

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

3, 5, 6 NUMARALI MÜHİMME
DEFTERLERİNE GÖRE OSMANLI DEVLETİNDE KÜLTÜR
VE SOSYAL HAYAT BAKIMINDAN İSTANBUL'UN YERİ
(H.926-974 / M. 1520-1566)

Yüksek Lisans Tezi

MEHMET EMİN TOPDEMİR

İSTANBUL 2013

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

3, 5, 6 NUMARALI MÜHİMME
DEFTERLERİNE GÖRE OSMANLI DEVLETİNDE KÜLTÜR
VE SOSYAL HAYAT BAKIMINDAN İSTANBUL'UN YERİ
(H.926-974 / M. 1520-1566)

Yüksek Lisans Tezi

MEHMET EMİN TOPDEMİR

Danışman

Yrd. Doç. Dr. OSMAN AYDINLI

İSTANBUL 2013

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI Anabilim Dalı İSLAM TARİHİ Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi MEHMET EMİN TOPDEMİR'nin 3,5,6 NUMARALI MÜHİMME DEFTERLERİNE GÖRE OSMANLI DEVLETİNDE KÜLTÜR VE SOSYAL HAYAT BAKIMINDAN İSTANBUL'UN YERİ (H.926-974/M.1520-1566) adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 22.05.2013 tarih ve 2013-17/33 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından ~~oy birliği~~ / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi ..20/09/2013

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1.	Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. OSMAN AYDINLI	
2.	Jüri Üyesi	Doç. Dr. NUH ARSLANTAŞ	
3.	Jüri Üyesi	Doç. Dr. NURETTİN GEMİCİ	

ÖZET

İstanbul, altıyüz yıllık Osmanlı Devleti'ne yaklaşık beş asır başkentlik yapan, bir çok açıdan dünyanın önde gelen en önemli şehirlerinden biridir. O, tarihi, mimari ve kültürel yapısıyla Osmanlı Devleti'nin şehircilik anlayışını en iyi biçimde ortaya koyan, çok kıymetli bir ecdat yadigârıdır. Osmanlı Devleti'nin her bakımdan en parlak, en ileri çağı olan 16. Yüzyılda İstanbul da altın çağını yaşamıştır. İstanbul'a altın çağını yaşatan, İstanbul'u sayısız İslâm eserleriyle donatan lider ise Kanûnî Sultan Süleyman'dır.

Kanûnî devrinde İstanbul'un siyasi, ilmî ve içtimâî durumunu öğrenmeden, ne Kanûnî devrini, ne de İstanbul'u târihî kimliği ile tanımak mümkün değildir. Bu çalışmamızla İstanbul'u imâr ve ihyâ eden Kanûnî'yi, onun devlet ve şehirleşme felsefesini ve İstanbul'da yaşayan halkın dînî ve sosyal yapısını tahlil edip ortaya koyduk. Araştırmamızda Kanûnî'nin hayatı ve şahsiyetini, devlet yapısını, İstanbul'un ilmî ve içtimâî durumunu ve 16. yüzyılın güzel İstanbul'unu ana hatlarıyla inceledik.

Bu araştırmamız sonucunda, İstanbul halkının hayatını kuşatan temel unsurun, İslâmiyet olduğunu; Kanûnî devrinde İstanbul'un dünyanın en büyük, en güzel, en sağlıklı şehri, aynı zamanda da en büyük bir ekonomi, ilim, kültür ve siyaset merkezi olduğunu tesbit ettik. Yine o devirde, İstanbul halkının güçlü bir sosyal düzen içinde müreffeh ve mutlu bir hayat sürdüğünü tesbit ettik. Ancak üzüntü verici bir neticeyle de karşılaştık ki, o da Kanûnî'lerin, Sinan'ların bizlere miras bıraktığı Cennet şehir İstanbul'u gerektiği şekilde korumadığımız veya koruyamadığımızdır.

Araştırmamız sırasında Başbakanlık Osmanlı Arşivi 3,5 ve 6 numaralı Mühimme Defterleri'nden, Kanûnî devrini anlatan tarih kitaplarından, İstanbul'a dâir yazılmış yerli ve yabancı araştırmacıların eserlerinden istifade ettik.

Bugün Türkiye nüfusunun beşte birini, ekonomik faaliyetlerin üçte birini bünyesinde barındıran, İslâm âleminin gözbebeği ecdat yadigârı İstanbul, bir İslâm şehri olarak Türkiye'nin bir numaralı câzibe merkezidir.

SUMMARY

Istanbul was the capital of the six hundred years old Ottoman Empire for about five centuries . She, the best example about the perception of urbanization of the Ottoman Empire with historical, architectural and cultural structure, was a valuable heritage of our ancestors. 16th century was the golden age of Istanbul as it was for the Ottoman Empire with all aspects. Suleyman the Magnificent was the sultan who decorated Istanbul with islamic arts and during his period she lived her glorious days.

It is impossible to understand neither the historical identity of the reign of Suleyman nor Istanbul without learning the religious and social life in Istanbul during that period. By this modest work, we tried to analyse and disclose Suleyman the Magnificent who made Istanbul improved and invigorated, his philosophy of state, and urbanization, religious and social life of the people as well. In our research, we examined Suleyman's life and personality, the religious and social life of Istanbul and old-beautiful Istanbul with main points.

Finally, we concluded that Islam was the main element in the life of the people in Istanbul who was the biggest, the most beautiful, the most healthy city, at the same time, the biggest, economic, scientific, cultural and political centre in the world, during the reign of Suleyman, In the same era, we saw that the people of Istanbul were living happy and prosperous life in a strong social order. But we also faced with a sorrowful result that we have not protected beauty of the city, Istanbul, the heritage of Suleyman and Sinan as it needed to.

Within researches, I tried to make use of Prime Ministry Ottoman Archives, the works about the reign of Suleyman, and the researches of foreigners and natives about Istanbul.

Today, one-fifth of the population, and one-third of economic activities of Turkey are sheltered by Istanbul, the centre of islamic world. The city belongs to all of us. Her protection must be our the most fundamental duty. We will be happy, if we inculcate historical consciousness and love of Istanbul into new generations.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	VI
SUMMARY	VII
ÖNSÖZ.....	VIII
KISALTMALAR	X
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KANÛNİ DEVRİNDE DEVLET İDÂRESİ VE RİCÂLİ

1. Büyük Devlet Adamı Kanûnî Sultan Süleyman	6
2. Batılı Gözüyle Kanûnî : “Muhteşem Süleyman”	9
3. 16. Yüzyılın En Büyük Hükümdarı: Münevver Kanûnî	11
4. İlim ve Sanatı Teşvik Eden, İstanbul’u İmar Eden Sultan: Kanûnî.....	14
5.Osmanlı Devleti’nin Siyasi Sistemi ve İdari Düzeni.....	17
6. Kanûnî Devrinde İstanbul’da İktisadi ve Ticari Durum.....	20
7. Kanûnî Devri’nde Şeyhülislâmlık Kurumu, Ünlü Şeyhülislâmlar	24
a. Şeyhülislâm İbn-i Kemal ya da Kemal Paşazâde (M.1469-1534)	26
b. Kanûnî’nin Büyük Hürmet Beslediği Şeyhülislâm, Ebussuud Efendi (1490-1574).....	29
8. Kanûnî Devrinde Vezirlik Makamı ve Ünlü Vezir-i Âzamlar	31
a.Vezir-i Azam Piri Mehmed Paşa (1463-1532)	31
b. Başarılı Bir İlim ve Devlet Adamı; Lütfi Paşa (1488-1563)	33
c. Büyük Devlet Adamı; Sokullu Mehmed Paşa (1505-1579)	35
d. Devlet İşlerine Rüşvet Bulaştıran Vezir; Rüstem Paşa (1500-1561).....	37
9. Kanûnî Devrinin Ünlü Kaptân-ı Deryâları	38
a. Kaptan-ı Derya Barbaros Hayreddin Paşa (1466-1546)	38
b. “Hind Kaptanı”, Büyük Coğrafyacı; Piri Reis (1472-1552).....	40
c. “Muhit” ve “Mir’at-ı Memalik”in yazarı : “Seydi Ali Reis”	42

İKİNCİ BÖLÜM

KANÛNİ DEVRİNDE İSTANBUL’DA İLMÎ VE SOSYAL HAYAT

1. Kanûnî Devrinde İlmî Hayat ve Meşhur Âlimler	44
---	----

2. Kanûnî Devrinde İstanbul'da Dini ve Sosyal Hayatı Kuşatan Temel Unsur; İslâm, Tarikatlar ve Vakıf Sistemi.....	49
3. Kanûnî Devrinde Altın Çağımı Yaşayan Güvenli ve Temiz Şehir; “İstanbul”	53
4. Kanûnî Devrinde İstanbul Toplumunun Ahlâki Yapısı.....	57
5. Kanûnî Devrinde Aile Hayatı	60
6. Muhteşem Süleyman, Büyük Mimar Sinan ve Güzel İstanbul'un Tacı; “Süleymaniye Camii”	62
7. Kanûnî'nin; Ehil Olmayan Mimarlar ve Kaçak Yapıya İzin Vermemesi, İstanbul'a Göçü Yasaklaması	66
8. Kanûnî Devrinde Hukuk, Adalet ve Din Özgürlüğü	69
9. Bir İslâm Şehri Olarak İstanbul	74
10. Şiirler'de İstanbul	77
11. Kanûnî Devrinde Yetişen Ünlü Edip ve Şairler	80
a. 16. Yüzyıl Divan Edebiyatının “Şairler Sultanı” İstanbullu Bâki (1526 -1600)	80
b. Ehl-i Beyt Aşığı Büyük Türk Şâiri; Fuzûlî (1494-1556).....	83

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ 3, 5 ve 6 NUMARALI MÜHİMME

DEFTERLERİNE GÖRE İSTANBUL

A. Genel Olarak Mühimme Defterleri.....	86
B. 3, 5, 6 Numaralı Mühimme Defterlerindeki Örnek Hükümler.....	87
1. İstanbul'un Et ve Zahire İhtiyacı İle İlgili Örnek Hükümler.....	87
2. İstanbul'un Sosyal Hayatı ve Mahkemelerle İlgili Örnek Hükümler.....	89
3. İstanbul'da Ticaret Hayatıyla İlgili Örnek Hükümler	90
4. İstanbul'un Mimari Yapısı ile İlgili Örnek Hükümler.....	91
5. İstanbul'un Güvenliği İle İlgili Örnek Hükümler.....	91
6. İstanbul'da Yaşayan Gayr-i Müslimler ile İlgili Örnek Hükümler	91
7. İstanbul'un Ulaşımı ile İlgili Örnek Hükümler	92
8. İstanbul Topkapı Sarayı'nın Yakıt İhtiyacı ile İlgili Örnek Hükümler	93
9. İstanbul Donanması ile İlgili Örnek Hükümler	93
10. İstanbul'da Hayvan Hakları ile İlgili Örnek Hükümler.....	93

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

3, 5 ve 6 NUMARALI MÜHİMME DEFTERLERİNDEKİ

İSTANBUL İLE İLGİLİ BELGELERİN ÖZET SUNUMLARI VE

TRANSKRİPSİYONLARI.....94

SONUÇ.....133

BİBLİYOGRAFYA137

ÖNSÖZ

Resmi adı “Devlet-i Aliye-i Osmaniyе” (Yüce Osmanlı Devleti) olan altıyüz senelik Osmanlı Devleti (H.680-1342 / M.1299-1922)’nin, beş asırlık pâyitahtı (başkenti) İstanbul’du. İstanbul, Doğu ile Batı’nın buluştuğu bir noktada, büyük stratejik önemi olan dünyanın en meşhur ve en güzel şehridir. ¹

İstanbul’un; Peygamber Efendimiz (s.a.v)’in: “İstanbul mutlaka fetholunacaktır, onu fetheden komutan ne güzel komutan ve onu fetheden askerler ne güzel askerlerdir.”² Hadis-i Şerif’leri ile Müslümanların olacağı müjdelenmiş; büyük sahâbî Ebu Eyyüb el-Ensârî’ye: “İlâhî İbadetgâh-ı İslâm eyle!” dedirtip, şehid olmasına vesile olmuş (H.49/M.670) ve nihayet Osmanlı Sultanı Fatih’in fethiyle İslâmbol haline gelmiştir. (H.857/M.1453). Böylece Fatih, Peygamberimizin tebşîrine nâil olmuştur.

İstanbul; Kanûnî Sultan Süleyman (H.926-974/M.1520-1566) devrinde imâr ve ihyâ edilmiş, Süleymaniye Külliyesi inşa edilmiş ve İslâm Medeniyeti’nin eşsiz eserleriyle donatılarak, dünyanın en büyük ilim, kültür, ekonomi, sanat ve siyaset merkezi haline getirilmiştir. Kanûnî devrinde gerek Osmanlı Devleti ve gerekse İstanbul her bakımdan “altın çağını” yaşamıştır. Kanûnî devrinde Osmanlı Devleti İslâm dünyasının tartışmasız lideri ve dünyanın en güçlü devleti idi. Kanûnî devri, her bakımdan büyük bir kalkınma, huzur, refah, ıslahat ve muvaffakiyet çağıdır. Kanûnî, yetmiş küsur yaşında sefere çıkacak kadar cesaret, şecaat sahibi, âdil ve dindar bir padişahdır. Kanûnî devri, aynı zamanda dünyanın en büyük ilim adamlarının yetiştiği, içtimâî hayatın her alanında İslâm’ın hükümran olduğu altın bir devirdi. O devirdeki İstanbul’un ilmi ve içtimâî durumunu anlamak için; Kanûnî’nin hayatı ve şahsiyetini, Kanûnî devrinin özelliklerini ve o devirde İstanbul’da yaşayan insanların içtimâî hayatını iyi bilmek gerekir. “Belde-i tayyibe”³ olan İstanbul’un durumunu öğrenmek için de; Osmanlı ve Kanûnî’nin devlet felsefesini, şehirleşme anlayışını, İstanbul’a verdiği önemi, yaptığı hizmetleri, yüce İslâm Dini ve Medeniyeti’nin bir ürünü olan Vakıf sistemini iyi bilmek ve tanımak gerekir. Eyüp’süz,

¹ Şemseddin Sâmî, *Kamûsu’l- A’lâm*, İstanbul 1306, II, 873.

² Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, Kahire 1313, IV. 355, (Bkz.1.Metin), Hâkim, Müstedrek, en-Nisâbüri, IV, s. 422, Haydarabâd,1334-1342.

³ Kur’an-ı Kerim, Sebe Sûresi, Ayet Nr.15; A’raf Suresi, Ayet Nr.58./ Sebe Sûresi 15. ayette geçen bu ibâre, ebced hesabıyla İstanbul’un fethi tarihi olan h.857 (m.1453)’ye tekabül etmektedir.

Fatih'siz, Süleymaniye'siz, Sultanahmet'siz ve Topkapı'sız bir İstanbul düşünmek mümkün değildir.

Kanûnî'lerin, Sinan'ların bizlere miras bıraktığı Cennet şehir İstanbul, UNESCO tarafından 2010 yılı Avrupa kültür başkenti olarak ilan edilmiştir. Kanûnî devri İstanbul'u ile günümüz İstanbul'u arasında tarihi yarımada ve tarihi dokunun korunması bakımından büyük farklılıklar oluşmuştur.

Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2012 yılı Resmi verilerine göre 13.710.512 kişilik nüfusuyla, dünyadaki yüzonyedi ülkeyi geride bırakan İstanbul, 16. yüzyılda da yarım milyonluk nüfusuyla dünyanın en büyük ve en huzurlu şehriydi.⁴ Bunun için güzel vatanımızın çok kıymetli bir parçası ve İslâm âleminin de gözbebeği olan ecdad yâdigârı aziz İstanbul'a sahip çıkmak ise hepimizin bir görevi olmalıdır.

“Osmanlı Devleti'nde Kültür ve Sosyal Hayat Bakımından İstanbul'un Yeri” ni araştırırken; Başbakanlık Osmanlı Arşivi 3, 5 ve 6 numaralı Mühimme Defterleri'nden, Kanûnî devrini anlatan tarih kitaplarından (*Künhü'l-Ahbâr*, *Tabakâtü'l-Memâlik*, *Lütfi Paşa'nın Tevârih-i Âl-i Osman* v.b.), İstanbul'a dâir yazılmış yerli ve yabancı araştırmacıların eserlerinden, İstanbul'un ilim hazinesi kütüphanelerinden istifade ettim. İstanbul ile alakalı bilgileri, farklı kaynaklar ışığında tahkik ve mukayese ettikten sonra kaydettim. Araştırmamız bir girişle birlikte dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; bölümde Kanûnî devrinde Devlet idaresi ve ricalini; ikinci bölümde Kanûnî Devrinde İstanbul'da ilmî ve sosyal hayatı, üçüncü bölümde; Başbakanlık Osmanlı Arşivi 3, 5 ve 6 Numaralı Mühime Defterleri'ne göre İstanbul'u ve dördüncü bölümde 3, 5 ve 6 Numaralı Mühime Defterlerindeki İstanbul ile ilgili Belgelerin özet sunumları ve Transkripsiyonları'nı ele alıp inceledim.

Araştırmalarım sırasında bana rehberlik eden, tavsiyelerinden yararlandığım danışman hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Osman Aydın'ya, Sayın Doç. Dr. Nurettin Gemici'ye ve Yrd. Doç. Dr. Recep Çelik'e teşekkür ederim.

Mehmet Emin TOPDEMİR

İstanbul, 2013

⁴ Bkz. Türkiye İstatistik Kurumu Resmi İnternet Sitesi, 2012 Yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sitesi, *İstanbul İl Nüfusu*, Ankara. /*İstanbul Büyükşehir Belediyesi Faaliyet Raporu*, İstanbul 1999, s. 2.

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
B.O.A.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çvr.	: Çeviren
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
H.	: Hicri
H.N.	: Hüküm Numarası
Hız.	: Hazırlayan
İ.A.	: Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
İ.B.B.	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İRCİCA	: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
M.	: Milâdi
M.D.	: Mühimme Defteri
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
Nr.	: Numara
sy.	: Sayı
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi Vesellem
TOEM	: Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuâsı
T.E.V.	: Türk Edebiyatı Vakfı
Trc.	: Tercüme
ty.	: Tarihi yok
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
y.	: Yayınları

GİRİŞ

Osmanlı Devletinde 3, 5, 6 numaralı Mühimme Defterleri'ne göre İstanbul'u incelemeye başlarken öncelikle ilim ve sosyoloji kavramlarını kısaca tanımlamakta yarar olduğu kanaatindeyiz. Zira ilim ve içtimaiyyât (sosyoloji) kavramlarının târifi, Kanûnî devri (1520-1566) İstanbul'unun ilmî ve içtimâî durumunu ve seviyesini daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

İlim; tahsil ve tecrübe ile edinilen doğru mâlûmat ve bilgi, bilim. İlim, Allah'ın en önemli sıfatlarından biridir. İslâm'ın temelini ilim oluşturur ve ilim mutlak olarak Allah'dandır. "İlim ancak Allah katındadır."(Ahkaf,28) "De ki, bilenlerle bilmeyenler hiç bir olur mu? Bunu ancak akıl sahipleri anlar."(Zümer, 9).⁵ İlim, İslâm dini ve kültüründe merkezi bir yer işgal eder. Kur'an da İlim kelimesi 750 kere yer almaktadır. Hz.Muhammed (s.a): "Âlimler peygamberlerin varisleridir. "(Buhari, İlim,10) "Âlim'in ölümü âlemin ölümü gibidir."(Darimi, Mukaddime, 32) buyurmuşlardır. İlim, fayda kavramıyla sık sık irtibatlandırılmış, fayda vermeyen ilim teşvik görmemiş zararlı ilimlerden kaçınılması tavsiye edilmiştir. Genel olarak 500-1500 tarihleri arasında hüner, icat ve birçok alandaki gelişmede yakın doğu-dolayısıyla İslâm dünyası- Batı'dan üstün olmuştur. Teknolojinin hemen hemen bütün dallarında Batılıların tanıdığı en iyi ürünler, yakın doğuda –dolayısıyla İslâm dünyasında- üretilmiştir⁶

"Sosyoloji, iki terimden müteşekkildir: Latince socius (toplum) ve ology (inceleme). Bu, arkadaşlık sürecinin incelenmesi demektir. Buna göre sosyoloji, sosyal ilişkilerin temellerinin, incelenmesi şeklinde tanımlanabilir. Daha teknik olarak sosyoloji, sosyal ilişkilerin yapısının analiz edilmesidir."⁷

Sosyoloji; toplum ve toplum içindeki insanın ilmî, toplumsal olay ve kurumların, sosyal ilişkilerin, sosyal sınıfların ve sosyal yapının incelenmesi, bir toplumun fotoğrafının çekilmesi, sosyal haritasının çizilmesi ve benzeri şekillerde tarif edilebilir.

Osmanlı Devletinde ilim ve içtimâî hayat bakımından İstanbul'un yerini tedkik etmek için; öncelikle 46 yıl (1520-1566) hüküm sürmüş bir Osmanlı Padişahı olarak

⁵ Ali Ünal, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Beyan Y. İstanbul 1986, s.461.

⁶ İlhan Kutluer, *İlim ve Hikmetin Aydınlığında*, İz Y. İstanbul 2001, s.75,104.

⁷ Risale Y. *Sosyal Bilimler Ansk.* İstanbul 1991, I, s.494.

“Kanûnî Sultan Süleyman’ın hayatı ve şahsiyetini”, ikinci olarak; “Kanûnî devrini ve o devrin özelliklerini, sonra da; bütün yönleriyle Kanûnî devri İstanbul’unda yaşayan insanların sosyal hayatını, “belde-i tayyibe” olan Osmanlı Payitaht’ını yani İstanbul’un durumunu bilmeye, öğrenmeye ve anlamaya ihtiyaç vardır. İstanbul’un ilim hayatı ve sosyal durumunu tanıyıp-anlamak için de genelde Osmanlı’nın, özelde ise “Kanûnî’nin devlet felsefesi”; şehir-şehirleşme anlayışını, İstanbul’a verdiği önemi ve yaptığı hizmetleri, eşsiz İslâm dîni ve medeniyetinin bir ürünü olan Vakıf sistemini iyi bilmek, öğrenmek gerekmektedir.

Şehirler medeniyetlerin aynasıdır. Şehir demek; tarih, sanat, kültür ve medeniyet demektir. Güçlü, sağlam ve büyük medeniyetler; ma’mûr ve muhteşem şehirleriyle kendilerini dünyaya ilan ederler.

“İslâmiyet temelde bir şehir dinidir. Gerek Kur’an-ı Kerim, gerekse Peygamber; konar-göçer (bedevi) hayata sempati ile bakmamıştır. Din, medine ve medeniyet aynı kökten gelen kelime grubudur. Arapça olan Medine kelimesi, Farsça şehir veya bugünkü Türkçe kullanımıyla kentin karşılığı olmakla birlikte, gündelik dil ve bilimlere girmesi Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in 622’de Mekke’den Medine’ye hicretıyla başlamıştır. Peygamber, ilâhî yönlendirme ile Mekke’den Yesrib’e hicret etmiş, ancak Arap yarımadasının bu hayli eski şehrine Medîne adını vermiştir. Dinin uygulandığı mekân Medine’dir ve Medine ilk medeniyetin belirgin ve örnek modelidir. Tarihî olarak İslâmiyetin göçebeler arasında veya feodal değerlerin hüküm sürdüğü kırsal veya köylerde değil, büyük şehirlerde boy attığını biliyoruz. Müslümanlar, İslâmiyetin yayılmaya başladığı ilk yıllardan itibaren, ya yeni şehirler kurdular veya eski kültür ve medeniyetlere mekân olmuş şehirlere yeni bir kimlik vermeye çalıştılar. Şam, San’a, Kudüs, İskenderiye, Kurtuba, İstanbul v.b. şehirler, Müslüman fetihlerden sonra bir kimlik değişimine uğradı. Bizim antropolojik verilerimize göre dünyadaki bütün şehirlerin ilki, kutsal mekân olan Mekke’dir. Kâbe’nin etrafında kurulan Mekke “bütün şehirlerin anası (Ümmül-Kurâ)’dır..”⁸

⁸ Ali Bulaç, *Din ve Modernizm*, İstanbul 1990, s. 156-158. / Bkz. Muhammed Hamidullah, *Aziz Kur’an-Çeviri ve açıklama-*, Âl-i İmran Sûresi, 3, 96, Beyan Y. İstanbul, 2003.

İstanbul mimârî, manevî, içtimâî ve tarihî yapısıyla bir sahâbe ve ulema şehridir. Fatih devrinin İstanbul'u derhal millileştirme ve Müslümanlaştırma siyasetinin başında mühim mevkide yer alan eski sahabe ve mücahitlerin hatıraları unutulamaz. Fatih hazretlerinin derhal İstanbul'u Türkleştirme ve Müslümanlaştırmasında bu zevatın kabirleri en mühim mevkii işgal etmiştir. Eski İstanbul'un hemen bir çok semtinde bulunmaları, oralarının manevi birer polisi gibi beş asır ruhlara hâkim olmuştur. Şehrin malı olan bu kabirlerin mutlaka muhafazaları elzemdir. Bunlar ondört asırlık Müslüman hayatımızın birer vecibesi olduğu gibi, Türklüğün "İstanbul ebediyyen bizimdir" diye diktiği birer tapu senedir. Onların ortadan kalkmasına göz yumulması İstanbul'u artık gözden çıkarmamızla müsavidir. İstanbul'daki mevcudiyetimiz için bunların muhafazası, hatta ihyâsı icab eder. İnsanlar maneviyatsız yaşayamayacakları gibi, şehirler de tarihsiz ve maneviyatsız pâyidar olamaz ve idare edilemez."⁹

Güzelliğiyle dillere destan olan İstanbul, 29 Mayıs 1453'te Fatih Sultan Mehmed'in ordusu tarafından fethedilmiş, büyük komutan Fatih ve askerleri İslâm Peygamberi Hz. Muhammed(s.a.)'in tebşîrine ve tekrimlerine nâil olmuşlardır. Fatih, harap haldeki İstanbul'u i'mâr ve ihyâ ettirmiş ve Osmanlı Cihan Devleti'nin başşehri yapmıştır. Buna karşılık; Haçlılar 1204'ten 1261'e kadar İstanbul'u yağma etmişlerdir. Hatta Sultanahmet Meydanı'ndaki dikili taşlar üzerindeki bakırları bile söküp götürmüşler!.. İstanbul'un fethi sonrasında Fatih, şehrin daha fazla harap olmasını önlemek için; "Şehrin bütün malı, insanı ganimettir. Fakat taşı, toprağı, binaları benimdir."demek suretiyle şehri korumuş daha sonra şehrin nüfuslandırılması ve altyapısını teker teker planlayarak, şehri yeni baştan inşa ettirmiş, bir Türk-İslâm şehri meydana çıkmıştır.¹⁰

Osmanlı başkenti İstanbul İslâmî isimleriyle de bir İslâm şehri olduğunu dünyaya ilan eder. O, Dersâdet, Bilâd-ı Selâse, Derâliye, Dârussaltanat, Dârulhilâfe, İslâmbol, İstanbul ve Âsitane'dir.

İstanbul'un fethinden Kanuni'nin yükseliş devrine kadar Türk nüfusu seneden seneye çoğalınca şehrin çehresi tamamen müslümanlar lehine değişmiş olduğundan mülhem olarak şehre İslâmbol adı verilmiştir.¹¹

⁹ A.Süheyl Ünver, *İstanbul'da Sahabe Kabirleri*, İstanbul 1953, s. 6.

¹⁰ Halil İncalcık, *Mufassal Tarih Konuşmaları*, Zaman Gazetesi, İstanbul, 26.05. 1996, s.9. Daha geniş bilgi için bkz. H. İncalcık, "İstanbul: Bir İslâm Şehri", Fetih ve Fâtih, İ.B.B. y. İstanbul 1995, s.71-90.

¹¹ Osman Ergin, "İstanbul'un Eski Adları, Tarih Dünyası, I, S. 7, İstanbul 1950 s. 292.

Fatih İstanbul'u fethettikten sonra ilk iş olarak Ayasofya Kilisesi'ni Câmi'ye tahvil ettirerek yıkık surları tâmir ettirmiş, Anadolu'dan İstanbul'a Türk nüfus ile muhtelif ilim ve san'at erbâbının nakil ve iskânını gerçekleştirmiş, İstanbul'un ikinci tepesi üzerine Fatih Camii ve sekiz medrese, imaret ve hastahânedan oluşan Sahn-ı Seman Külliyesi'ni inşa ettirmiş, Eyyüb Sultan Camii, türbesi ve medresesini yaptırmış, Sarây-ı Cedîd-i Âmire adı verilen Yeni Saray'ı inşa ettirmiştir.¹²

Fatih'le başlayan İstanbul'u imâr faaliyeti, Kanûnî tarafından devam ettirilmiş, İstanbul İslâm medeniyetinin eşsiz eserleriyle donatılarak; dünyanın en büyük bilim, kültür, ekonomi, sanat ve siyaset merkezi haline getirilmiştir.

“Kanûnî, İstanbul'un imârına büyük ehemmiyet vermiş ve hizmet etmiş bir hükümdardır. Süleymaniye Külliyesi'nden başka, babasının namına yaptırdığı Sultan Selim Camii ve müştemilâtı, oğulları şehzade Mehmet ve Cihangir namına yaptırdığı Şehzade Cami, kızı Mihrimah Sultan nâmına olan Edirnekapı ve Üsküdar Camileri, zevcesi Hürrem Sultan namına inşa ettirdiği Haseki Sultan Camii, Medrese ve Dârüşşifa, İstanbul'un çehresini çok güzelleştirmiş ve bunlar İstanbul'a kazandırılan büyük eserler olmuştur. İstanbul'daki Kırkçeşme denilen “su yolları” da Kanûnî'nin büyük ve faydalı eserlerindedir. Su yolları ceman 50.054.207 akçeye malolmuştu. Keza 1563 senesinde vuku bulan büyük selden sonra Mimar Sinan marifetiyle Büyük Çekmece Köprüsü yaptırılmıştır.”¹³

Kanûnî'nin İstanbul'a verdiği önem, imâr ve ihya faaliyetleri sonucunda “şehrin nüfusu 500.000 (beşyüzbin)'i aşmıştır.”¹⁴ İstanbul denince ilk akla gelen muhteşem camiler, vakıflar, medreseler, kütüphaneler, büyük âlimler, eşsiz saraylar, göz kamaştıran çeşmeler, sebiller, türbeler ve sayısız nâdide eserlerdir! Eyüp'süz, Fatih'siz, Süleymaniye'siz, Sultanahmed'siz ve Topkapı'sız bir İstanbul düşünmek mümkün değildir. Nitekim Şair Nedim : “Bu şehri İstanbul ki bî-misl ü bahâdır. Bir sengine yek pâre Acem mülkü fedâdır” demek suretiyle, Kanûnî'lerin, Sinanların imâr ederek bizlere miras bıraktıkları o güzelim, eşsiz İstanbul'u gözümüz gibi korumamız gerektiğini bizlere tavsiye ediyordu.

¹² Daha geniş bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I-IV*, Ankara, 1988, II,151-157.

¹³ M. Tayyip Gökbilgin, “*Süleyman P*”, İ.A, İstanbul, 1993, XI,149. Bu konuda geniş bilgi için bkz. İstanbul Ansk. Kültür Bakanlığı y. İstanbul,1994, VII, 86, 96 v.d.

¹⁴ Robert Mantran, *İstanbul'da Gündelik Hayat*, İstanbul, 1991, s.47.

Yine büyük şâir Yahya Kemal (1884-1958)'in; "İstanbul'u sevmek; Türkiye'yi ve Türk tarihini sevmektir!"¹⁵ demesi, oldukça anlamlıdır.

İstanbul'u imâr ve ihya ederek; "taşı-toprağı altın şehir" haline getirmeyi başaran Kanûnî, adeta "Hüner bir şehri bünyâd eylemekdür, Reâyâ kalbin âbâd eylemekdür." diyen atası Fatih'in övgüsüne mazhâr olmuş büyük bir devlet adamı ve mümtaz bir Osmanlı Padişahıdır. Yine Kanûnî Sultan Süleyman'ın; Ferhad Paşa'ya, İstanbul surları içine ve dışına, bina inşa ettirilmemesi ve yapılmış binaların yıktırılmasını emretmesi¹⁶ de, Kanûnî'nin; İstanbul'un tarihi dokusunun korunmasına ve sağlıklı şehirleşmeye, ne kadar önem verdiğini bizlere göstermektedir.

Bugünün İstanbul'u ile ecdadımızın yönetimindeki İstanbul arasındaki büyük farkı ve dedelerle torunlar arasındaki zihniyet değişimini göstermesi bakımından bir Batılı'nın İstanbul hakkındaki şu gözlem ve değerlendirmesi oldukça anlamlı ve ibretlidir. Fransız Doktor A.Brayer "Constantinople" adlı eserinde şöyle diyor:

"Yankesicilik, dolandırıcılık, anahtar uydurma, kırıcılıkla çalma, pencereden girme vesair suretlerle yapılan hırsızlıklara gelince, işte o gibi vak'alar son derece nâdirdir. Ev kapılarının şöyle-böyle kapandığı ve esnafın umumi ahlâka itimâd edip, dükkanını açık bırakarak gaybûbet ettiği bu muazzam Payitaht'ta, her sene azami altı hırsızlık vak'ası olur, bunların failleri de ekseriyetle Türk olmayan devşirmelerdir!.." ¹⁷

Kanûnî'lerin, Sinan'ların bizlere miras olarak bırakmış olduğu aziz İstanbul'u tabii ve tarihi kimliğiyle tanımak, korumak, maddi ve manevi problemlerini çözerek 21. yüzyıla gelişmiş, müreffeh büyük bir şehir olarak taşımak, yediden yetmiş hepimizin en asli görevi olmalıdır. Büyük şairimiz Yahya Kemal'in: "Vatan İstanbul'dan ibârettir." dediği, aziz İstanbul hepimizindir.

¹⁵ Yahya Kemal Beyatlı, *Aziz İstanbul*, İstanbul, 1985, s. 5-8.

¹⁶ B.O.A. *Mühimme Defteri III*, Ankara 1993, s. 82.

¹⁷ A. Brayer, *Constantinople*, İstanbul, 1959, s. 234-235.

BİRİNCİ BÖLÜM

KANÛNÎ DEVRİNDE DEVLET İDÂRESİ VE RİCÂLÎ

1. Büyük Devlet Adamı Kanûnî Sultan Süleyman

“Allah Allah diyelim sancak-ı şâhî çekelim!..” diye haykıran Kanûnî, İslâm için çalışan âdil ve dindar bir Padişah’tır. Nitekim kendisine “Kanûnî” denmesi de Kur’an ve Sünnet’e olan bağlılık ve hürmeti ve devlet idaresinde sergilemiş olduğu dürüstlüğü sebebiyledir. Kanûnî Sultan Süleyman, uzun boylu, ama nârin bir yapıya sahipti. Burnu biraz fazla iri ve kemerliydi. Gölge halinde bıyığı, kısa bir sakalı vardı. Benzi biraz soluktu. Babasının sert ve asabi mizacının tam tersi, sakin ve soğukkanlı bir kişiliği ile soylu bir görünüme sahipti. Kanûnî Sultan Süleyman dinine bağlı bir Müslümandı...”¹⁸ “Sadece Osmanlı Padişahlarının değil, dünyada görülen hükümdarların en muhteşemlerinden biri olması bakımından Batı âleminde Le Manifigüe (Muhteşem) ve Grand (Büyük); şâirlik mahlası olarak Muhibbî, 13 büyük gazâyâ iştirak etmiş olması hasebiyle Gâzi ve bazen Süleyman Şah da denen Kanûnî Sultan Süleyman, içki içmeyen ve bilakis takvâ ile hayatını devam ettiren bir devlet adamıdır. Hatta Kanuni Sultan Süleyman gayr-i müslimlerce açılan meyhanelere Müslümanların da gitmesinden ve de bazı Müslümanların yasak olarak içki kullanmaya başlamasından dolayı, Hamr Emaneti Mukata’ası’nı kaldırmış, Osmanlı sınırlarına sokulan içkilere ve bunların üretimine ciddi yasaklar getirmiştir. Bu arada içki içildiği ve gayr-i meşru fiiller yapıldığı gerekçesiyle bütün meyhaneler ve kahvehaneler kapatılmıştır.”¹⁹

“Kanûnî Sultan Süleyman Osmanlı hükümdarları arasında diplomasi ve devlet idaresinde en çok muvaffak olan Sultanlardandır. Kanûnî, adeta bir ordu kumandanı gibi cepheden cepheye ve zaferden zafere koşarak, Osmanlı Devletini kuran ve bilhassa devleti günden güne genişleten ilk on padişahın sonuncusudur. Osmanlı Medeniyeti, en yüksek seviyeye, bu devirde çıkmıştır. Kanûnî, maddi manevi bütün iyi hasletleri şahsında toplamış bir padişah’tı. İlim ve sanatı himayesi altına almış bir devlet reisi idi. Kendisi de iyi bir şairdi. “Muhibbî” mahlası ile nazmettiği şiirlerden müteşekkil, mürettep bir Divanı vardır. Kanûnî devri; aynı zamanda dünyanın en büyük ilim adamlarının yetiştiği altın bir devir, İstanbul ise bir ilim şehridir. Devrinin âlimleri şunlardır: Kemalpaşazâde, Ebussuûd, Celalzâde Salih Çelebi, Taşköprülüzâde İsameddin Ahmed, Ahteri Mustafa bin Şemseddin,

¹⁸ İsmail Hâmi Danişmend, Tarihi Hakikatler (I-II), Tercüman Y. İstanbul 1979, I, 391-392./Yaşar Yücel, *Kanûnî ile 46 Yıl*, Ankara 1991, s. 6.

¹⁹ Bkz. M.D, H.N, 6,547/ 6, 691./ Ahmet Akgündüz-Sait Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*, Osav Y. İstanbul 1999, s. 148 vd./ Bkz. *Muhibbî Dîvanı*, (Hzr. Coşkun Ak), Kültür Bakanlığı Y. Ankara 1987.

devrin meşhur şairleri ise; Zâtî, Hayâlî, Bâkî, Fuzûlî, Taşlıcalı Yahya, Lami Çelebi, Latifi ve Âşık Çelebi'dir.²⁰

Kanûnî "İlây-ı Kelimetullah" için çalışan âdil ve dindar bir padişaktır. "Kanûnî Sultan Süleyman, Müslüman alemin tek lideri olmak için bütün kuvvet ve selahiyete sahipti.. Zaten o, dindar bir hükümdardı. Dine bağlılığı ve hürmeti, bilhassa ömrünün son yıllarında gayet büyüktü ve bu bilinen bir şeydi. O, ne yaptı ise, sadece İslâmiyet'in lehine olduğu zannıyla yaptı..²¹ "Kanûnî; Bağdat'ta Şîilerin tahrip ettiği İmam-ı A'zam Ebu Hanife'nin türbesini imâr ederek yanına bir cami ve imaret yaptırmış, yine Bağdat'ta bulunan Kadiriyye tarikatının kurucusu Abdülkadir-i Geylânî türbesi camiini onartmış ve bunlara yeterli miktarda vakıf bağlamıştır."²²

Onun hakkında bir batılı yazar olan Ogier Ghiselin Busbecg şöyle yazmaktadır: "Süleyman'ın bende bıraktığı izlenimi şöyle anlatayım. Görünüşü, hal ve hareketlerindeki onurluluk, gerçekten bu muazzam imparatorluğun hükümdarı olan bir adama yakışmaktadır. O, aşırılığı sevmeyen, kendini birçok zevklerden mahrum etmesini bilen, irade sahibi bir kimsedir. Gençliğinde bile ağırbaşlılıkla hareket ederdi, şarap içmezdi. Bütün kusuru karısına olan aşırı düşkünlüğü ve onun tesiri altında kalmasıdır. Dindardır, ibadetini hiç ihmal etmez. Bir emeli; devletin hudutlarını genişletmek ise, diğeri de aynı derecede dinini yükseltmek, yaymaktır."²³

Kanûnî'nin hâkim olduğu devirde yani 16. Yüzyılda özellikle İstanbul'da gerek resmi, gerek sivil alanda; sosyal hayatın her safhasında dinin yani İslâm'ın nüfuzunu, etkilerini ve belirleyiciliğini görüyoruz. "1520'ye doğru Osmanlı İmparatorluğu, İslâm âleminin en büyük ve en kuvvetli imparatorluğu durumuna gelmişti. Tabiatıyla de İslâm dünyasının lideri olmuştu. Yavuz Selim devrinde yürütülen politikaya göre, nerede olursa olsun, İslâmiyet'in müdafaası ilk planda geliyordu. Kanûnî Sultan Süleyman da dinin hayata hâkim olduğu bir devirde yaşadı. Onaltıncı asırda hem garp, hem şarkta, her söz ve her işin din yahut Allah namına yapılması bir adet olmuştu. Ne hükümdarlar, ne devlet adamları, ne müellif ve şairler ve ne de tarihçiler, dinlerinin nüfuz alanından çıkmamışlardır. O günlerdeki resmî evrakta olduğu gibi, kronolojik eserlerde de Türkler ve Avrupalılar birbirleri için daima kâfir ve dinsiz tabirlerini kullanırlardı. Nitekim Osmanlı kaynaklarında; Avrupa milletleri "küffar", "kefere", "küffâr-ı haksar", "rus-ı menhus", "kefere-i portaka", "Nemçe keferesi" ve "leh keferesi" olarak adlandırılıyordu. Diğeri

²⁰ Nuri Ünlü, *İslam Tarihi*, İstanbul, 1984, 251. Daha fazla bilgi için bkz. *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Devletinde İlmî Hayat*, Ziya Kazıcı, Türk Asrı, İSAV-Ensar y. İstanbul, 1999, s.135-148

²¹ N. Ahmed Asrar, *Kanuni Devrinde Osmanlı Devleti'nin Dini Siyaseti ve İslam Âlemi*, İstanbul, 1972, s. 68. Daha fazla bilgi için bkz. Gökbilgin, "*Süleyman I, İ. A, XI*, 149 v.d.

²² Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, 4. Bsk. Ankara, 1998, s. 146-147.

²³ Busbecg, *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, İstanbul, Ty. s. 69.

tafafta Avrupalı tarihçiler, Türklere, “pis müslümanlar” olarak bakarak, kinlerini döküyorlardı! Türklerin; Hristiyanların günahları yüzünden, ‘Allah’ın belası” olarak nazil olduğu fikri de kuvvetli idi!”²⁴

Kanûnî, adil ve dindar olduğu kadar ilme ve “din özgürlüğüne”de büyük önem veren mümtaz bir devlet adamıdır. Bundan dolayıdır ki, “Kanûnî Sultan Süleyman, Türk ve dünya tarihinde önemli bir yer işgal eder. Ne çok sert ne de yumuşak yaratılışlıdır. Adalet alanında hiç bir taviz vermemiş ve uygulamaya koyduğu kanunlarla kendisine meşhur Kanûnî lakabını kazandırmıştır. Süleyman’a bu ünvanı kazandıran, pek çok kanun hazırlayıcısı büyük müfessir ve fakih Ebussuûd”dur. Saltanatı boyunca suçsuz bir kişiyi görevinden almadığı gibi, görevden uzaklaştırdığı kişi de kolay kolay bir daha göreve gelememiştir. O’nun devrinde din özgürlüğü, can ve mal güvenliği titizlikle korunmuştur. Şairler, hukukçular, sanatçılar, ilahiyatçılar, tarihçiler, bilim adamları, sarayın en seçkin konukları arasındaydılar. Kanûnî, onlara büyük maddi imkânlar, sağlıyordu. Kanûnî çağında Türk şiirine, *Leyla ile Mecnun* yazarı olup Bağdat’ta doğan Fuzûlî ve ünlü Bâkî gibi isimler hâkim olmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğu Kanûnî ile üç kıtada doruğa ulaşmış, imparatorluk “Altın Çağını” yaşamıştır.”²⁵

İstanbul’a ve Osmanlı ülkesine büyük hizmetlerde bulunan Kanûnî, aynı zamanda büyük bir asker ve devlet adamıdır. Avrupalıların Muhteşem, biz Türklerin ise Kanûnî Sultan Süleyman dediğimiz büyük hükümdar babasından teslim aldığı Osmanlı Devleti’ni rakipsiz olarak yarım asra yakın bir zaman (1520-1566) idare etmiş ve ordusunun başında olarak şarka ve garba birçok seferler yapmış ve son seferi olan Zigetvar Kalesi’ni muhasara ederken 74 yaşında vefat etmiştir. Son seferi esnasında yolda giderken ihtiyarlığına binaen at üzerinde duramayarak araba ile götürülür. Şehir ve kasabalara girileceği zaman ata biner ve halka ordusunun başında bulunduğunu gösterirdi. Ordu üzerinde hiçbir Osmanlı hükümdarı Kanûnî kadar sevgi ve saygı uyandırmamıştır. Yarım asır gibi uzun bir zaman ordusuyla beraber düşüp kalkan ve askerlerinin öldükleri ve yaşadıkları zamanlara ait kendilerinin ve evlatlarının himaye ve terakkilerine dair mühim kanunlar koymuş olan bu hükümdara karşı yapılan hürmet ve ta’zim tam yerini bulmuştur.”²⁶

²⁴ Asrar, s. 66-67.

²⁵ Yücel, s. 103.

²⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*, TTK Y. Ankara 1984, s. 86.

Kanûnî Sultan Süleyman askeri ve siyasi alanda olduğu kadar, insan istihdamı konusunda da oldukça mâhirdi. Kanûnî Sultan Süleyman'ın şöhreti yalnız seferleriyle değil, koymuş olduğu kanunlarında devlet teşkilatı ve ordunun asrî bir şekilde techizi cihetiyle gösterdiği faaliyet ve gayretlerinde de görülür. Kapıkulu ocaklarının yeni kanun ve nizamlarla takviyesi, tımar ve zeamet sahiplerine ve onların yetimlerine dair yeni kanunlarla bu güzide sınıfların hukukunun himayesi gibi yenilikler Türk ordusunun muvaffakiyetlerinde birinci derecede âmil olmuştur. Zamanında Veziriâzam bulunan Pirî Mehmet Paşa, Damat İbrahim Paşa, Lütfi ve Sokullu Mehmet Paşalar'la, Nişancı Seydi ve Celalzâde Koca Nişancı Tosyalı Mustafa Beyler gibi kanunşinâs bu padişah zamanında yetişmişlerdir. Celalzâde'nin arazi kanunları hakkındaki isabetli hükümleri Divan-ı Hümayun'un tasvip ve padişahın tasdiğiyle uzun zaman tatbik edilmiştir. Meşhur müftü Ebussuud Efendi devlet kanunlarıyla şer'i hükümleri telif etmeye muvaffak olmuştur. Kanûnî işbaşına gelen adamların derece-i iktidarlarını bilirdi. Bundan dolayı kendisine gelişigüzel iltimas ile adam tavsiye edilemezdi.²⁷

2. Batılı Gözüyle Kanûnî : “Muhteşem Süleyman”

Biraz da batılı ilim, fikir, siyaset ve devlet adamlarının Osmanlı'ya, Kanûnî'ye ve dönemine nasıl baktıklarına ve bu konuda neler söylediklerine bir göz atalım: *İstanbul ve Osmanlı Uygarlığı* adlı eserinde, Bernard Lewis şunları söylüyor: “İmparatorluğun geniş ölçüde yayılması ve askeri gücü, giderek zenginleşen ekonomisiyle, düzenli yönetimiyle, zengin ve parlak kültürüyle koşut gitmekteydi. Kanûnî Sultan Süleyman'dan önceki Padişahlar zamanında zaten çok gelişmiş olan Başkent, geniş ve giderek yükselen bir site, her zevkten ve beceriden insanları kendisine çeken bir mıknaatıs oluyordu! İmparatorluğun her yanından ve sınırlarının ötesinden ozanlar ve bilginler, sanatçılar ve mimarlar, yöneticiler ve din adamları, İstanbul'a üşüşüyor ve birçok geleneklerin kaynaşmasından oluşan yeni ve canlı Osmanlı Uygarlığı'na kendine özgü ve apayrı niteliğini kazandırmakta “elbirliği” ediyorlardı. Bu uygarlık en büyük başarılarına “Sultan Süleyman'ın zamanında ve geniş ölçüde O'nun koruması altında ulaşmıştır. “Şairler Sultanı” Fatih Camii müezzininin oğlu olan Bâki, Sultan Süleyman'a yaşadığı sürece övgüler yazmış, ölümünde de ünlü bir ağıt kaleme almıştır! Osmanlı mimarlarının en büyüğü olan Sinan, kenti göz kamaştırıcı camilerle güzelleştirmiştir. Bunların da en güzeli Sultan'ın bulunduğu Süleymaniye Camii'dir. Osmanlı şeriat bilginlerinin en seçkini olan Ebussuûd, başkent

²⁷ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 85.

hem Başmüftüsü (Şeyhülislâm), hem de Sultan'ın yakın dostuydu. Yaşlı padişah, son Macar Seferi'ne çıkarken, O'na; “yaşlılık ve kaderimde can yoldaşım, ahiret kardeşim, doğru yolda arkadaşım!. diyerek dokunaklı özel bir mektup yazmıştır.”²⁸

Kanûnî ve dönemi ile ilgili olarak Marshall Hodgson ise, “İslâm'ın Serüveni” adlı eserinde şöyle diyor: “Garpta Muhteşem Süleyman adı verilen, devrinin teşkilatlanma işinin, göz kamaştırıcı kudretinin, ihtişamından daha az bilindiği Kanûnî Süleyman (1520-1566) ise, İmparatorluğa merkezi müesseselerin belirgin biçimde şeriata ve ruha uygun olarak kodifiye edildiği klasik bir çağında başkanlık etti. Edebi ve sanatsal kültürde de, Kanûnî'nin devri, kendisini sosyal hayatta “İslâm'ın canlı olduğu” Osmanlı Cemiyeti'nin klasik bir çağı olmakla kabul ettirdi. Ticârî hayat, 16. Yüzyılda gerçekte, çok etkin ve hatta müreffehti. Süleyman Tıp okulları kurdu ve ileri düzeyde bir Tıp eğitimi sağladı.”²⁹ İlim öğrenmeye çok meraklı olan Kanûnî, âlimleri daima himâye etmiş, “mârifet iltifâta tâbidir” kaidesine büyük önem vermiştir. “Süleyman sanatların koruyucusu ve çok münevverdi. Arapça ve Acemce konuşuyor, İtalyanca'yı anlıyordu. Hele İran tarihini, Büyük İskender hakkındaki efsaneleri ve bu yüksek kumandanın hayatını, İran'lı Nizami'nin kaleminden çıkan ve orta zaman devrinde pek makbul tutulan o kitabı pek seviyordu. Müsiki, Süleyman'ın büyük zevklerinden biri idi. O'nun ayrıca “İlm-i Nücum'a da merakı vardı. Asma saatlere, cep saatlerine ve zamanı ölçmeğe ait her şeye karşı ayrı bir merak gösterirdi.”³⁰

Onu ve devrini öven bu batılı araştırmacılara karşı Lüther'in, Kanûnî'ye ve Türkler'e dair şu sözleri “Haçlı kını” ve Hristiyanlık taassubunun müşahhas bir belgesidir: “Hudutsuz imkân ve insan gücüne sahip olan Padişah (Kanûnî); çok tehlikeli, inatçı ve kolay kolay yenilemeyecek bir kuvvet olarak düşünölmelidir! Ben Türkler'e ve Türkler'in Allah'ına karşı ölüncüye kadar savaşıcağım!” Lüther'in bu kindar sözlerine benzer bir tarzda Alman İmparatoru Şarlkent (Charles Guint) de, “Türk tehlikesi”nden söz ederek, muâırız olan Lüther'e destek veriyordu. 1530'da Papa'dan Roma'nın mukaddes tacını alan Şarlkent, karısına şöyle yazıyordu: “Türk tehlikesi o kadar yoğun bir hal almıştır ki, daha

²⁸ Bernard Lewis, *İstanbul ve Osmanlı Uygarlığı*, (Trc. N. Önal), Varlık Y. İstanbul 1975, s. 44.

²⁹ M. G. S. Hodgson, *İslamın Serüveni*, (Trc. İzzet Akyol), İz Y. İstanbul 1993, III, 114.

³⁰ Fairfax Downey, *Kanuni Sultan Süleyman*, (E. Behiç Koryürek), Kültür Bakanlığı Y. İstanbul 1975, s. 107.

büyük bir felaketi önlemek için Lüther ve arkadaşlarıyla bile bir antlaşma yapmayı düşünmekteyim!”³¹

3. 16. Yüzyılın En Büyük Hükümdarı: Münevver Kanûnî

Bütün insaflı, objektif Batılı tarihçi ve ilim adamları; Kanûnî'nin 16. Yüzyılın en büyük hükümdarı, âdil, zeki, münevver ve başarılı bir devlet adamı olduğunu belirtmekten kendilerini alamamışlardır. Sultan Süleyman'ın kusurlarına karşı pek amansız davranan Hristiyan tarihçileri, her şeye rağmen O'nun dehâsını ve büyüklüğünü inkâr edemiyorlardı. Ancak zamanın her türlü tarafgirlikten kurtarmış olduğu kalemlerdir ki Osmanlıların onuncu Padişahı hakkında mutantan bir “saygı” gösterebildiler. Nitekim bunlardan birisi olan Sir Edward S. Creasy de beyan ediyor ki; “O devirdeki Osmanlı satvetine, bu hükümdarın münevver idaresi başlıca amil olmuştu, bu hükümdar büyüktü amma yalnız müsait şartların tesadüfıyla değil, halin şartlarından zekice istifade etmesini bildiği gibi, istikbali de istediği kalıba sokmağa muvaffak oldu. Sultan Süleyman haleflerine öyle bir imparatorluk bıraktı ki bunun büyüklüğüne ondan sonra yalnız Kıbrıs ve Girit adalarının zaptı suretiyle ancak pek az bir şey ilave edildi ve Türkiye o büyük Kanûnî'nin saltanat devrinde nail olmuş olduğu refah ve ikbali, satveti ve serveti, onun ardınca gelen Padişahlardan hiçbirinin zamanında ne muhafaza ve ne de iktisab edebildi.”³²

Kanûnî'nin büyük fikrî ve siyasî dehası sayesinde Osmanlı Devleti dünyanın ancak birkaç imparatorluğu ile kıyaslanabilecek en büyük İmparatorluklarından biri haline gelmişti. Şüphesiz bunda teb'ası arasında Kanûnî lakabıyla şöhret kazanan I. Süleyman dönemindeki (1520-1566) yoğun siyasi ve askeri faaliyetlerin büyük te'siri olmuştu. O dönemde gerçekleştirilen iç reformlar ve kanunların uygulanmasında gösterilen hassasiyet, devlet teşkilatında ve bürokraside yeni gelişmeler, sağlam bir hukuk anlayışını hakim kılma çabaları, Sünni dünyanın liderliğinin koruyuculuğunun ve doğuda Safeviler'e, Batıda Hristiyan dünyasına karşı ilahî misyonun üstlenilmesi, şerî hukuk içinde örfün izahına çalışılması, adalet prensibinin ön plana çıkarılması ve toplum yapısındaki gelişme XVI. yüzyılı Kanûnî Sultan Süleyman Çağı haline getirdi, Batı'ya doğru devamlı ilerleyiş ve askeri zaferlerle, onun şahsında Osmanlı İmparatorluğunun tekâmül süreci zirveye yükselmiş sayıldı.³³

³¹ Asrar, s. 102.

³² Downey, s. 320.

³³ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Devleti Tarihi*, İRCİCA Y. İstanbul, 1999, I, 33.

Osmanlı Devleti'nin ve Kanûnî'nin güç, kudret ve başarısı konusunda Bernard Lewis şunları söylüyor: “Kanûnî devrinde Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'da yeni zaferlerle genişletilmişti. 1522'de Rodos'un alınması, Osmanlı deniz gücünü doğu Akdeniz'e yerleştirmiş oldu. 1521'de Belgrad'ın alınışı ve 1526'da Mohaç alanında kazanılan büyük zafer, Macaristan'ın fethine yol açmış ve Orta Avrupa uğruna Habsburglar'la çetin ve sürekli bir savaşı başlatmıştı. Güney'de “Osmanlı Orduları” Arabistan'ın güneyine Afrika'nın boynuzuna değin indiler, doğuda Osmanlı yönetimi Bağdat'a ve bir süre için Tebriz'e yerleşti. Batı'da Berberi kıyısının korsan devletleri, şimdi Sultan'ın egemenliği altına girmişti ve Osmanlı gücünü Batı Akdeniz'e, hatta akınlarla Cebelitarık Boğazı'nın ötesine değin götürdü! 1529'da bir Osmanlı Ordusu Viyana'yı kuşattı; 1537'de bir Osmanlı Seferi kuvveti Portekizlileri Hind Okyanusu'ndan uzaklaştırmaya kalkıştı. 1553'te Padişah İran'a bir ordu götürdü, 1555'te bir Osmanlı donanması Malta'yı almayı denedi!.. Bunların; Osmanlı yükselişinin doruk noktaları olduğu çok sonraları anlaşılmıştır. Kanûnî'nin ölümünden sonra bir yüzyılı aşkın bir süre, Osmanlı İmparatorluğu büyük bir güç olmasını sürdürdü ve 1683'te Viyana'ya karşı ikinci bir saldırıya girişmeyi başardı!”³⁴

Batılıların Grand Turc (Büyük Türk) dedikleri Kanûnî, yaptığı büyük fütûhatla Osmanlı Cihan Devleti'ni, 16. yüzyılın bir numaralı süper gücü haline getirmeyi başarmıştır ve garbın önünde titrediği Muhteşem Süleyman, Asya'da; Kafkas dağlarından, Acemistan içlerine, Yemen'e, Aden'e uçsuz Arabistan çöllerine uzanırken, Afrika'da; Habeş, Mısır, Tunus, Fas, Cezayir ülkelerini almış, Hind denizlerinde görülmüş, Akdenizde ise kasırga gibi eserek Venedik ve Ceneviz denizciliğinin i'tibarını ile beraber, büyük küçük bütün adalarını çiçek devşirircesine koparıp derleyerek Türk vatanına ilhak etmişti. Avrupa'da ise Eğri ve Estergon kalelerine kadar Macaristan'ı itaatı altına almış, Erdel Krallığı, Eflak, Boğdan Beylikleri, Kırım Hanlığı ile Lehistan arasındaki cesim stepleri ele geçirmiş, Avusturya Devleti ve Venedik Cumhuriyeti, muayyen vergiler ve hesapsız peşkeşler ödemeye mecbur edilmiş; Fransa, İtalya, Lehistan dize gelmiş; İspanya yediği birkaç kuvvetli sille ile hizaya getirilmişti.³⁵

Bernard Lewis, Osmanlı Padişahı Kanûnî'nin son derece dindar yani İslâm dininin kurallarına harfiyyen uyan bir Müslüman olduğunu şöyle belirtmektedir: “Kendisi,

³⁴ Lewis, a.g.e, s. 43.

³⁵ Samiha Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, Damla Y. İstanbul, 1975, I, 341-342./Daha geniş bilgi için bkz. Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l -A'lâm I-VI*, (Tıpkıbasım), Kaşgar Neşriyat, Ankara 1996, V, s.2614-2617.

Müslüman Dini'nin kurallarına harfi harfine uyan bir kişidir ve İmparatorluğun sınırlarını genişletmeyi ne denli istiyor ise, bu Din'i de geliştirip, yaymayı da o denli arzulamaktaydı.”³⁶

Kanûnî devrinde Osmanlı Cihan Devleti en geniş sınırlarına ulaşmış bulunuyordu. Onun devrinde devlet, 15 milyon kilometrekare araziye tasarruf ediyor; idârî bakımdan 21 eyâlete ve 250 sancağa taksim edilmiş bulunuyordu. Osmanlılar Asya'da, Avrupa'da, Afrika'da yayılan bu eyâletleri idâre ediyorlardı. Devlet Almanya, Avusturya, Venedik'ten bilfiil vergi alıyor; Lehistan, Rusya ise bunu bize tâbi Kırım Hanlığı'na ödüyorlardı. Fransa ancak siyasi himayemiz sayesinde, istiklâlini muhafaza edebiliyordu. Bütün Müslüman devletler ise Hilâfet dolayısıyla en yüksek merci olarak bizi tanıyorlardı.³⁷

16. asır yani Kanuni Sultan Süleyman devri her bakımdan Osmanlı Devletinin en güçlü ve en parlak dönemiydi. Bu dönemde, Osmanlı Cihan Devleti dünyaya nizamât veriyordu. Osmanlılar bütün Müslüman ve mazlum milletlerin insan hakları açısından müdâfii ve hâmisî durumundaydı. XVI. asır, Osmanlı Cihan Devleti'nin altın devriydi. Bilindiği üzere bu büyük İslâm devletinin toprakları, Kırım'dan Atlantik Okyanusu'na, Viyana kapılarından Yemen'e kadar uzanıyordu. Osmanlı'nın fetih ve muvaffakiyetlerinde bazı sebeplerin bulunması tabiidir. Bu sebepler daha ziyâde dinî, siyâsî ve iktisâdî idi. Fakat Osmanlı Devleti'nin esas vasfı, şarkın ve garbın modern târihçilerinin muttefikan ve haklı olarak te'yîd ettikleri üzere, İslâm'ın ve insan hak ve hürriyetlerinin müdafii olmasıdır. XVI. asırdan fazla bir zaman boyunca İslâmî gâyeden aslâ sapmamışlar “i'lâ- yı kelimetu'llâh” uğrunda cansiperâne mücadele etmişlerdir. Batı Hindistan'da geniş bir bölge olan Gucerât'daki Hind Müslümanları da aynı talepte bulundular. Portekizliler, karadan ve denizden memleketlerini istilâ edince, Gucerât sultanı Bahadır Şâh, Osmanlı halîfe- sultanı Kanûnî Süleyman'a bir hey'et göndererek Portekizliler'e karşı yardım istedi. Basra körfezi sahillerindeki mahallî Arap şeyh ve emîrleri de onun gibi hareket ettiler. Zaman zaman onlar da, iktisâdî sömürgecilik ve Haçlılık emelleriyle Hürmüz'ü zabteden Portekizliler'in zulümlerine uğrayınca, Osmanlı halîfe- sultânına sığınıp onun hükümranlığını kabul ettiler. Şunu da belirtmek gerekir ki Osmanlı Devleti, nereye gittiyse oraya İslâmî gayelerle gitmiş olduğu tarihi bir hakikattir.³⁸

³⁶ Lewis, *İstanbul ve Osmanlı Uygarlığı*, s.42.

³⁷ Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, Ötüken Y. İstanbul, 1994, I, 336.

³⁸ Hulûsi Yavuz, *Osmanlı Devleti ve İslâm*, İz Y. İstanbul 1991, s. 17, 18, 24.

Özet olarak Kanûnî Sultan Süleyman 16. asrın en adil en münevver ve en büyük hükümdarıdır. İngiltere, Lehistan, Venedik ve Rusya bu asrın büyük devletleridir. Şarkta Hind Devleti göze batmaktadır. Ancak bunların her biri Osmanlı'nın büyüklüğünü kabul etmekte ve boyun eğmektedir. İşte bu şartlarda bizde Kanûnî, Avrupalılar tarafından "Muhteşem" olarak tanınan Sultan Süleyman Han bir güneş gibi bütün dünyayı aydınlatıyordu. Fatihlik, Kanunilik, büyük adalet, ilme saygı, uzun ömür ve saltanat hasletleri onda toplanmış bulunuyordu.³⁹

4. İlim ve Sanatı Teşvik Eden, İstanbul'u İmar Eden Sultan: Kanûnî

Aynı zamanda kuvvetli bir şair olan Kanûnî, ilim ve sanatı teşvik edip, şâirleri maddi ve manevi açıdan desteklemiş; Osmanlı'nın başşehri olan İstanbul'un imarına büyük önem vermiş ve İstanbul'u yüzlerce ilim ve sanat eserleriyle süslemek suretiyle dünyanın en büyük ve en güzel kenti haline getirmiştir. İstanbul uzmanı Semavi Eyice'nin tespitiyle, "XVI.yüzyıl başlarından itibaren artık İstanbul, sınırları Avrupa içlerinden Basra Körfezi'ne kadar uzanan büyük bir dünya devletinin başkenti olarak, Türk mimarisi ve medeniyetinin toplandığı bir merkez halinde zenginleşecek ve parlayacaktır."⁴⁰ Tarihçi Ahmet Refik (1880-1937) ise onaltıncı asırda İstanbul'un nasıl imar edildiğini şöyle belirtmektedir: "Onaltıncı asırda İstanbul Kanûnî Sultan Süleyman tarafından imar edildi. At meydanında İbrahim Paşa Sarayı, Süleymaniye, Şehzade ve Cihangir Camileri bu devrin âsarındandır. Yalnız Mimar Sinan, elli büyük, yüz küçük Cami, elli Saray, otuz Kervansaray inşaa etti. İstanbul Kanûnî Sultan Süleyman zamanında genişledi".⁴¹ Kanûnî devri İstanbul'unda Hristiyanlar ve Frenklerin Beyoğlu'nda; Rumların Fener'de; Yahudilerin de Eminönü'nde ikamet ettiklerini, İstanbul'un lâle ve leylakları müzeyyen bahçeleri, büyük mesire yerleri ve koruları ile imâr edilmiş, halkın mutlu olduğu sağlıklı bir şehir olarak göz kamaştırdığını görmekteyiz.

On altıncı asırda İstanbul'un en meşhur bahçeleri Sarayburnu'nda Hasbahçe, Siyavuşpaşa Bahçesi, Üsküdar Bahçesi, Fener Bahçesi, Haydarpaşa Bahçesi idi. Ahâlinin gezmelerine mahsus ayrı ayrı mesireler vardı. Langa bağları, Yenikapı mesiresi, Alibeyköyü mesiresi, Lâlezâr mesiresi en mühimlerinden idi. Bu devirde İstanbul halkı en mes'ud zamanlarını yaşardı. Ekseriya altı kürekli peremelere binerek, İstinye'ye giderler, Yeniköy'de teferruç ederlerdi. Yeniköy, Kanûnî Sultan Süleyman'ın fermanı ile imâr olunmuştu.⁴²

³⁹ Abdurrahman Şeref Efendi, *Osmanlı Devleti Tarihi*, (Hzr. Ahmet Demir) İzmir 1995, I, s.159.

⁴⁰ Semavi Eyice, "*İlk Kuruluşta Türk Devrinin Başlarına İstanbul*", Fetih ve Fâtih, İstanbul 1995, s.35.

⁴¹ Ahmet Refik, *Eski İstanbul*, 1931,17. Bu konuda daha tafsilâtlı bilgi için bkz. Sâî, *Tezkiretü'l-Bünyân*, İkdâm Matbaası, Dersaadet, h.1315, s.28-36.

⁴² Ahmet Refik, *Eski İstanbul*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1931, s.18-20.

Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi, Kanûnî'nin İstanbul'u sanat eserleriyle nasıl imar ve tezyin ettirdiğini şöyle kaydetmektedir: "Sultan Hazretlerinin zamanında sanayide büyük hamleler yapılmış, Osmanlı mimarisinin güzel bir eseri olan ve Mimar Sinan'ın ismini sanat tarihinde bakileştiren Süleymaniye Camii ve Şehzade Camii Şerifleri, su bendi, gerek İstanbul'da gerek taşrada kendileri, aile ve tâbilerinin inşa ve ihya ettiği hayrat ve faydalı eserler sayılmayacak kadar çoktur."⁴³

İstanbul, Kanuni zamanında sanat şaheseri çeşme ve hamamları ile dünyada benzeri olmayan eşsiz bir şehirdi. Galatada ve İstanbul'da Cami, hamam ve Rum Kilisesi boldu, bunların sayısı birkaç bine varır. Hamamların gösterişi üzerinde durmağa değer. Bunlar dışardan, önemli sarayları andırırlardı. Her hamamın çeşmesi vardı. Dünyada İstanbul ve Galata kadar çeşmesi bol şehir yoktu.⁴⁴

Kanûnî devrinin büyüklüğünü Batılı bir seyyah olan Robert Mantran, şöyle dile getirmektedir: "Osmanlı İmparatorluğu"nun altın çağı veya Süleyman çağı denilen dönemi I.Selim (1512-1520) ve Kanûnî Sultan Süleyman'ın (1520-1566) saltanatlarını kapsayan siyasal ve askeri bir başarı devrine denk düşmektedir, ama bu devir aynı zamanda edebiyat ve özellikle de sanat alanında istisnai bir parlaklık göstermiştir. Bu parlaklık, büyük çapta edipleri, mimarları ve sanatçıları teşvik eden Kanûnî'nin tutumuna bağlı olmuştur. Başta şiir olmak üzere, bazı büyük edebi yetenekler işte bu dönemde gelişmiş, büyük tarih ve coğrafya eserleri bu dönemde yayınlanmış ve özellikle İstanbul'daki büyük Camiler bu dönemde yapılmıştır. Kanûnî dönemindeki en büyük şairler; Fuzulî ve Bakî'dir. "Leyla ve Mecnun" şiirinin Türkçe bir versiyonunu yazmış olan Fuzulî, Padişah'ın maaş bağlamasına rağmen İstanbul'a hiç gitmemiş, doğduğu Bağdat'ta ölmüştür. (1556) Ancak ünü gene de muazzam olmuştur! Buna karşılık Bâki (1526-1600) tam bir İstanbul'ludur. Bir müezzin oğlu olan Bâki, kökeninin mütevâziliğine rağmen eğitimini sürdürebilmiş ve şair Zâtî (V. 1546)'nin, sonra da İran seferi vesilesiyle ona ithaf ettiği bir kasidesi sayesinde Kanûnî'nin teşviklerini görebilmiştir. Çok parlak bir zekâyâ sahip olan, çok kültürlü olan Bâki; çağında kimsenin sahip olmadığı bir üne kavuşmuştur. 16. Yüzyılın diğer şairleri arasında; Revânî (V. 1523)'nin *İşaretnâme* adlı bir eseri vardır, burada hayatın zevkleri alkışlanmaktadır. Zâtî ve Bâki'nin rakîbi, bazılarının ondan da üstün gördükleri Hayâtî (V. 1556) öne çıkmaktadır."⁴⁵

⁴³ *Osmanlı Devleti Tarihi I*, 183.

⁴⁴ Fuad Carım, *Kanuni Devrinde İstanbul*, İstanbul, 1964, s. 178, 186.

⁴⁵ Mantran, 1991, 184.

Kanûnî Sultan Süleyman devrinde İstanbul'da her cemaatin kendi dilini konuşma özgürlüğü vardı. Her cemaat kendi dilini konuşmakla birlikte İstanbul'da konuşulan ortak dil Türkçe idi; siyasi ve sosyal prestij sağladığından gayr-i Müslimler Türkler gibi giyinmeye ve yaşamaya çalışırlardı.⁴⁶

Kanûnî, "Muhibbî" mahlasıyla yazdığı Gazeller'de, bir Dîvan şâiri kadar usta ve heyecan vericidir. Onun meşhûr ve belâgat timsâli o meşhûr Gazeli'ni hep birlikte okuyalım.

Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi,
Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi.
Saltanat dedikleri ancak cihan kavgasıdır,
Olmaya baht u saadet dünyada Vahdet gibi.
Ko bu ayş u işreti çünkü fenadır akibet,
Yar-ı baki ister isen olmaya taat gibi.
Ger huzur etmek dilersen ey Muhibbi fariğ ol,
Olmaya Vahdet makamı, kuşe-i uzlet gibi."⁴⁷

Kanûnî vefat ettiğinde geriye miras olarak güçlü, büyük ve lider bir ülke ve beşyüz bin nüfuslu göz kamaştırıcı aziz bir İstanbul bırakmıştır.

Kanûnî'nin öldüğü 1566 yılında nüfusça Avrupa'nın birinci devleti Osmanlı 28 milyon kadar, ikincisi İspanya 19 milyon kadar, üçüncüsü Almanya 18 milyon, dördüncüsü Fransa 15 milyon kadar idi. Başka hiçbir Avrupa devletinin nüfusu 10 milyonu aşmıyordu. O gün Avrupa devletleri güç ve ehemmiyet bakımından şöylece sıralanabilir: Osmanlı, İspanya, Almanya, Fransa, Venedik, Portekiz, İngiltere, Lehistan, Rusya. Bütün Hristiyan Avrupa'da Nüfusu 200.000 (ikiyüzbin)'i geçen, sadece beş şehir vardır: Londra, Paris, Napoli, Venedik, Lizbon.⁴⁸ "Yavuz Sultan Selim'in ölümünde Osmanlı İmparatorluğu'nu teşkil eden topraklar, takriben 6.557.000 km idi. 46 yıl sonra, (1566'da) Kanûnî Sultan Süleyman öldüğünde İmparatorluk iki mislinden fazla bir genişlik arz ediyordu. Büyüklüğü takriben; 14.893.000 km²'yi buluyordu. Bunun 1.998.000 km²'si Avrupa'da, 4.169.000 km²'si Asya'da, 8.726.000 km²'si Afrika'da idi."⁴⁹

⁴⁶ Halil İncelik, "*İstanbul*", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 235.

⁴⁷ Kabaklı, II, 545.

⁴⁸ Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, IV, 240.

⁴⁹ a.g.e, IV, 237.

72 yıllık ömre; dünyada eşine çok az rastlanır büyük zaferler, başarılar ve hizmetler sığdıran Kanûnî'nin; bir beşer olarak elbetteki bazı zaafı ve hataları olmuştur. Tarihçiler Kanuni'nin en büyük hatasının, oğlu Şehzade Mustafa'nın katline göz yumması olduğunu kaydetmektedirler. Rüstem Paşa, Anadoluya gittiğinde Şehzade Mustafa'ya bir takım suçlamalarda bulunmuş ve onun sadaret makamına söylenmeyecek sözleri söylediğini, babasının yerine tahta geçmek istediğini etrafa yaymıştır. Padişah hazretleri bunu te'yid eylediğinden H. 960/ M. 1553 senesinde İran seferine çıkmış ve kendisini karşılamaya gelen büyük şehzadeyi Konya Ereğli'de öldürtmüştür.⁵⁰

5. Osmanlı Devleti'nin Siyasi Sistemi ve İdari Düzeni

Kanûnî'nin yönetim ve siyaset felsefesini, Osmanlı Devlet felsefesi ve siyasi yapısından ayrı düşünmek mümkün değildir. Yavuz Sultan Selim'den itibaren Osmanlı'da Devlet idaresi; "Saltanat ve Hilâfet" temeli üzerine oturmuş ve bu sistem "Osmanlı Devleti"nin yıkılışına kadar devam etmiştir. Kanûnî Sultan Süleyman devrinde de siyasi iktidarın başı Padişah'tır. Ulema ise halkın temsilcisi ya da tercümanıdır.

Osmanlı siyasi yapısı zümreler arası bir denge içerisinde düzenlenmiş gözükmektedir. Düzenin iyi işlemesi, bu unsurların uyum içerisinde çalışmasına bağlıdır. Bunlar toplum yapısının adeta temel direkleridir. Düzenin siyasi sosyal ve ekonomik hayatını işler hale getirirler. Tarihçiler bu özelliği, insan vücudundaki dört unsurun toplum düzenine yansımaları olarak yorumlamışlardır. Toplumlar da dört esastan meydana gelir. Erkan-ı Erbaa (dört esas) dediğimiz; ulema, asker, tüccar ve reayâdır. Osmanlı Padişahlarının sınırsız bir yasama yetkisi yoktur. Sadece mevcut şer'î hükümleri kanun haline getirebilirler. Halife veya Sultan, Allah'tan aldığı hâkimiyet'in temsilcisi değildir; belki İslâm milletinin vekili durumundadır. Hâkimiyetin kaynağı ilahi irade olduğundan Sultan, şer'î hukuka aykırı hareket edemeyecektir. Ettiği takdirde kendisine temsil yetkisi veren Müslümanlar, onu görevden alabilecektir.⁵¹

Kanûnî'nin yönetim ve devlet felsefesini, Mısır vâlisine göndermiş olduğu Ferman'dan daha iyi bir biçimde anlamaktayız. Sultan Süleyman, Hayri Bey'i Mısır

⁵⁰ Abdurrahman Şeref Efendi, *Osmanlı Devleti Tarihi*, İzmir, 1995, I, 176. Bkz. Çağatay Uluçay, Kanuni Sultan Süleyman ve Ailesi ile İlgili Bazı Notlar ve Vesikalar, *Kanuni Armağanı*, TTK Y. Ankara 1970, s.231-232. Öztuna, Kanuni'nin Türk ve Dünya Tarihindeki Yeri, *Kanuni Armağanı*, TTK Y. Ankara 1970, s.44.

⁵¹ Sâmî Şener, *Osmanlı'da Siyasî Çözülme*, İstanbul, 1990, s. 51.

valiliğinde tutan Fermanı'nda fikrini şöyle ifade ediyordu : “Emr-i şerifim ve kuvvetli görüşüm şudur ki, zengin ve fakirler, şehir ve köy halkı teb’adan kusur (suç) işleyenler bulunursa; ileri gelen olsun fakir olsun itaate mecbur etmelisin. “Sizin için kısasta hayat vardır” ilahi emri doğrultusunda her türlü karışıklığı men eylemelisin. İltifat ve himayeme, ancak böyle yaparsan nail olursun. “Şayet şükrederseniz size verdiğim nimetlerimi arttırırım.” (İbrâhim Sûresi, âyet nr.7) hikmetini teemmül etmek lazım gelir. “Şükür ile nimet devam eder” hükmü gereği, Bab-ı Hümâyûn’umdan verilen emirlerin devamını (uygulanmasını) gerekli şekilde, süratlice icraya vezir, hükümetinde bulunan büyük ve küçükleri himaye etmelisin.”⁵²

Kanûnî Sultan Süleyman’ın yarım asra yakın devlet idaresindeki başarılarının temelinde Padişahın; İslâm ulemâ ve meşâyihine olan derin hürmet ve muhabbeti ile ulemânın yönetim ve halk üzerindeki nüfuzu vardır.

Kanûnî Sultan Süleyman, vükelâ ve havassını toplayarak, kanun hükümlerine riayet edeceğini şu konuşma ile duyurur: “Devlet-i Âliye’nin idaresi, ulemanın mesuliyeti altındadır. Saltanatın temeli şeriat olduğuna göre, Padişah doğru yoldan inhiraf ederse onu ikaz etmek ulemâ ve vükelâyaya düşer. Padişah, herhangi bir karar almadan önce, istişare etmek zorundadır. Kötülüğü önlemek, her Müslümanın vazifesidir.”⁵³

Tarihçi İsmail Hakkı Uzunçarşılı (1888-1978), Kanûnî’nin Devlet felsefesi ve başarılı yönetimi ile ilgili olarak şunları söylüyor:

“Ordu üzerinde hiçbir Osmanlı hükümdarı Kanûnî kadar sevgi ve saygı uyandırmamıştır. Kanûnî Sultan Süleyman’ın şöhreti, yalnız seferleriyle değil koymuş olduğu kanunlarında, devlet teşkilatı ve ordunun asri bir şekilde teçhizi cihetiyle gösterdiği faaliyet ve gayretlerinde görülür, kapıkulu ocaklarını yeni kanun ve nizamlarla takviyesi, tımar ve zeamet sahiplerine ve onların yetimlerine dair yeni yeni kanunlarla bu güzide sınıfların hukukunun himayesi gibi yenilikler, Türk ordusunun muvaffakiyetlerinde birinci derecede âmil olmuştur. Zamanında vezir’i âzam bulunan Piri Mehmed Paşa, Damad İbrahim Paşa, Lütfi ve Sokullu Mehmed paşalarla, Nişancı Seydi ve Celalzâde Koca Nişancı Tosyalı Mustafa beyler gibi kânunşinâslar bu padişah zamanında yetişmişlerdir; Celalzâde’nin arazi kanunları hakkındaki isabetli hükümleri Divân-ı Hümayun’un tasvip ve padişahın tasdiğiyle uzun zaman tatbik edilmiştir. Meşhur Müftü Ebussuud Efendi

⁵² Hammer, 1330 (h.) V, 12.

⁵³ Şener, *Osmanlı'da Siyasî Çözülme*, İstanbul 1990, s. 74.

devlet kanunlarıyla şer’i hükümleri te’lif etmeğe muvaffak olmuştur. Kanûnî iş başına gelen adamların derece-i iktidarlarını bilirdi; bundan dolayı kendisine gelişigüzel iltimas ile adam tavsiye edilemezdi; adam yetiştirmesini de iyi bilirdi, bundan dolayıdır ki oğlu Selim’in saltanatı müddetince ve torunu üçüncü Murad zamanında kısmen ileride bulunan devlet adamları kendi devrinden bakiyye kalanlardı... Kanûnî’nin azim ve iradesi kuvvetli olup, devletin kudret ve nüfuzunu her şeyin fevkinde tutardı; kendisiyle görüşen yabancıların konuşma tarzlarından maksatlarını sezer ve ona göre cevap verirdi; vereceği bir emir ve kararı, vermeden evvel düşünür ve verdikten sonra da tatbikinde ısrar eder ve dönmezdi; bundan dolayı kendisine arz olunan bir mesele üzerinde ne söylerse bu, ilk ve son sözü idi...”⁵⁴

Kanûnî Sultan Süleyman’ın yarım asra yakın süren başarılı devlet idaresinde pay sahibi olmuş kıymetli vezirlerden bazılarının adlarını vak’anüvis Muhammed bin Ahmed (v.1562) *Mir’at-ı Kâinat* adlı eserinde şöyle zikretmektedir:

“Piri Muhammed Paşa, Mustafa Paşa, Koca Kasım Paşa, Ahmed Paşa, İbrahim Paşa, Ayas Paşa, Güzelce Kasım Paşa, Pulak Mustafa Paşa, Süleyman Paşa, Lütfî Paşa, Hacı Muhammed Paşa, Hadım Süleyman Paşa, Rüstem Haydar Paşa, Mustafa Paşa, Ali Paşa, Muhammed Paşa, Pertev Paşa, Ahmed Paşa ve Ferhat Paşa.”⁵⁵

Osmanlı Devlet sisteminde en önemli idari ve siyasi kararların alındığı “Divan-ı Hümâyun’un Kanûnî Sultan Süleyman açısından, büyük önem taşıdığını, Kanûnî’nin “Şura”ya ve vezirlerine ne kadar değer verdiğini tarihçi İ. Hakkı Uzunçarşılı şu şekilde ortaya koymaktadır: “Kanûnî Sultan Süleyman, devletin bütün umur ve hususunun bir kişiye bırakılmasının doğru olmayacağını söylerdi; bundan dolayı Divan-ı Hümâyun’da verilecek karara intizaren mühim işlerde padişah düşünmeğe vakit bulabilirdi...”⁵⁶ Halkın mal ve can güvenliğini sağlayarak, teb’asına adaletle hükmetmek, Padişah’ın önde gelen göreviydi. Halife ünvanını aldıktan sonra sünni İslâm dünyasının lideri olan Osmanlı Padişahı’nın görevlerine “şeriat hükümlerine uymak ve İslâm dinini hâkim kılmak da eklenmiştir.”⁵⁷ Sonuç olarak uygulamalardan Osmanlı Padişahlarının yönetimin başı, başkanı

⁵⁴ Uzunçarşılı, s. 64- 65.

⁵⁵ Nişancızade Muhammed bin Ahmed, *Mirât-ı Kâinat*, II, 200.

⁵⁶ Uzunçarşılı, s. 51.

⁵⁷ Şükrü Karatepe, *Osmanlı Siyasi Kurumları -Klasik Dönem-* İstanbul 1999, s. 114.

olarak geniş yetkileri olduğunu ancak İslâm'ın emir ve yasaklarına kesinlikle riayet etmeye mecbur olduklarını⁵⁸ anlıyoruz.

6. Kanûnî Devrinde İstanbul'da İktisadi ve Ticari Durum

Kanûnî devrinde devletin iktisadi ve ticari hayatı denetlediğini, ticaret yapmanın ve sanatkâr olmanın belirli ahlâki esaslara bağlandığını, belirli bazı malların ülke dışına çıkarılmasının yasaklandığını, İstanbul'un gerek kara, gerekse deniz ticareti açısından dünyanın en büyük ekonomik merkezi olduğunu, İstanbul'da ticaretin çarşı, pazar, arasta, bedesten ve hanlarda yapıldığını, Osmanlı Devleti'nin başta tarım, hayvancılık olmak üzere, tekstil, madencilik ve harp sanayiinde olabildiğince ileri bir durumda olduğunu, devlet gelirlerinin çoğunluğunu ise Şer'i vergilerle, cizye ve haraç gelirlerinin oluşturduğunu görmekteyiz.

Esnaf ve sanatkâr olmak isteyenlerin belirli ahlâk seviyesine erişmiş olması gerekirdi. "Küfredenler, ikiyüzlü ve ortalığı karıştıranlar, yalan söyleyenler, sözünü tutmayanlar, kan dökenler, başkalarına tuzak kuranlar, sattığı malda ihtikâr yapanlar ahî olamazdı. Usta olmak isteyen kalfa, kendi mesleği ile ilgili bir eser yapar, bunu bazı disiplin ve hiyerarşi kurallarına uyarak Zaviye'ye getirirdi. Bu eser Zaviye'de pirlar ve ahi baba tarafından incelenir, eksiksiz bulunursa kalfa merasimle ustalığa terfi eder, dükkân veya atölye açmasına izin verilirdi. Usta olan kalfanın beline bir peştemal bağlanırdı. Ahi baba, usta olan kalfaya "Harama bakma, haram yeme, haram içme, doğru, sabırlı, dayanıklı ol, yalan söyleme, kimseyi kandırma, kanaatkâr ol, dünya malına tamah etme. Yanlış ölçme, eksik tartma. Kuvvetli ve üstün durumdayken affetmesini bil ve kendin muhtaç iken başkalarına verecek kadar cömert ol." öğüdünü verirdi.⁵⁹

İstanbul ma'mûlâtının en çok satıldığı yerler bedestenlerdi. En mühim Bedesten, İstanbul Bedesteni'ydi. Bedestende esnafın ve tellâlların hilelerine meydan vermemek, Bedesten Kethüdası'nın vazifesiydi. Bedestenler ticaret merkezleriydi. Buralar İstanbul Kadı'ları tarafından dâima teftiş altında bulundurulurdu. Fiyatları "narhi cari" mucibince tayin etmek İstanbul Kadısı'nın elindeydi.⁶⁰

Osmanlı Devletinde halkın iâşesi, sağlığı ve huzuru açısından Narh Müessesesi'ne ve fiyatlarla, çarşı-pazarın kontrolüne büyük önem verilirdi.

"Narh; bir mala resmi makamlarca konulan a'zâmî fiattır. Narh fiyatlarının tesbiti Kadı'nın huzurunda ilgili esnaf idarecileri ve Muhtesib hazır buldukları halde yapılırdı. Tesbitler sırasında halkın menfaati ön planda tutulmakla beraber esnafa da %10-15 -20

⁵⁸ Uzunçarşılı, s.50.

⁵⁹ Necdet Sevinç, *Osmanlılarda Sosyo-Ekonomik Yapı*, İstanbul 1978, I, 64.

⁶⁰ Ahmet Refik, 1931,112.

oranında bir kâr bırakılmaya çalışılırdı. Esnafın narha riayet etmesi maksadıyla çarşı-pazar devamlı kontrol altında bulundurulurdu. Günlük kontroller muhtesib ve maiyetindeki Kol Oğlanları vasıtasıyla yürütülürdü.”⁶¹

Osmanlı Devleti’nde iktisâdî ve içtimâî hayatta Muhtesib’in önemli vazifeleri ve büyük bir rolü vardı. Muhtesib’in temel görevleri şunlardı:

“1- Esnafın kontrolü.

2- İşyeri açma rusatı.

3- Vergi toplama.

4- İhtisâb gelirlerinin dağıtımı.

5- Mürûr tezkireleri verilmesi.

6- Kıyafetler.

7- Diğer kıyafetler.

Devlet, Muhtesib vasıtasıyla hem işçi tabakasını kontrol ediyor, hem de onların haklarını koruyup loncaların gâye ve standartlarını idame ettirmek amacıyla esnaf loncalarını mümkün mertebe yakından murakabe ediyordu. Yine bu vâsıta ile yerli mallarla rekabet edebilecek idhâl eşyasından ihtisâbiye almak sûretiyle işsizliği önlemeye çalışıyordu. Kiraları kontrol ediyor ve yalnız ihtiyaç hâsıl olduğu zaman yeni atölyelerin açılmasına izin veriyordu.”⁶²

Muhtesib, teftiş görevini adâletle ve hakkaniyetle yerine getirmek; narh ve kalite standartlarına uymayan esnafı cezalandırmakla yükümlüydü. Muhtesib esnafın nizam ve kanunlara uygun çalışıp çalışmadığını hem kendisi hem de memurları vasıtası ile kontrol ederek hileli satırlara engel olmaya çalışırdı. Şayet muhtesib bu vazifesini gereği gibi yerine getirmez ve esnafın kanunlara aykırı satış yapmasına göz yumarsa kendisi de kadı tarafından muaheze edilirdi. Nitekim Kanunnâme’de; “Ve eğer muhtesib ehli pazâr ile biriküb eksik satanı gözlemezsede kadı muhkem hakkından gelip ve eksik satanı te’dip eyleye” denilmektedir. Binaenaleyh, istifçi ve karaborsacıları ta’kib, esnafın kullandığı ölçü aletlerini kontrol ve uygunsuz davrananları cezalandırmak onun önemli vazifelerinden sayılıyordu. Bazen âmirleri, bazen da yanında terazicisi ve falakacısıyla çarşı-pazar dolaşan muhtesib, esnafı teftiş ederdi. Narha uymayanlar, dini emirlere riayet etmeyip Müslümanları rencide edenler, durumlarına göre muhtesib tarafından cezalandırılırlardı.”⁶³

⁶¹ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Devleti Tarihi*, İstanbul 1999, c.II, s.564.

⁶² Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi, Ekonomik, Dini ve Sosyal Hayat*, İstanbul 1987, s.160.

⁶³ Ziya Kazıcı, a.g.e. s.69, 73, 78, 235.

Tarihçi İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Kanûnî devrinde iktisadî ve ticarî durum” hakkında şunları söylemektedir:

“Türkiye’de her kime ait olursa olsun memleket dışına çıkacak eşya mutlak surette hükümetin müsaadesi alındıktan sonra mübayaa olunurdu. Bütün eşya hükümetçe tayin edilen narh üzerinden alınıp satılırdı. Birinci derecede başlıca iskele, tabii olarak İstanbul limanı idi.. Sulh zamanlarında memleket dışına çıkarılmasına müsaade edilmeyen eşyanın miktarı azdı ve bunların en mühimleri her nevi zahire ve bakliyat, at, silah, barut, kurşun, bakır, kükürt, sahtiyan ve göndü. Bilhassa ilk beşinin her ne zaman olursa olsun çıkmasına müsaade edilmez ve yalnız zahire bir lütf-i mahsus olmak ve memleketçe katiyyen sıkıntıyı mucip olmamak üzere ender olarak çıkarılırdı... Osmanlı memleketlerinin her yerinde muhtelif sanat erbabının kendisine göre bir teşkilatı, esnaf şeyhi, kethüdâsı, yiğitbaşı ve ehl-i hibre gibi âzaları vardı; esnaf tarafından intihab edilip, hükümetçe vazifeleri tasdik edilen bu heyet, esnafın ahvalinden mes’ul oldukları gibi aynı zamanda hükümetle esnaf arasında vasıta idiler; yolsuzluk eden sanat sahibi, bunlar vasıtasıyla cezalandırılırdı. Esnafın alacağı ve satacağı eşyanın fiyatı muayyen olup defterde kayıtlı idi. Bunun haricine çıkıp ihtikâr yapanlar ele geçerse şiddetli ceza görürlerdi.. Bir çırağın kalfa ve bir kalfanın usta olması merasime tabi olup derece ve adları deftere kaydedilirdi; yani önüne gelen dükkân açamaz ve usta olamaz; gizli olarak açılan dükkanlar derhal kapatılırdı...”⁶⁴

Kanûnî devrinde Osmanlı Devleti’nin, san’at ve ticaret alanında oldukça tekâmül ettiğini, ticarî hayata İslâm ahlâkının hakim olduğunu görüyoruz. Nitekim bu konuda Ahmet Refik şöyle demektedir: “Onaltıncı asırda İstanbul’da milli bir san’at, müterakki bir ticaret vardı. Sanatlar oldukça revaç bulmuştu. Müteaddit kundura imalathaneleri, büyük kumaş tezgâhları vardı. Kuyumculuk hayli ilerlemişti. Sanayi, Kethüdalar ve Yiğitbaşılar tarafından idare olunurdu.. Dükkân açanların kefil göstermeleri şarttı. Her hırfetin Kethüdâsı ve Yiğitbaşılı olduğu gibi, Şeyhleri ve Ehl-i Hibre’si de vardı. Bir mesele tekevvür ettiği zaman, bu dört zâta müracaat olunurdu.”⁶⁵

Bu devirde; ticarete hile yapan sahtekâr esnafa kesinlikle geçit verilmediği, bu tür kimselerin derhal cezalandırılıp, ticarî hayatlarına son verildiği anlaşılmaktadır. Pazar müffettişi, eksik mal veren veya hile yapanı, orada falakaya yatırırdu. Sahtekâr esnafın,

⁶⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 684.

⁶⁵ *Eski İstanbul*, 104.

lonca heyetinin kararıyla pabucunun dama atılması, o kimsenin ticârî hayatını sona erdiriyordu.⁶⁶

Kanûnî Devrinde akçenin dördü bir dirhem olan gümüş para olduğunu, sekiz “pul”un bir akçeye tekabül ettiğini, bir duka altının 60 akçe ettiğini⁶⁷ biliyoruz. Onaltıncı asırda İstanbul’da ekonomik ve ticari hayatın ne durumda olduğunu daha iyi anlamak için Süleymaniye Vakfıyesi hizmetlilerinin görevlerine ve bu görevleri karşılığında aldıkları ücretlere bakmamız gerekir:

“Günlük (yevmi) olarak bir Müderris (profesör) 50 akçe; bir Talebe-i ulûm (öğrenci) 2 akçe, bir Kennasi helâ (tuvalet temizleyici) 2 akçe, bir İmam 10, bir Hatip 30, bir Müezzin 5 akçe, bir Meddah 6 akçe, bir Tabib-i evvel 30, Tabib-i sani 15 akçe; bir Dellak (berber) 3 akçe, bir Anbarcı 2 akçe, bir İmârethâne Şeyhi 20 akçe, bir Aşpüz (aşçıbaşı) 7 akçe, bir Habbaz (ekmek pişirici) 5 akçe, bir Hammal-i hatap (odun hammalı) 2 akçe, bir Muallim 8 akçe ücret almaktaydı.”⁶⁸

Kanûnî devrinde Devlet’in gelirlerinin temelini öşür hasılatı teşkil ediyordu.

Bu devirde devletin ganâim ve cizye vâridatından başka, haraçgüzâr hükümetlerden alınan vergiler de vardı ki, buna bizim kaynaklarımız umumiyetle haraç ve cizye demektedirler. Kanûnî devrinde umumi devlet varidatı 7-8 milyon duka altını olarak hesaplanmaktadır. Kanûnî devrinde İstanbul’un iâşe işlerini, devlet üzerine almıştı. Lüzumlu buğday, et, erzak Rumeli şehirleri ile Marmara sahillerinden ve Karadeniz kıyısındaki memleketlerden; pirinç, mercimek, Mısır’dan ve yağ ise Kefe’den getirtiliyor ve fiyatlarını da hükümet tespit ediyordu.⁶⁹ Zaman zaman İstanbul’da zahire sıkıntısı çekilmiş buna karşılık Bursa, Varna gibi Osmanlıya bağlı vilayetlerden buğday ve zahire gönderilmesi istenmiştir. Nitekim Bursa Beyi ile Mihaliç ve Aydıncık Kadıları’na yazılan bir hükümde şöyle denilmektedir:

“İstanbul’da arpa, buğday ve alef sıkıntısı çekildiğinden, her kimde zahire varsa kendilerine yetecek kadarı bırakıldıktan sonra kalanının sahipleri veya vekilleriyle birlikte gemilerle İstanbul’a gönderilmesi.”⁷⁰

⁶⁶ Mengüçoğlu, *Fetih, Fatih ve İstanbul*, 100.

⁶⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 691.

⁶⁸ Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfıyesi*, 108.

⁶⁹ Gökbilgin, *Süleyman I, İ.A*, III, 151.

⁷⁰ B.O.A. Divan-ı Hümayûn Sicilleri Dizisi: II, 5 Numaralı Mühimme Defteri (973/ 1565- 1566) Ankara 1994, s. 148- 149.

Kanûnî devrinde İstanbul'un iâşesine büyük önem verildiğini, nüfusu beşyüzbini bulan şehir; gerekli hayvanların Diyarbakır ve Maraş'tan, pirinç mercimek, şeker ve nohut ihtiyacının İzmir ve Mısır'dan, soğan, sarımsak, tavuk ve yumurta ihtiyacının İzmit'ten, yağ ihtiyacının Kefe ve Karadeniz'den getirilmek suretiyle karşılandığını, Kadılarla, Muhtesiplerin nezaretinde; uncu ve ekmekçilerin de temsil edildiği meclislerde ekmek fiyatlarının “tespit” edildiğini, ekmekçilerin iki aylık un stoku buldurmaya mecbur tutulduklarını⁷¹ padişah fermanlarından ve kadılara yazılan hükümlerden öğrenmekteyiz.

Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuâsında Kanûnî devri (1520-1566) İstanbul'unun iâşesi ve ticari durumu ile ilgili olarak şöyle denilmektedir:

“İstanbul'un iâşe işlerini hükûmet deruhte etmişti. Hükûmet gerek İstanbul'da ve gerek vilayetlerde buğday fiyatlarını tayin eder, furunlara mahsus unlar tahhâllar vasıtasıyla te'min edilirdi. Bazen kaht olan vilâyetlerde buğday ve hubûbat fiyatı artardı. O zaman fiyat mes'elesine hükûmet müdahale ederdi.”⁷²

7. Kanûnî Devri'nde Şeyhülislâmlık Kurumu ve Ünlü Şeyhülislâmlar

Genel olarak Osmanlı Devleti'nde, özellikle de Kanûnî devrinde, büyük nüfuzu olan bir makam olan Şeyhülislâmlık müessesesini tanımadan, ne Osmanlı'yı tanımak, ne de “Kanûnî devri”ni tam olarak anlamak mümkün değildir.

Şeyhülislâm; 4. asrın ikinci yarısında ortaya çıkan şeref ünvanlarından birisidir. Şeyhülislâm kelimesi, daima ulemâya ve sufilere has olarak kalmıştır. Şeyhülislâm ünvanı, en parlak devrine, sadece İstanbul Müftüsü'ne tevcih olunmağa başladığı zaman kavuşmuştur. Şeyhülislâm'ın makamı Osmanlı Devleti'nde zamanla, diğer İslâm ülkelerinde hiçbir zaman erişemediği dini ve siyasi bir ehemmiyet kazanmıştır. 16. asrın başından beri bütün müftüler, Osmanlı Devleti hudutları içinde doğmuş olup, hepsi de, bütün ulema sınıfı gibi Müslüman ailelere mensupturlar. Bu menşeleri ile Şeyhülislâmlar, ekseriyetle devşirme usulü ile toplanmış bulunan Hristiyan ailelerin çocukları olan devlet ve ordunun yüksek memurlarından ayrılmakta idiler. Sonraları Şeyhülislâmlar, bazan aynı ailenin muhtelif batınlarına mensup şahsiyetler idiler. Müftülerin ekseriyeti bu makama tayinlerinden önce Kazasker idiler. Şeyhülislâm'ın mevkiinin devlet içindeki ehemmiyeti, ifâdesini teşrifatta bulurdu. Bu mânada o, kanuna göre, zamanında “Ebu Hanife” gibi

⁷¹ Tekindağ, 1993, V,1208.

⁷² Ahmed Refik, TOEM, İstanbul, 1332, 7, 37.

teşrifat üstü kabul olunurdu. Siyasi bakımdan Şeyhülislâm'ın makamı, şekli olarak fetvâ vermek selâhiyetiyle ilgilidir. Müftüler, Fetvâ'larıyla Devlet'in kanun vâzı'lığı müessesesinde de müessir rol oynamışlardır. Sultan Süleyman I'ın bütün kanunları Ebussud Efendi'nin tasvibini haizdirler. Bundan ayrı olarak, her türlü mühim siyasi mes'elelerde Şeyhülislâm'ın re'yini almak mutad idi. Osmanlı Devletinin muvaffakiyetinin en büyük amillerinden biri Şeyhülislâmlık müessesesidir.⁷³

Osmanlı Devletinde -kesin olmamakla birlikte- “Şeyhülislâm” tabirinin resmi ünvan olarak kullanılmasına ikinci Murad devrinde başlanıldığı ileri sürülmektedir.

İslâm hukukunun (fıkıh) en büyük bilgini olan Şeyhülislâm; müfti, müderris ve kâdılar gibi, âlimlerin teşkil ettiği “İlmiye Sınıfı”nın başkanı idi. Bu sınıfı, din'in koyduğu esaslara dayanan Devlet'in ve cemiyetin asıl idârecileri olarak kabul edebiliriz. Müftü ve kâdılar, buldukları şehir ve kasabalarda imâni ve hukuki meselelerin son mercii idiler. Şeyhülislâm, ayrıca devlet idaresi, harp ve sulh meseleleri, çıkarılacak yasalar ve sair mühim hususlarda söz sahibi ve bazan ilmiye ve asker sınıfları ile birleşip padişahı tahtından indirecek derecede nüfuzlu idi! Bütün Şeyhülislâm'ların “İlim ve dirâyet” bakımından aynı derecede bulunmadığı muhakkaktır. Fakat, Kemalpaşazâde ve Ebussûd Efendiler gibi zâtların değerleri herkesçe mâlumdür.⁷⁴

Kanûnî Devri Şeyhülislâmları'nı şöyle sıralayabiliriz:

- 1-) Kemalpaşazâde Şemseddin Ahmed (1525)
- 2-) Sâdullah Sâdi Efendi (1534)
- 3-) Çivizâde Muhyiddin (1539)
- 4-) Abdülkadir Çelebi el-Hamidî (1542)
- 5-) Fenârizade Muhyiddin (1542)
- 6-) Ebussuud Efendi (1545)

Osmanlı tarihinde katledilen Sultan, Şehzâde ve Sadrâzam yekununun oldukça kabarık bulunmasına rağmen adedleri yüz ellinin üzerinde olan Şeyhülislâmlardan öldürülenlerin ancak üç tane olması, Osmanlı'da dinin belirleyiciliği ve rolünü göstermesi bakımından ilginç ve anlamlıdır. Ayrıca Devlet-i Aliyye'de “Şeyhülislâm” ve Şeyhülislâmlık kurumunun yeri ve önemini merhum Ali Emîrî Efendi'nin bize naklettiklerinden apaçık bir biçimde anlamaktayız:

⁷³ Ezgü, *Piri Reis*, İ.A. 1993, IX, 485.

⁷⁴ Düздаğ, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları*, 1983, 17.

“Bu makamın rütbesi çok yücedir. Çünkü bu rütbenin sahibi müçtehid imamların ilimlerine vâristir ve zamanında Ebu Hanife Hazretleri'nin halifesidir. Sultanlar, ona (Şeyhülislâm'a) ayağa kalkarlar ve meclislerinde onu oturttarak şeref ve vakar verirler. İlim ve askeriye'nin büyükleri onu ziyaret ederler, O, kimsenin ziyaretine gitmez. Bazı büyük ve mühim meselelerde kendisiyle müşavere etmek lazım olunca, Vezir-i Azam kendisini sarayına davet eder. Geliş ve gidişinde Vezir-i Azam kendisini karşılar! O'nun fikir ve reylerini yerine getirirler. Din ve devlete dair mühim meselelerde Onlarla müşavere etmenin ve yardımlarını istemenin dünya ve ahirete ait nice büyük faydalar sağlayacağı, beyana muhtaç değildir.”⁷⁵

Batılı bir medeniyet tarihçisinin Şeyhülislâmlık makamının nüfuzu ve gücü konusundaki şu sözleri, aynı zamanda yüce İslâm Dini'nin Osmanlı Devleti ve toplumundaki rolünü göstermektedir:

“Ülkenin, Şeyhülislâm denilen başmüftüsü, uygunsuz işleri sebebiyle, Padişah'ı azletme yetkisiyle donatılmıştı ve bazan (güçlü bir hizbin desteğini aldığı) bu yetkisini kullanmıştır da.”⁷⁶ Şeyhülislâmlık Müessesesi'nin Osmanlı Devleti'ndeki anlam ve önemini böylece ortaya koyduktan sonra, biraz da Kanûnî Devrinde; devlet ve toplum hayatında derin izleri olan, bir başka deyimle içtimâî düzenin te'sisinde büyük rolleri olan iki ünlü Şeyhülislâm'ı daha yakından tanıyalım.

a. Şeyhülislâm İbn-i Kemal ya da Kemal Paşazâde (M.1469-1534)

Büyük ilim ve devlet adamı İbn-i Kemal veya Kemal Paşazâde diye tanınan Şemseddin Ahmed Çelebi, muhtelif kaynaklarda Şeyhülislâm, Müfti'l-enam, Müfti's-sakaleyn, İbn-i Sina'yı Rum lakablarıyla da anılır.

Doğum tarihi Kâtip Çelebi'ye göre 873 (1468/1469)'dür. Doğum yerinin Tokat ya da Amasya olduğuna dair rivayetler vardır. Babası Şücaüddin Süleyman Bey, II. Bayezid'in Şehzadeliği sırasında Amasya'da vali iken onun maiyetindeki ümerasındandır. Dedesi Kemaleddin Ahmed Paşa Sultan Fatih Devri ümerasından olup devlet hizmetinde yetişerek defterdâr ve vezir olmuştur. Kemal Paşazadenin annesi, İbn-i Küpeli (Küpelizâde) Muhyiddin Efendi'nin kızıdır. Müderris olan Küpelizade, 867 (1462/1463) tarihinde

⁷⁵ Düzdağ, a.g.e. s.18. Geniş bilgi için bkz. Ali Emîrî Efendi, *Osmanlı Şeyhülislamı'nın Terâcim-i Ahvâli*, Millet Kütüphanesi, A.E. Tarih, Kayıt no, 948, h.1272 s.642-652. Müstakimzâde Süleyman Saadeddin, *Devhatü'l- Meşâyih, Osmanlı Şeyhülislamı'nın Biyografileri*, Ziya Kazıcı, Çağrı Y. İstanbul 1978, Önsöz, s.2.

Kazasker oldu. Devrinin ileri gelen âlimlerindendir. Görülüyor ki Kemalpaşazâde'nin nesli, baba tarafından ümera, ana tarafından ise ilmiye sınıfına mensuptur. Kemalpaşazâde Anadolu Kazaskeri olarak 923 (1517)'de Sultan Selim'in beraberinde Mısır seferine katıldı. Kendi isteğiyle 926 (1519/1520)'da Sultan Selim kendisini “yüz akçe” ile Edirne'de Dar'ul-Hadis Müderrisliğine tayin etti. Kanûnî de (927/1521)'de kendisine Edirne'de Sultan Bayezid Medresesi müderrisliğini ihsan etti. Daha sonra 930 (1523/1524)'da İstanbul'a getirilerek Sultan Fatih medreselerinden biri biri onun uhdesine verildi. 932 (1525/1526)'de Şeyhülislâm Zenbilli Ali Efendi'nin vefatı üzerine bu makama geçti. Sekiz yıl bu makamda kalarak kendisine arz olunan meseleleri şeri delillerle çözüp, fetva vererek “Müfti's-sakaleyn” ünvanını aldı. 2 şevval 940 (16 Nisan 1534) tarihinde vefat etti. Namazı Fatih Camii'nde kılınarak, Edirnekapı haricinde Amasyalı Şeyh Mahmud Çelebi zaviyesi bitişiğindeki hazireye defnedilmiştir. Kabir taşında; “Haza kabrû Müftissekaleyn Ahmed” yazısı, bugün silinmiş vaziyettedir.”⁷⁷

Edebiyat'tan Tarih'e, Felsefe'den Fıkıh'a kadar çeşitli sahalarda 200 (İkiyüz)'den fazla eseri olan Şeyhülislâm İbn-i Kemal; mücadeleci, cesur, tenkitçi, haksızlık ve adaletsizlik karşısında asla susmayan bir şahsiyete sahiptir. İlk Osmanlı tarihçilerinden biri de sayılan İbn-i Kemal *Tevarih-i Ali Osman* adlı meşhur eserin müellifidir. On defterden oluşan bu mühim eserinin birinci defterinde Osmanlı Devleti'nin başarı sebeplerini şöyle izah etmektedir:

1-) “Osmanlılar; Samanoğulları, Gazneliler, Selçuklular, Harizmliler” gibi metbularına isyan etmemişlerdir. “Diyar-ı Rum”u yani Anadolu'yu kendi güçleriyle ele geçirip, çok dağınık olan grupları, Beylikler'i birleştirmişlerdir. İbn-i Kemal bununla; Osmanlı saltanatının meşruluğuna dikkat çekmektedir.

2-) Osmanlı Devleti'nde kanunlara ve nizamlara herkesin kayıtsız-şartsız uymak zorunda bulunması. Padişah oğulları ve damatlarının bile itaatla yükümlü olması. Bu da hukuka bağlılık ve kanunlar karşısında herkesin eşit tutulması ilkesi demektir.

3-) Devletin sürekli olmasının temel şartları para ve askerdir. Ancak devletin zenginliği halka zulmedilerek toplanan paralara dayanmamalıdır. Osmanlı Devleti'nin zenginliği, ülkenin, özellikle de Anadolu'nun zengin bir ülke oluşunun sonucudur.

⁷⁶ Hodgson, III,115.

⁷⁷ Yekta Saraç, *Şeyhülislâm Kemal Paşazâde*, İstanbul 1995, s. 157. Geniş bilgi için bkz.Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III, Ankara 1982, s. 289-337.

4-) Gdlen siyaset: Devletin sınırlarını daima Batı'ya, Bizans'a doğru genişletmeye çalışmak ve "gâzilerin ayağının bağı" olmadıkları sürece, yani mecbur kalmadıkça, Anadolu'daki Türk Beylikleri'ne karşı savaşa girmemek.

5-) Padişahların; başkentlerinden uzun süre ayrı kalmamaları, sefere çıktıklarında yerlerine güvenilir bir "Kaim-i Makam" bırakmaları.

6-) Devrine göre üstün bir silah: Top. Osmanlı ordusunda Top'un, ilk kez 1389 Kosova savaşında kullanıldığı biliniyordu. Oysa İbn-i Kemal Kosova'dan 30 yıl önce Top'un kullanıldığını anlatmaktadır.

7-) Gılman (Devşirme) Sisteminin Yararları : "Aristokrat bir zümreye yer verilmeyen Osmanlı düzeninde, yöneticilerin genellikle gılman sınıfından yetiştirilmesi ve böylece hiç kimsenin; Osmanlı'nın yüce saltanatını yıkmaya gç ve fırsat bulamaması."⁷⁸

şakaik-ı Numaniye adlı meşhur tarih kitabında şeyhülislâm İbn-i Kemal hakkında şöyle denilmektedir:

"Mevlana şemseddin Ahmet evvela evail-i tahsilde efendisinden okuyup onun yanında tekmil-i kemâlat eyledikten sonra, kaide-i ma'rufe-i ulema ve zabite-i me'lufe-i fudelâ üzere, nevahi-i Amasya'da bazı medreselere müderris olup, eshab-ı talebe ifade eyledi. Sonra Amasya'da bulunan Hseyniye Medresesi'ne ve Ebi Eyyub Ensâri Medresesi'ne ve Medaris-i Seman, Refi'l- Bünyan'e terfi olundu. İstihsal-i zikri cemil ve istikmal-i nam-i cezîl etmek için şari-i şer-i şerif'e şâri olup, İsrafilzâde Efendi'den sonra; Dimeşk (şam) kadısı oldu. 942 senesinde mahruse-i mezkureden Ahkâm-ı şer'iyye icra ederken vefat eyleyip, mahalli kern ve fesattan makam-ı âran ve bekâya irtihal eyledi. Vakr ve sabır ve lebîb ve selîm ve halîm'n-nefs ve muhib slehâ idi."⁷⁹

Hem Yavuz Sultan Selim, hem de Kanûnî Sultan Süleyman devrinin meşhur âlimlerinden olan şemseddin Ahmed (İbn-i Kemal), Edirne Taşlık Medresesi'nde müderrislik yapmış şia'ya karşı verdiği fetvalarla Yavuz'un takdirini ve sevgisini kazanmıştır. Öyle ki; İbn-i Kemal'in atının ayağından sıçrayan amurlar Yavuz'un kaftanını kirletince, Yavuz'un; "Ulemâ ayağından sıçrayan çamurların medar-ı zîynet, bays-ı mefharet olacağını" söyleyerek, çamurlu kaftanın ölümünden sonra sandukasının üzerine örtülmesini vasiyet etmesi büyük bir hükümdarın İbn-i Kemal'e ve O'nun şahsında ilim adamına verdiği değeri ifade eder!"⁸⁰

⁷⁸ şerafettin Turan, "İbn-i Kemal'in Tarihçiliği", şeyhülislâm İbn-i Kemal, Ankara 1989, s. 123.

⁷⁹ Mehmed Mecdi Efendi, 1989, III, 476.

⁸⁰ Ali Emîri, *Osmanlı şeyhlislamları'nın Terâcim-i Ahvâli*, Millet Kütüphanesi, İstanbul, h.1272, s.346.

Şu iki önemli olay da Şeyhülislâm İbn-i Kemal'in ne kadar büyük bir ilim ve devlet adamı olduğunu açıkça göstermektedir : “Bir evlenme merasiminde Kanûnî Sultan Süleyman'ın sağında oturan Vezir-i Azam İbrahim Paşa, Şeyhülislâm İbn-i Kemal Meclise girdiğinde; “Biz makam-ı hizmette oluruz” sözleriyle yerini O'na vermiştir.”⁸¹ Kanûnî; Mohaç (1528) seferine çıkarken İstanbul'un muhafazası ve tedvir-i umurunu Kasım Paşa (Güzelce) ile Şeyhülislâm Kemalpaşazâde'ye bırakmıştır.”⁸²

Kısaca Şeyhülislâm İbn-i Kemal; hizmet, ilim ve fetvalarıyla toplumu aydınlatmış, toplumun devletteki tercümanı ve sosyal barışın teminatı olmaya gayret etmiş ve bunu da hakkıyla başarmış büyük bir ilim ve devlet adamıdır.

b. Kanûnî'nin Büyük Hürmet Beslediği Şeyhülislâm, Ebussuud Efendi (1490-1574)

Kanûnî ve II. Selim devrinde 1545'ten 1574'e kadar Şeyhülislâmlık yapan Ebussuud Efendi de Osmanlı toplumu ve devlet hayatında mühim rol oynamış, fetvalarıyla toplumun dertlerine derman olmuş büyük bir ilim adamı ve Batılı bir yazarın deyimiyle “adaletin beynidir.” Ebussuud el-İmâdi 17 Safer 898 (1490) tarihinde İskilip'te doğmuştur. Muhyiddin Muhammed el-İskilibi'nin oğludur. Babasından icazet aldı. 1516-1545 yılları arasında çeşitli Medreselerde Müderrislik, Bursa ve İstanbul'da kadılık, 8 yıl Rumeli Kazaskerliği yaptı. 1545 yılında; Şeyhülislâm nasbolundu. Bu makamda 982 (1574)'deki vefatına kadar hicri hesaplara 30 (otuz) yıl kaldı. Kaynaklar Ebussuud Efendi'yi; zayıf, uzun boylu ve uzunca sakallı, nurâni yüzlü, vakur, mehib, gayet sade giyinir, sözleri hürmetle dinlenir, âbid ve zâhid bir zat olarak tarif ederler. Muasırları tarafından Ebu Hanife-i Sani, Hatemetü'l-Müfessirin, Muallim-i Sâni vasıfları ile yâd edilen bu zat, Osmanlı Şeyhülislâmları'nın tefsir ve fıkıh sahalarında en âlimlerinden biri sayılmaktadır. Ebussuud Efendi'ye Kanûnî; büyük bir hürmet ve itimad beslemiş, mühim meselelerde onun rey'ine başvurmuştur. Padişah'ın; Zigetvar yolundan yazdığı; “halde haldaşım, sinde sindaşım, ahiret karındaşım, tarik-i Hak'da yoldaşım!..” diye başlayan mektubu aralarındaki rabitanın kuvvetini gösterir. II. Selim tarafından da büyük saygı gören Ebussuud Efendi, III. Murad ve III. Mehmed devirlerinin başlıca ilmiye ricalinin hocasıdır. Arapça tefsiri, şiirleri Arap âleminde meşhurdur. Türkçe nesirde ise en müzeyyen üslubdan, en sade halk diline kadar her vadede kalem kullanmıştır. El hâsıl, Ebussuûd Efendi, Sultanı Kanûnî, Sadrazamı

⁸¹ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, 1984, 149

⁸² Turan, 1989, 171.

Sokullu, Kaptan-ı Deryası Barbaros, Mimarı Sinan ve şairi Baki olan ebed-müddet bir devletin kendine layık Şeyhülislâmı idi.”⁸³

Kanûnî Sultan Süleyman ile yakın münasebetleri ve Padişah üzerindeki nüfuzuyla adını duyuran ve Şeyhülislâmlık müessesesinin itibarını yükselten büyük âlim Ebussuûd Efendi’ye Kanûnî de hürmette kusur etmemiştir. “Otuz seneye yaklaşan Şeyhülislâmlığı sırasında çeşitli yönlerden devlete hizmeti görülen Ebussuûd Efendi, Meşihat Makamı’nın itibarını en üst seviyeye çıkarmaya muvaffak olmuştur. Ebussuûd Efendi’nin Meşihati döneminde verdiği fetvâların toplanmasından oluşan “Fetâvâ-yı Ebussuûd”un yazma nüshaları muhtelif kütüphanelerde mevcuttur. Diğer te’lifâtı arasında *Risâlefi Vakfi’l-Menkûl ve’n-Nükûd*, Kadıların uyması gereken kaideleri anlatan *Bidâ’atü’l-Kadı li-İhtiyâcihi fi Müstakbel ve’l-Mâzi* husûsî yazışmalarının toplandığı Mecnûâi Münşe’ât ve 1187/1764 senesinde İstanbul’da basılan *Risâle fi Beyâni’l-Kazâ ve’l Kader* adlı eserlerini sayabiliriz.”⁸⁴

Tarihçi Abdurrahman Şeref Efendi, Kanûnî’nin ilme ve âlimlere çok büyük önem verdiğini şu şekilde kaydetmektedir: “İlmi ve edebi eserler ve sanayide yapılanlar açısından hiçbir devir onun devrindeki kadar parlak olmamıştır. Bu feyz ve terakki Padişah hazretlerinin himmet mahsulüdür.”⁸⁵

Batılı bir medeniyet tarihçisi, Ebussuud Efendi’nin Osmanlı Devleti ve toplum hayatındaki rolü konusunda şunları söylüyor: “İmparatorluğun adalet sahasındaki en büyük beyni, Sultan Süleyman’a “Kanûnî” takma adını verdiren Kanûnî düzenlemeler yapısının baş mimarı Ebussuud Hoca Çelebi (1490-1574) idi. 1545 yılında Kanûnî zamanında Şeyhülislâmlığa yükseldi ve ölünceye kadar aynı makamı korudu. Ebussuud Efendi şeriat’ın; devlet içinde tanzim edilme tarzını meşrulaştıran prensipler çıkardı. Ebussuud; kahve içilmesinin yasaklanmasını reddetti, gitgide yaygın hale gelen kukla oyunlarına göz yumdu ve zâhidlerin haram kıldığı çeşitli mâli düzenlemeleri meşrulaştırdı. Adli çalışmalarının yanında yeni bir Kur’an Tefsiri yazdı. Kendi zamanında ve bunu takip eden nesilde tilmizleri, devletin yüksek kademelerine eriştiler...”⁸⁶ “Fetvalar”ından başka, “Kaside-i Mimiyye” ile Kanûnî’ye takdim ettiği: “İrşadü’l-Akli’s-Selim ila Mezâye’l-Kitâbi’l-Kerîm” adlı Arapça tefsiri bulunan Ebussuud Efendi’nin kabri Eyüp Sultan’da,

⁸³ Düzdağ, 1983, 22.

⁸⁴ Murat Akgündüz, *Osmanlı Devletinde Şeyhülislâmlık*, Beyan Y. İstanbul, 2002, s.65-66.

⁸⁵ Abdurrahman Şeref Efendi, *Osmanlı Devleti Tarihi*, İzmir, 1995, I, s. 182.

⁸⁶ Hodgson, 1995, III, 117.

Sokullu Mehmed Paşa Türbesinin yanındadır. “ 4 Cemâziye’l-evvel 982 / 22 Ağustos 1574 tarihinde vefat eden Ebussuûd Efendi’nin nesebi Anadolu ve Rumeli Kadiaskerliğine kadar yükselen oğlu Mustafa Çelebi (V.h.1008/m.1599) ile devam etti.”⁸⁷

8 Kanûnî Devrinde Vezirlik Makamı ve Ünlü Vezir-i Âzamlar

Osmanlılarda ilk defa “Vezirlik Makamı” Orhan Bey tarafından tesis edilmiştir. Lügat anlamı : “Yardımcı, danışman” demek olan Vezir’in bir başka anlamı da; “yük” demektir. “Devlet yükünü” taşıyan, devlet hayatında, bürokraside Padişah’a yardımcı olan ve danışmanlık yapan kimselere Vezir denir. “Osmanlıların ilk zamanlarında vezir bir taneydi. Sonraları çoğaldığından birinci vezire, büyük vezir manasına “Vezir-i Azam” ünvanı verildi. Kanûnî Sultan Süleyman zamanından itibaren Vezir-i Azam yerine Sadrazam denilmeye başlandı. Sadrazam; Osmanlılar’da devlet çarkının başında bulunan memura verilen bir ünvan olarak görülmektedir. Sadrazam; vezirlerle ümeranın başı ve bütün işlerde Padişah’ın mutlak vekili idi. Kanûnî zamanına kadar “Sadrazam’lara Vezir-i Evvel denilirdi. Vezir-i Sâni, Vezir-i Sâlis, Vezir-i Râbi, Vezir-i Hâmis adıyla dört vezir daha vardı ki, bunlara Divan-ı Hümayun’da, Kubbealtında toplanıp müzakere ettikleri için “Kubbe Vüzerası” adı verildi. Mutlak Vekil olduğuna delil olmak üzere “Vezir-i Azam’a; “Mühr-i Hümayun” verilirdi. Vezir-i Azam, mutlak vekil olmak haysiyeti ile mali işlerin de nâzırıdır. Sadrazamlar Divan’a merasimle gelirlerdi. Önceleri bizzat padişah sefere giderdi. Sonraları bu adet terk olunarak Sadrazamların serdarlıkla gönderilmeleri usulü ortaya çıkmıştır. Harbe memur olduklarında “Serdar-ı Ekrem” ünvanını alırlardı.”⁸⁸

Şimdi de Kanûnî Devri’nin ünlü Vezirlerini ya da Sadrazamlarını kısaca tanımaya çalışalım.

a. Vezir-i Azam Piri Mehmed Paşa (1463-1532)

Büyük ilim ve devlet adamı Piri Mehmed Paşa, “Cemâleddîn-i Aksarâyî neslinden Mehmed b. Cemâleddîn el-Aksarayı’nin oğludur. Piri Mehmed Paşa, Konya doğumlu olup, babası ona Şeyhi Pir Mehmed Erzincânî’nin adını verdi. Doğum tarihi 1463’ten öncedir. Amasya’da babasının yanında medrese tahsilini ikmal etti. Kadılık yaptı. II. Beyazid döneminde Defterdarlığa getirildi. Çaldıran Seferi’ne Başdefterdar olarak katıldı. Fikirlerini ve aldığı önlemleri beğenen Yavuz, seferden dönerken O’nu Vezir yaptı. Mısır

⁸⁷ Murat Akgündüz, a.g.e. s.66 vd.

⁸⁸ Kazıcı, *İslâm-Türk Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1982, s. 102-103.

Seferi sırasında İstanbul'a Kaymakam tayin edildi. Yavuz devrinde Kuzey Irak topraklarını fethederek Osmanlı sınırları içine kattı, Belgrad'ın fethi de O'nun eseridir. Doğu Akdeniz'de güvenliği sağlamak amacıyla Rodos'un alınmasına önyak olmuştur. Piri Mehmed Paşa, Rodos Seferi dönüşünde düşmanlarının desiseleriyle gözden düştü. Sadarettten azledilip emekliye sevk edildi. Emeklilik yılları Silivri'de geçti. İstanbul'a yakın bir yerde kalmasının sebebi, tekrar sadaret-i elde etmek düşüncesidir. Onun bu niyetini bilen Sadrazam İbrahim Paşa, Piri Mehmed Paşa'yı; oğluna, yüksek memuriyetler vad ederek zehirletti ve 1532'de ölümüne sebep oldu.”⁸⁹

İlim ve fazilet bakımından üstün özelliklere⁹⁰ sahip olan Piri Mehmed Paşa, zamanının en büyük âlimlerinden biriydi. Bilim adamlığı, hukukçuluğu ve şairliğiyle Osmanlı Sadrazamları arasında ünlüdür. Piri Mehmed Paşa, âlim ve şairleri korur, mutasavvıflara son derece saygı gösterirdi. Halvetiliğin; İstanbul'da kurulup yayılmasına destek vermiştir. Piri Mehmed Paşa, fakirlerin ve yetimlerin hamisiydi. İstanbul, Silivri, Konya, Belgrad, Aksaray, Şam başta olmak üzere Anadolu ve Rumeli'de birçok hayır eseri yaptırmış, tahsis ettiği zengin vakıflarla buraları maddi yönden desteklemiştir. Piri Mehmed Paşa, II. Bayezid, Yavuz ve Kanûnî dönemlerinin örnek teşkil edecek derecede üstün meziyetleri olan bir devlet adamıdır. Bu sebeple Yavuz'un çok güvendiği bir danışmanı durumundaydı.⁹¹

Piri Mehmed Paşa aynı zamanda tecrübeli bir komutandı. Kanûnî devrinde Türk Ordusunun, donanmasının ve topçusunun rakipsiz hale gelmesi, O'nun çalışmaları sonucu olmuştur. Bir devletin, düşmanlarına karşı üstünlük sağlamasının, o devletler hakkında sürekli haber almakla mümkün olacağını Yavuz'a o öğretmiştir. Kurulan güçlü İstihbarat Teşkilatı sayesinde önce Yavuz, sonra Kanûnî, dünyada olup bitenleri çok çabuk öğrenerek, gerekli tedbirleri bir an önce alma imkânını elde etmişlerdir. Ünlü Müftü Zembilli Ali Cemali Efendi onun amcasının oğludur.⁹²

İstanbul'da birçok hayrat vücuda getiren büyük vezir Piri Mehmed Paşa; “dürüst, kanun ve nizam bilir bir devlet adamı olarak, hakkındaki tertip ve tezvirler başlayıncaya kadar, Kanûnî Sultan Süleyman devrinde de padişahın büyük bir itibar gördü ve azli

⁸⁹ Küçükdağ, 205.

⁹⁰ Münecimbaşı Ahmed Dede, II, 519.

⁹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi I-VII, Ankara 1988, II, 268.

⁹² Küçükdağ, 207.

üzüntüyle karşılandı. O kadar ki haleflerinden Lütfi Paşa, O'nu bir "Sadrazam numunesi" olarak göstermekte ve muasırı birçok tezkire müellifleri ise, O'nun gibi bir Vezir-i Azam gelmediğini söylemektedirler.

Diğer taraftan, şiir tarzını gayet iyi anlamış bir şair olan Piri Mehmed Paşa, şiirde Remzi mahlasını kullanmıştır.

Dini bir terbiye ile yetişen ve Mevlevi tarikatından olup, hususi hayatında daima Mevlevi kisvesi giyen Piri Mehmed Paşa İstanbul'da birçok hayrat vücuda getirmiştir.⁹³ Piri Mehmet Paşa, h.940 (M. 1533) tarihinde vefat etmiş ve Silivri'de yaptırmış olduğu caminin yanına gömülmüştür.⁹⁴

b. Başarılı Bir İlim ve Devlet Adamı; Lütfi Paşa (1488-1563)

Asıl adı "Lütfi b. Abdül-Muin Abdul-Hayy (1488-1563) olup, Osmanlı Sadrazamlarının en değerlilerinden biridir. Mehmed Akif gibi Arnavut asıllı olduğu ileri sürülen Lütfi Paşa, II. Bayezid Devri'nde Saraya alınmış, Harem-i Hass'da tahsil ve terbiye görmüş, saray hizmetlerinde fiilen görev almıştır. Lütfi Paşa; "Yavuz Sultan Selim Han'ın emrinde sayısız cenklere girip, yararlılıklar gösterdiği için, Arabistan, Mısır, Halep seferlerinde hazır bulunmuş, Kanûnî Sultan Süleyman'ın emrinde ise; Belgrad, Rodos, Macar, Mohaç Sefer ve savaşlarına, bilahare Avusturya ve Alman, daha sonra da Kızılbaş seferine katılarak, Bağdat'ın fethinde bulunmuş, Yavuz'un kızı, Kanûnî'nin kız kardeşi Şah Sultan'la evlendirilmek suretiyle Kanûnî'nin taltif ve teveccühüne mazhar olmuş⁹⁵ iyi niyetli, cesur, dürüst, başarılı bir ilim ve devlet adamıdır.

Kendi çıkarlarını değil, memleket çıkarlarını düşünen bu başarılı devlet adamının ilk yaptığı işlerden biri Koca Sinan'ı (Mimar Sinan) mimarlığa tayin etmesidir. İşleri tam bir düzene soktu, yapılan yersiz harcamaları kesmiştir. 1539'da yapılan şehzadelere ait Sünnet düğününü kısaltarak 15 günde sonuçlandırmıştır. Aslında bu düğünler iki ay sürerdi. Devlet'in içte ve dışta saygınlığını yükseltti.

Kendisi yalnız bir yazar ve devlet adamı değil, aynı zamanda bir komutandır. Paşa, defalarca karada ve denizde yapılan savaşlara katılmış, savaşı bazen tek başına kendisi yönetmiştir. O Veziriazamlığa geldiğinde "bozuk" bulduğu devlet çarkını düzeltmiş ve

⁹³ Turan, 1993, IX, 559.

⁹⁴ Nazım Poroy, *İstanbul'da Gömülü Paşalar*, İstanbul Belediyesi y. İstanbul 1947, s. 9.

⁹⁵ Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âli Osman*, İstanbul 1990, s. 3.

yeni önlemler almıştır. Bu başarısının sebebi ise onun; hem dünya hem de din ilimlerini bilip onları uygulayan bir kimse olmasıdır.”⁹⁶ Kendisine “Yavuz Sultan Selim’in yadigârı” denilen, aynı zamanda İslâm hukuku, kelam, felsefe ve ahlâk konusunda 20’ye yakın eseri olan Lütfi Paşa’nın; Devlet adamı ve idarecilere yaptığı tavsiyelerden, “altın öğütlerden” bazılarını hatırlamakta sayısız yararlar vardır:

-“İşe göre adam atamalı, adama göre iş değil.

-Devlet görevlileri; keyfi sebeplerle görevlerinden alınmamalı, öncelikle uyarılmalıdırlar.

-Devlet; piyasayı, ticari hayatı, ekonomiyi iyi denetlemeli, haksız kazanç ve aşırı fiyatlara engel olmalıdır.

-Devlet adamı ve idarecilerde garaz (kötü niyet) olmamalıdır. Herşeyi Allah için, Allah yolunda ve Allah rızası için yapmalı ve daima doğruyu söylemelidir.

-Devlet; savaş tedbirlerini barış (sulh) zamanında almalıdır.

-Devlet adamları, devlet yönetiminde torpil yoluyla kendi yakınlarını kayırmamalı, adaletten ayrılmamalıdır.

-Devlet adamı ve idareciler; doktor gibi olmalı, toplumun hastalıklarını doğru teşhis ve tedavi edebilmeli, çareler üretebilmelidirler.

-Devlet adamı ve idarecilerin “kapısı” halka daima açık olmalı, yetkililer; makam ve paranın kulu olmamalı, daima halkın yararına çalışmalıdırlar.

-İdareciler; ibadetlerini aksatmamalı, beş vakit namazlarını mutlaka cemaatle kılmalıdırlar.

-İdareciler; kendilerine birşey arzedenleri kırmamalı, gönüllerini hoş tutmalı, dertleriyle ilgilenmelidirler.

-Haramzâde ve hırsızların suçlarını ise, hediye olarak bağışlamaktan kaçınmalıdırlar. Devlet adamı ve idarecilerin rüşvet alması büyük bir hastalık ve ilacı olmayan kötü bir dert olup, devletin yıkılmasının sebebidir. Rüşvetten mutlaka kaçınmak gerekir.

-Devlet adamı ve idareciler; zina, işret vb. çirkinliklerden mutlaka uzak durmalıdırlar. Takvâ’da yarışmalı, nefsini terbiye etmeli ve dünyayı imara çalışmalıdırlar.

-İdareciler; kadir kıymet bilmeli, herkesin değerini (soyu, bilgisi ve hizmeti açısından) iyi takdir etmeli ve buna göre görevlendirme yapmalıdır.

⁹⁶ Lütfi Paşa, 4.

-Devlet; sadece karada değil, denizde de güçlü olmalı, bunun için de güçlü bir donanmaya sahip olmalıdır.

-Devlet adamı ve idareciler; haksız vergi vb. yollarda halka zulmetmemelidirler! Devlet; güçlü hazine'yle ayakta durur, bunun için de tedbir gerekir ve mutlaka devletin gelirleri, giderlerinden fazla olmalıdır.⁹⁷

c. Büyük Devlet Adamı; Sokullu Mehmed Paşa (1505-1579)

Kanûnî devrinde Osmanlı devletine büyük hizmetleri olan ileri görüşlü vezirlerden biri de Sokullu Mehmed Paşa'dır. "Bosna'nın Vişegrad kazasına tabi Rudo nahiyesinin Sokkuloviçi köyünden devşirme olup, Boşnakça adı Bayo idi. 1512 yılında doğmuştur. Kanûnî'nin ilk zamanlarında devşirme memuru Yeşilce Bey tarafından alınarak Edirne Sarayında yetiştikten sonra İstanbul'a nakledilip küçük oda hizmetiyle Enderun'a alınmıştır. 1546'da mîr-i mîranlıkla Barbaros Hayreddin Paşa'nın vefatında Kaptan Paşa olmuştur. İran seferindeki hizmeti sebebiyle 1554de vezirliğe yükselmiştir. 1561 yılında Şehzade Selim'in kızı Esmihan Sultanla evlenmiş ve 1564 tarihinde Semiz Ali Paşa'nın vefatı üzerine vezir-i azam olmuştur. Kanûnî'nin vefatını gizlemek hususundaki tedbiri, kendisinin soğukkanlılığıyla temkin ve uyanıklılığını gösterir."⁹⁸

Boyunun uzun oluşu sebebiyle kendisine "Tavil Mehmed Paşa ya da Mehemmed Pâşây-ı Tavil" denilen Sokullu Mehmed Paşa Kanunî'nin teveccühünü kazanarak Osmanlı Sarayı'nda "Rikabdarlık, Çuhadarlık, Silahdarlık, Ser-Çâşnigirlik, Kapucular Kethüdâlığı, Kaptan-ı deryalık, Vezir-i Azamlık ve Sadr-ı azamlık makamlarına yükselmiştir."⁹⁹

"Sokullu Mehmed Paşa daha sarayda Mehmed Ağa" ismiyle Silahdar olduğu zamandan itibaren memleketinden anasını, babasını, kardeşlerini ve akrabalarını İstanbul'a getirtip muhtelif hizmetlere tâyin ettirmeye başlamış, bunların hepsi ihtidâ edip Müslüman isimleri almış ve hatta babasına "Cemâlüddin Sinan Bey" ismi takılmıştır. Amcasının oğlu Mustafa Paşa, Budin Valiliği'ne kadar yükselmiştir. Sokullu Mehmed Paşa Kaptan-ı Derya'lıktan Rumeli Beylerbeyliği'ne geçip Avusturyalılara karşı bazı hareketleriyle şöhret kazanmış ve Nahcivan seferinde gösterdiği askeri ihtişam üzerine de vezir olmuştur. Kendisine Şehzâde Selim'in kızı "Esmâ Han Sultan"ın verilmesi Şehzâde Selim'e ettiği

⁹⁷ Lütfi Paşa, *Âsafnâme (Devlet Adamlarına Öğütler)*, Hız. Ahmet Uğur, Kültür Bakanlığı y. Ankara 1977, s.13.

⁹⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I-VII, TTK Basımevi, Ankara 1983, 4. Baskı, II,552.

hizmetlerin mükâfatıdır. Sokullu Mehmed Paşa, Kanûnî Sultan Süleyman devrinin son Sadr-ı azamıdır.”¹⁰⁰

Sokullu Mehmed Paşa, ordu ve donanmanın kuvvetli ve techizatlı olmasına büyük önem verdi, devlet hazinesini israftan kurtararak, gelirleri artırdı, ticaretin ve ziraatın gelişmesini sağladı. İlim ve irfan sahiplerini himaye etti.¹⁰¹

“Sokullu Mehmed Paşa uzun boylu, sağlam bünyeli, güzel, beyaz sakallı ve ciddi tavırlı idi. Son derece kuvvetli bir hâfizaya mâlik idi. Bilhassa yabancı elçilere karşı mahâretle konuşur, her birine lââyık olduğu muâmeleyi yapar, fakat her zaman padişâhın âzamet ve kudretini münasip bir şekilde ihsas ederdi. İlim-irfan sahiplerini himâyeden geri durmazdı. Kendisi sadrazamlık vazife ve salâhiyetlerini başlıca dört şartın tahakkukuna bağlar, bunlar; Allah’ın rızası, Şeriat’in emr-ü nehyi, halife ve padişâhın ilim ve teslimi ve nihayet teâmül-i raiyetten ibaret bulunduğu kanaatini beslerdi. İstanbul’da ve imparatorluğun her tarafında geniş hayrâtı ve te’sisleri var idi.”¹⁰²

Kanûnî döneminin başarılı ve dirayetli sadrazamı Sokullu Mehmed Paşa’nın gayretleri sonucunda Osmanlı Türk hâkimiyeti Hazar Denizi’nden Cezayir kıyılarına Viyana’dan Umman Denizi’ne kadar uzanıyordu.¹⁰³

Kanûnî’nin son seferi olan Zigetvar Seferi’ni, Kanûnî’nin hasta oluşu sebebiyle Sokullu Mehmed Paşa başarıyla idare etti ve zaferle neticelendirdi.

İnebahtı-Lepant deniz savaşı yenilgisini kendisine hatırlatan Venedik elçisi Barbaro’ya Sokullu Mehmed Paşa’nı verdiği cevap Osmanlı’nın büyüklüğünü ve gücünü göstermesi bakımından oldukça anlamlıdır: -“Bilmiş ol ki, siz bizim donanmamızı yenmekle ancak sakalımızı kırptınız. Biz ise Kıbrıs’ı almakla sizin bir kolunuzu kestik. Kesilen kol bir daha yerine gelmez, fakat kırılan sakal eskisinden daha gür büyür.”¹⁰⁴ Bu sözlerinin gereğini yerine getiren Sokullu bir kış mevsiminde yüzyirmi günde 130 gemiyi denize indirerek mükemmel bir donanma meydana getirdi ve Avrupa’ya Osmanlı’nın kudretini bir kere daha göstermiş oldu.

Yine Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa, Sokullu’ya gemi inşasının kolay, ancak 200 gemi, 600 lenger, yelken ve diğer levâzımı tedârik etmenin imkânsız olduğunu söylemesi üzerine Sokullu Mehmed Paşa’nın verdiği şu cevap tarihe geçmiştir. -“Paşa hazretleri, bu Devlet-i Âliyye’nin kuvvet ve kudreti ol mertebedir ki, cümle donanma lengerlerini

⁹⁹ Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II,552, III, 51.

¹⁰⁰ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Y. İstanbul 1971, II, s.335-336.

¹⁰¹ Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III, 49-51.

¹⁰² M. Tayyip Gökbilgin, *Mehmed Paşa*, İslâm Ansk. MEB. Basımevi, İstanbul 1993, VII, s.605.

¹⁰³ Bkz. Ahmed Refik, *Sokullu Mehmed Paşa*, Burhanettin Matbaası, İstanbul 1931, s.10.

¹⁰⁴ Ahmed Refik, a.g.e. s.29.

gümüşten, resenlerini ibrişimden, yelkenlerini atlastan itmek fermân olursa, müyesserdir; kangı geminin mühimmatı yetişmez ise, bu minvâl üzere benden al.”¹⁰⁵

Anadolu’dan İstanbul’a, Bosna’dan Şam’a kadar olan bölgelerde birçok hayır eserleri yaptırarak, adını Osmanlı Devleti tarihinin altın sayfalarına yazdıran, yetmiş yaşına gelmesine rağmen bir an bile devlet ve millet hizmetinden geri durmayan Sokullu Mehmed Paşa’nın bir suikast sonucu hayatını kaybetmesi, başta Osmanlı ordusu olmak üzere herkesi mâteme boğmuştur. Sokullu’nun kabri Eyyub Sultan’dadır.

d. Devlet İşlerine Rüşvet Bulaştıran Vezir; Rüstem Paşa (1500-1561)

Kanûnî devrinin ünlü devlet adamlarının başarı ve başarısızlıklarıyla tanınıp bilinmesinin; tarihteki hataların “yeniden tekrür etmemesi” ve bizlere ibret olması açısından büyük faydaları olacaktır. Çünkü tarih; milletlerin hâfızası ve istikbâlin kâşifidir.

Kanûnî gibi büyük ve başarılı bir Padişah’ın idaresindeki Osmanlı Devleti’ne rüşvet mikrobunu ilk bulaştıran vezir; Hırvat asıllı bir devşirme olan Rüstem Paşa’dır. Osmanlı Sarayı’nda yetişen Rüstem Paşa, Hadım Süleyman Paşa’nın yerine vezârete getirilmiştir. Tarihçi Peçevi, devlet işlerine rüşvet sokan adamın bu devşirme Rüstem Paşa olduğunu ve rüşvetle bir defa makam sahibi olanların bir daha azil yüzü görmediğini belirtmektedir.”¹⁰⁶

Müneccimbaşı Tarihi’nde onun hakkında şunları söylemektedir: “Rüstem Paşa, Hadım Süleyman Paşa’nın azlinden sonra Vezir-i Azamlığa getirildi. Sultanların bile sahip olamayacağı kadar mal bıraktı. Büyük vakıfları ve hayratı vardır. İstanbul’da cami ve medresesi vardır. Nakledildiğine göre Osmanlı Vezirleri içinde “ilk rüşvet alan vezir; Rüstem Paşadır. Allah günahını affetsin. Zevcesi “Mihrimah Sultan”ın da büyük vakıfları ve hayratı vardır.”¹⁰⁷

Vefatında geriye hatırı sayılır bir mal varlığı bırakan, İstanbul, Rumeli ve Anadolu’da birçok cami, medrese, imaret ve çeşmeleri vakıf eseri olarak yaptıran Rüstem Paşa hakkında tarihçi İsmail Hakkı Uzunçarşılı şöyle demektedir: “ Hasis denecek derecede muktasid olup bu cihetten devlet hazinesinin varidâtını çoğaltmış aynı zamanda irtikâbiyle de kesesini doldurmuştur.”¹⁰⁸

¹⁰⁵ M.Tayyip Gökbilgin, “Mehmed Paşa”, İ. A,VII, S. 601.

¹⁰⁶ Sevinç, I, 227.

¹⁰⁷ Müneccimbaşı Ahmed Dede, II, 595.

¹⁰⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, II, 550.

Rüstem Paşa, aynı zamanda Hürrem Sultan'ın entrikalarına âlet olmuştur. Hürrem Sultan, Kanuni'nin ölümünden sonra kendi oğullarından birini tahta geçirmek için, kızı Mihrimah Sultan'ı Rüstem Paşa ile evlendirerek, onu kendi tarafına çekip Veziriâzamlığa getirtmiş, Kanuni'nin Gülbahar Hatun'dan olan oğlu Veliahd Şehzâde Mustafa'yı, Rüstem Paşa'nın da yardımıyla öldürtmüştür.

Kanûnî'nin gayretiyle linç edilmekten kurtulan Hırvat Rüstem Paşa; Veziriâzamlık makamından uzaklaştırılmış, iki yıl sonra yine Hürrem Sultan'ın gayretiyle ikinci defa Vezir-i Azam olabilmış ve Hürrem Sultan, damadını Vezaret-i Uzma makamına getirebilmek için Tımsıvar fatihi meşhur "Kara Ahmed Paşa"nın başını yemiştir."¹⁰⁹

Rüstem Paşa, icraatıyla rüşvetin adını hediye haline getirmiştir. "Hakikaten Rüstem Paşa, devlet memuriyetlerini hediye adı altında alenen para ile satardı. Rüstem Paşa aynı zamanda kayınvalidesi Hürrem Haseki ile entrika ortaklığı yapmak suretiyle Osmanlı Sarayında kadın nüfuzunun başlamasına, "kadınlar saltanatı" denilen ve devlet umurunun süratle anarşiye doğru gitmesine sebep olan hastalığın kökleşmesine sebep olmuştur."¹¹⁰ Tarihçi İsmail Hami Danişmend; Rüstem Paşa için, "Hürrem Sultan'ın fitne, fesad ve cinayet aletidir!"demektedir."¹¹¹ Osmanlı Devleti'nin miri toprak rejimi de devşirme Rüstem Paşa'nın Vezir-i Azamlığı sırasında yozlaştırılmış, devlet arazileri, açık arttırma ile ona buna satılarak; "Osmanlı Türk Ordusu'nun belkemiği kırılmıştır."¹¹² 1543 yılında vezirlik makamına getirilen, 1555 yılında sadrazam olan Rüstem Paşa; "26 Şevval 968 (10 Temmuz 1561)'de vefat eyledi. Şehzade Camii'nde bir oğluyula beraber türbesinde medfundur."¹¹³

9. Kanûnî Devrinin Ünlü Kaptân-ı Deryâları

a. Kaptan-ı Derya Barbaros Hayreddin Paşa (1466-1546)

Asıl adı "Hızır" olduğu halde Barbaros ve Hayreddin lakaplarıyla tanınır. Batılılarca, havuç rengine çalan kırmızı sakalından dolayı ağabeyi Oruç'a verdikleri "Barbarossa" adını daha sonra Hızır için de kullandıklarından Barbaros diye tanınmış, Hayreddin lakabını ise kendisine, Yavuz Sultan Selim takmıştır. Çağdaş kaynaklara göre Barbaros; iri

¹⁰⁹ Daha geniş bilgi için bkz. Müftüoğlu, IV, 53./Abdurrahman Şeref, *Osmanlı Devleti Tarihi*, (Hzr. Doç. Dr. Musa Duman), Gökkuşbu Y. İstanbul 2005, s164.

¹¹⁰ Zuhuri Danişman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Yeni Matbaa, İstanbul 1965, VII, 47.

¹¹¹ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Y. İstanbul 1971, II, 298.

¹¹² Sevinç, 53.

¹¹³ Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmani*, Tarih Vakfı Y. İstanbul 1996, I, 1402.

yapılı, kumral tenli idi. Saçı, sakalı, kaşları ve kirpikleri çok gürdü. Ömrü denizlerde geçtiğinden Rumca, Arapça, İspanyolca, İtalyanca ve Fransızca gibi Akdeniz dillerini iyi bilirdi. Ayrıca musikiyi de seviyordu.¹¹⁴ Barbaros, Kanûnî tarafından Kaptanpaşalığa getirildikten sonra, İspanyolların öncülük ettiği “Avrupa İttifakını” yenip, Akdeniz’de Türk üstünlüğünü kurabilmek için bir yandan güçlü ve düzenli bir donanma kurulmasına çalışırken öte yandan da V. Karl’a karşı Fransa ile işbirliği yapılmasına önem vermiştir. Barbaros Hayreddin Paşa, 1520-1529 yılları arasında İspanyollar’ın elindeki küçük bir adanın dışında bütün yörenin hâkimi oldu. Cezayir’de bir silah atölyesi kuran Barbaros, mevcudu 35 gemiye yükselen filosu ile İtalya’dan sonra, İspanya sahillerini de tehdide başladı. Çeşitli baskı ve zulümlere uğrayan Gırnata Müslümanları, Barbaros’tan büyük destek buldular. Yurtlarından ayrılmak zorunda kalan bu müslümanlar, Türk gemileri ile Afrika sahillerine taşındı. Cezayir’e getirilen “Endülüs Müslümanları”nın sayısı 70.000’i buldu.

1538’de Ege denizindeki yirmisekiz ada ve iki kaleyi Osmanlı idaresine kattı. İspanya, Papalık, Venedik ve Portekiz Haçlı İttifakı’nın “Andrea Doria” kumandasındaki 246 gemisine karşılık 122 gemilik Osmanlı Filosu ile 28 Eylül 1538’de Preveze’de büyük bir zafer elde etmiştir. Denizlerin hâkimi Barbaros Hayreddin Paşa, 5 Temmuz 1546’da vefat etti ve sağlığında Beşiktaş’ta yaptırdığı Medrese’nin yanındaki türbesine defnedildi. Ölümüne: “Mâte Reisü’l-Bahr” (Denizin Reisi öldü) sözü tarih düşürülmüştür.¹¹⁵

Cezayir Eyâleti’ni yönetmekte bulunan Denizlerin Reisi Barbaros Hayreddin Paşa’nın, Kanûnî’nin davetini kabul ederek, başkent İstanbul’a gelişi muhteşem olmuştur! Kanûnî Sultan Süleyman’ın; Barbaros Hayreddin Paşa’ya İstanbul’a gelmek emrini bildiren tarihi Hattı- Hümayunu’nda: “İspanya’ya sefer muradımdır. Bir yarar ademi yerine koyup, gelesin! Eğer muhafazaya kadir kimse yok ise, ilam edesin!” denilmektedir. Osmanlı Sultanı; Paşa’nın İstanbul’a gelmesini şarta bağlı olarak emrediyordu. Eğer Cezayir Eyaletini, kudretli İspanya’ya karşı koruyabilecek bir amirali yoksa Barbaros’u Cezayir’de kalmakta serbest bırakıyordu. Barbaros’un bu güçte bir değil, birkaç amirali vardı. Bunlardan evlatlığı Hasan Bey’i Cezayir Beylerbeyi vekili olarak bırakıp, hemen bütün amiralleri ile beraber İstanbul’a gelmeye karar verdi. Barbaros, bu suretle lafzan Türkiye’nin bir eyaleti olan Cezayir’in, fiilen imparatorluğa katılmasına da rıza göstermiş

¹¹⁴ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü’l- Vukuât, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, Sadeleştiren: Prof. Dr. Neşet Çağatay, TTK Y. Ankara 1979, s.98, 104.

¹¹⁵ Turan, V, 65. Geniş bilgi için bkz. Ahmet Rasim, *Osmanlı Tarihi*, Meydan Y. İstanbul 1966, s. 70-71.

oluyordu.¹¹⁶ Barbaros'un İstanbul limanına vardığı 27 Aralık 1533 günü, güzel bir kış günü idi. Soğuğa rağmen bütün sahil boyunca bir iki yüzbin İstanbul'lu birikmişti! Yıllardan beri adı, efsanelere karışan ve daha hayatında bir masal kahramanı haline gelen Barbaros'u görmek için halk birbiri üzerine yığılıyordu! Türk denizcisi 18 Amirali, yaverleri ve kalabalık maiyetiyle top atışları ve halkın tezahüratı arasında karaya ayak bastı. İlk defa "Payitahtı Cihan" denen İstanbul'a geliyordu, bundan önce Türk Cihan İmparatorluğu'nun tahtı şehrine hiç ayak basmamıştı."¹¹⁷

Kanûnî Devrinde Türk donanması o derece güçlü ve ileriydi ki, Osmanlı Devleti Avrupa'ya gemi satmaya başladı! "Barbaros, inşa ettirdiği birkaç ay içinde İstanbul tersanelerinde 61 Harp gemisi daha inşa ettirip donattı. Türk donanması, dünyanın yalnız en büyük değil, aynı zamanda en yeni donanmasıydı. Avrupa'da hiçbir devletin donanmasının gemileri Türklerde olduğu kadar değiştirilip yenilenmezdi. Türk gemileri, birkaç yılda bir değiştirilir, yerlerine yeni tezgahtan indirilmiş olanlar geçirilir, eskileri; topları çıkarıldıktan sonra ticaret gemisi olarak Türk tacirlerine veya Avrupa'ya satılırdı!. Keza kara ve deniz topları, birkaç yılda bir değiştirilir, eskiler dökümhanelere götürülüp eritilir, bunlarla daha yeni modeller dökülürdü. Türk kara ve deniz kuvvetlerinin bazan şaşırtıcı olan başarılarının sebepleri arasında bu hususları da hatırlamak lazımdır.¹¹⁸ Gece, Andrea Dorya kaptanlarını toplayıp Barbaros'u açık denize çekmenin planlarına yaparken, şafak vakti, Osmanlı donanmasının üzerlerine yürüdüğünü görür. Osmanlı donanmasında tekne zayıyatı yoktur, ancak dörtyüz şehid, sekiz yüz yaralı bulunmaktadır. Haçlı donanmasından otuz altı kadirga ve firkate ve üç bin esir alınmıştır. (28 Eylül 1538)"¹¹⁹ 80 yaşlarında İstanbul'da vefat eden ünlü Kaptan-ı Derya Barbaros Hayreddin Paşa için, Hamidiye kahramanı Bahriye Nazırı Rauf Orbay; "Şüphe yok ki ben, Barbarosun dümen neferi bile olamam." demiştir.¹²⁰

b. "Hind Kaptanı", Büyük Coğrafyacı; Piri Reis (1472-1552)

Kitab-ı Bahriye'nin müellifi, büyük coğrafyacı Piri Reis; meşhur Kemal Reis'in yeğeni, Karamanlı Hacıali Mehmed'in oğludur. Amcası Kemal Reis'in yanında yetişmiştir.

¹¹⁶ Öztuna, 1983, III, 452.

¹¹⁷ a.g.e. III, 453.

¹¹⁸ a.g.e. III, 455.

¹¹⁹ Mim Kemal Öke, 'Türkiye Gazetesi', 28.09. 1994.s.2.

¹²⁰ Öztuna, III, 500.

Akdeniz’de gezmediği kıyı, ada, kaya kalmamış, bütün bu yerlerin Haritaları’nı yapmıştır. Oruç Bey’in ve kardeşi Barbaros Hayreddin Paşa’nın yanında çalışmıştır. 1552’de, 80 yaşına yaklaşıyordu. Çocuk yaşında deniz seferlerine başlamış, 1500’de Kaptan (Deniz Albay’ı) olmuştur. Bu tarihte 25 yaşlarındaydı. Oruç Reis tarafından İstanbul’a gönderilmiş ve 1516 Mayıs’ında Yavuz Sultan Selim’in huzuruna kabul olunmuştur. Mısır’ın fethinde bulunmuş, İbrahim Paşa’ya müşavirlik yapmış, 1547’de Hind Kaptanı olmuştur. 1548’de Aden’i Portekizlilerden geri almıştır. Piri Reis Katar Yarımadası’nı ve Bahreyn adalarını Türk hâkimiyetine sokmuştur. Küçük Hürmüz adasının fethinin gerçekleşmemesi, kendisini kıskanan rakipleri tarafından istismar edilmiş, hatta donanmanın Portekizlilere kaptırıldığı rivayetleri İstanbul’a gelmiş, imparatorluk taht şehrinde büyük dedikodular yapılmış, iki Beylerbeyi’nin Piri Reis aleyhinde rapor göndermeleri, Divan’ı şaşkırtmıştır! 80 yaşındaki büyük Amiral 1552’de Kahire’de idam edilmiş, çocuğu olmadığı için, pek muazzam bir meblağ tutan serveti, Hazine’ye alınmıştır.¹²¹

Büyük bir denizci olan Piri Reis’in; aynı zamanda onaltıncı yüzyıl yani Kanûnî Devri’nin büyük bir bilim adamı olduğunu görüyoruz. “Eserleri, bütün ilim tarihinin sayılı eserleri arasındadır. Coğrafya ve kartografya bilgini olarak, asrına şeref vermiştir. Büyük eseri Kitab-ı Bahriye’sidir. Bu çok hacimli eser, 1935’te Atatürk’ün emriyle neşredilmiştir. Akdeniz kıyılarını ve adalarını bütün teferruatıyla gösteren bir Atlas’tır. Yüzlerce deniz haritasından müteşekkil olup, son derece alakaya değer izahatla bezenmiştir. Eserde Amerika kıtasının keşfinden de bahsedilmekte ve dünyanın “küre şeklinde” olduğu söylenmektedir. Piri Reis, Akdeniz’den başka Atlas Okyanusu ile uğraşmış, bu okyanusun haritasını yapmıştır. Bu haritadan elimizde yalnız 1513 ve 1528 tarihlerini taşıyan bir kısmı yırtılmış iki büyük harita vardır. Topkapı Sarayı’ndaki bu haritalar onun ilminin ve denizciliğinin 16. Asırdaki seviyesini göstermesi bakımından önemlidir. Grönland’dan Florida’ya kadar olan sahiller sekiz renkte çizilmiştir. Bu haritalar dünyanın her tarafında alâka görmüştür...¹²² Piri Reis; çok açık fikirli ve öğrenmek arzusuna sahip bir kimse olduğundan, daha korsanlık zamanlarından itibaren gördüklerini kaydetmiş, deniz haritacılığı ve coğrafyasına dair eline geçen eser ve haritalardan da istifade etmekten geri kalmamıştır. Piri Reis’in bize intikal eden eserleri, Haritaları ile Kitab-ı Bahriye’sidir.¹²³

¹²¹ Öztuna, a. g.e. IV, 98.

¹²² a.g.e. IV,102.

¹²³ Ezgü, 1993 IX, 561.

Büyük Coğrafyacı ve denizci Piri Reis'in " haritası ilim dünyası için önemlidir. Piri Reis yerin yuvarlak olduğunu söyler. Ondan sonra Coğrafya'ya dair eser yazanlar bunu tekrarlamışlardır." ¹²⁴

Kitab- 1 Bahriye adlı eseriyle denizcilik ve haritacılık alanındaki dehâsını ispat eden Piri Reis, Osmanlı ve dünya haritacılığına da öncülük etmiştir. Onun çizdiği iki dünya haritası günümüze kadar gelebilmiştir. Birincisi Topkapı Sarayı Müzesi Yeni Kütüphane'de 1633'te kayıtlıdır. Bu harita 60 x 85 ebadındadır. İkinci Haritası da bugün yine Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde 2754/ 9357 numarada kayıtlı bulunmaktadır. ¹²⁵

Piri Reis 1521'de yazdığı "Kitab-ı Bahriyesi'ni" 1525'te daha da geliştirerek Kanûnî'ye takdim etmiştir. "Piri Reis; Kitab-ı Bahriye'sinde; denizciliğin güçlüklerinden ve öneminden, gelgit olayından, limanların sığ ve demir atmaya elverişli yerlerini bilmenin lüzumundan bahsetmekte, fırtınanın tarifi ve açıklaması, rüzgârların çeşitleriyle, pusula ve haritanın tarifini yaparak, arzın küre şeklinde olduğunu söylemektedir. Kitab-ı Bahriye'nin Türkiye ve Avrupa kütüphanelerinde birçok nüshaları vardır." ¹²⁶ Tarihçi Yılmaz Öztuna, Piri Reis gibi ünlü ve değerli bir ilim adamı ve denizcinin idam edilmesini, Kanûnî'nin aceleyle verdiği yanlış bir kararı olarak değerlendirmektedir. ¹²⁷

c. "Muhit" ve "Mir'at-ı Memalik" in yazarı : "Seydi Ali Reis"

Piri Reis gibi Kanûnî devrinin ünlü denizci, coğrafyacı bilim adamlarından biri de Seydi Ali Reis'tir. ¹²⁸ "Seydi Ali Reis; 150 akça gündelik ile "Hind Kaptanı" olduğu zaman Akdeniz'de büyük nam kazanmış bir Amiral'di. Seydi Ali Reis İstanbul'da doğmuştur. Babası, Tersane Kethüdası (Bahriye Müsteşarı) Hüseyin Reis'ti. Sinoplu olan büyük babası Fatih zamanında aynı vazifede bulunmuştu. Genç yaşında Rodos'un fethine katıldı (1522). Barbaros Hayreddin Paşa'nın yanında büyük tecrübe elde etti. Barbaros, Preveze Muharebesi'nde Seydi Ali Reis'e, Türk donanmasının sol kanadının kumandanlığını verdi. Preveze'den muzaffer çıktıktan sonra, şöhreti büsbütün arttı. Şairliği, bilhassa bilginliği ile Kanûnî'nin de sevgisini kazandı. Seydi Ali Reis de Piri Reis gibi onaltıncı asır Müsbet İlimler tarihinin büyük şahsiyetlerinden biridir. Hindistan seyahatini "Mir'atü'l-Memâlik"

¹²⁴ Osman Keskiöglü, *Müslümanların İlim ve Medeniyete Hizmetleri*, D.İ.B Y. Ankara 1971, s. 40.

¹²⁵ Şaban Döğen, *Müslüman İlim Öncüleri Ansk.* Nesil- Yeni Asya Y. İstanbul 1996, s. 268.

¹²⁶ Adıvar, 78.

¹²⁷ Öztuna, IV, 258.

¹²⁸ Adıvar, 1991, 74.

(Ülkelerin Aynası) adlı kitabında anlatmıştır. Coğrafya, Matematik, Astronomi bilgini olarak, Seydi Ali Reis mühim eserler kaleme almıştır. Kanûnî'ye ithaf edilen Mi'rat'tan başka "Muhit" adlı kitabı da çok şöhret kazanmıştır. Şairliği, amirallığının ve ilim adamlığının yanında ikinci derecede kalırsa da, "Kâtibî" mahlasıyla yazdığı şiirlerle de şöhret kazanmıştır. Kanûnî, esasen zengin olan Seydi Ali Reis'e, Hindistan'dan döndükten sonra yılda, bugünkü satınalma gücüne göre 114 milyon lira tahsisat bağlamıştır ki devlet teşkilatında Bahriye Sancakbeyi (Tümamiral) olan bir asker için, fazladır. Yeni yetişen denizcilere, ilim ve sanat mensuplarına, Seydi Ali Reis büyük bir örnektir. 1560 Cerbe deniz muharebesinde de bulunmuştur. Cerbe'den üç yıl sonra, 1563 Ocak ayında, Galata'daki konağında, huzur ve şeref içinde ölmüştür. Takriben 65 yaşlarındaydı.¹²⁹

İlk olarak; "Dağların yüksekliğinin, yerin yuvarlaklığını bozmayacağını" söyleyen ilim adamı Seydi Ali Reis'tir.¹³⁰

¹²⁹ Öztuna, IV, 105.

¹³⁰ Osman Keskiöğlü, *Müslümanların İlim ve Medeniyete Hizmetleri*, D.İ.B.Y. Ankara 1971, s. 40.

İKİNCİ BÖLÜM

KANÛNÎ DEVRİNDE İSTANBUL'DA İLMÎ VE İÇTİMÂÎ HAYAT

1. Kanûnî Devrinde İlmî Hayat ve Meşhur Âlimler

Kendisi de bir şair olan ve “Muhibbi” mahlası ile şiirler yazan Kanûnî Sultan Süleyman’ın ilim ve kültür adamlarını himaye ettiğini, bütün ilimlere karşı aşırı bir sevgi beslediğini¹³¹ sadece İslâmî ve edebi ilimlere değil, fen ilimlerin gelişmesine de büyük önem verdiğini, bu amaçla Süleymaniye Medreseleri’ni kurduğunu, onun devrinde ilmi hayatın çok dinamik ve çok sayıda büyük âlimlerin yetişmiş olduğunu, o devri anlatan belge ve eserlerden anlamakta ve öğrenmekteyiz. Kanûnî’nin edebi eserlere verdiği yüksek değere en açık misal Kelile ve Dimne mütercimi “Vâsi Alisi” diye meşhur olan Alâeddin Ali Çelebi’nin “Hümâyunnâme” adı ile yaptığı tercümeyi takdim ettiği zaman, onun bu eseri bir gecede okuyarak, mütercimini Bursa kadılığına tayin etmesidir.¹³²

Kanûnî’nin büyük bir hükümdar olduğunda ittifak eden tarihçilerden bir kısmı, onun devrinin on büyük sadrâzamı olduğunu ve on mümtaz vasıflı defterdâr ve nişancısı yanında, on tane büyük âlim ile on büyük şair bulunduğunu da bildirmektedirler. Ünlü ilim adamlarından fakih ve büyük âlim Kemal Paşazâde ve Ebussuud’dan başka, Celalzâde Salih Çelebi, *Şakâik al-Numâniya* ve *Mevzuât al-Ulûm* müellifi, Taşköprülüzâde İsameddin Ahmed *Ahlâk-ı Alâi* müellifi Kınalızade Alâeddin Ali Çelebi, Ahteri Mustafa b. Şemseddin, Abdullah b. Şeyh İbrahim Şabistarî, Zahirüddin Erdebilî, Cemâleddin Aksarayî neslinden Hürrem el-Cemâlî, Muhammed b. İbrahim el-Halebî, Ahmed b. Abdülevvel el-Kazvinî, Muhyiddin Muhammed Karabağî, “Bostan Çelebi” diye meşhur Mustafa b. Muhammed ve Fevri Ahmed bunlar arasında zikredilebilir.¹³³

Kanûnî, medrese tedrisatında birçok tadilat yaptırmış ve yeni ihtiyaçlara göre bu tedrisata yeni bir veche verdirmişti. Süleymaniye Medreseleri’nde tıp ve riyaziye tahsiline ehemmiyet verilmiş, ayrıca bir Tıp medresesi ile bir de Darüşşifa te’sis olunmuştu... Filhakika 16. asrın eserleri ve meşgul olduğumuz devrin tarihinin kaynakları arasında

¹³¹ Hammer, 1330 (h.), V, 178.

¹³² Ayşe Sıdıka Oktay, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlak-ı Alâi*, , İz y.İstanbul 2005, s.45-46.

¹³³ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l- Vukuât, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, (Sadeleştiren: Prof. Dr. Neşet Çağatay, TTK Y. Ankara 1979, s. 107.

bulunan Kemal Paşazade, Celâlzâde, Hoca Sa’deddin Efendi, Lütî Paşa, Selanikli Mustafa Efendi ve bilhassa Âli gibi simâlar yaşamışlardır.¹³⁴

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*’sinde Sultan Süleyman Han zamanının meşhur bilginlerini şöyle sıralamaktadır: “Molla Hayreddin Efendi, Şeyhülislâm Mevlâna Seyyid Çelebi, Mevlâna Kadiri Çelebi, Mevlâna Şeyh Mehmed, Mevlâna Abdülfettah, Şeyh Mehmed Tunûsî, Mevlâna Zahirüddîn Erbilî, Mevlâna Yakub, Şeyhülislâm Alaaddin Ali Cemâlî, Şeyhülislâm Kemal Paşazâde Ahmed Efendi, Şeyhülislâm Ebussuud Efendi, Mevlâna Muhiddin Arabzâde, Mevlâna Ali.”¹³⁵

Bursalı Mehmed Tahir Bey, *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde Kanûnî devrinin önde gelen âlimlerinin isimleri ve eserleri hakkında geniş bilgi vermektedir. Bunların başlıcalarını şu şekilde zikredebiliriz: “Agehî Mensûr Çelebi (v.1566), Âli Mustafa Efendi (v.1600), Celalzâde Kocanişancı Mustafa Bey (v.1568), Müverrih Mustafa Cenâbi Efendi (v.1591), Devlekzâde Mehmed İbn-i Ali (v. 1569), Defterdar Ebulfazl Mehmed Efendi (v. 1563), Eyyûbî, Fethullah Arif Efendi (v.1561), Hüsrev Efendi, Kadı Hüseyin Diyarbekirî (v.1559), Lütî Paşa (v.1554), Latîfî (v.1582), Lokman Bin Seyyid Hüseyin (v.1570), Mustafa İbn-i Hasan Şah, Ramazanzâde Nişancı Mehmed Bey (v.1551), Şeyhülislâm Hoca Saadeddin Efendi (v.1600), Yusuf İbn-i Abdüllatif (v.1545), Zenbilzâde Muhyiddin Mehmed Cemâlî Efendi (v.1550), Zekeriyazâde Çelebi, Kemali Mehmed Çelebî Balatîzade (v.1498), Keşfi Mehmed Çelebî (v.1525), Ali İbn-i Eş-Şeyh Ramazan, Gubarî Abdurrahman İbn-i Abdurrahman, Hadidi (v.1561), Kara Çelebizâde Abdulaziz Efendi (v. 1657), Keşfi Mehmed Çelebi (v.1525).”¹³⁶

Kanûnî’nin ilme ve âlimlere ne kadar önem verdiğini, tarihçi İsmail Hakkı Uzunçarşılı şu şekilde dile getirmektedir : “Kanûnî Sultan Süleyman, asrın ihtiyacına göre Sahn-ı Süleymaniye’yi vücuda getirerek, bu suretle tıp ve riyâziye fakültelerini kültür hayatımıza ilave eylemiştir. Kanûnî’nin “Muhibbi” mahlasıyla şiirleri hâvi mürettep bir divanı vardır. Meşhur şâir Bâki’nin şiirdeki kudret ve kabiliyetini takdir ederek onu himaye ile yetişmesine sebep olmuştur. Bu şairin, Kanûnî’nin vefatı dolayısıyla yazdığı

¹³⁴ Gökbilgin, 1993, XI, 152.

¹³⁵ Mehmed Zillioğlu, Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Üçdal Y. İstanbul 1986, I-II. s.125-126.

¹³⁶ Mehmed Tahir Bey, *Osmanlı Müellifleri* I-III, Meral Y, İstanbul 1975, III, s. 5, 82-85.

mersiye, Süleyman'ın kadirşinaslığına karşı nimetşinaslığının büyük bir delilidir. Kanûnî, Bâki'yi yetiştirdiğinden dolayı memnuniyetini de söylemiş.¹³⁷

Tarihçi Nişancızâde Muhammed bin Ahmed, Kanûnî devrinde İstanbul'da sohbet, ders, tebliğ, vaaz ve eserleriyle toplumu aydınlatan meşhur âlim ve müderrislerin kimler olduğunu *Mir'at-ı Kâinat* adlı eserinde şöyle kaydetmektedir: “Molla Ahmed (Taşköprülüzâde), Molla Aşçızâde Hasan Çelebi, Molla Mimarzâde Muhammed, Molla Körcecizâde Ahmed, Molla Kara Haydar, Molla Abdullah, Molla Bedrettin Mahmut, Molla İshak Çelebi, Molla İsrafilzade Fahreddin, Molla Şemseddin Ahmed, Molla Piri Ahmed, Molla Saçlı Emir, Muhammed bin Abdülvehhab, Molla Karasılı Hasan Çelebi, Molla Ali bin Salih, Molla Muslihiddin, Molla Ali bin Şeyh Abdürrahim el-Müeyyidi, Molla Muhyiddin Muhammed, Molla Kemal Çelebi, Molla Hekimzâde Muhyiddin, Molla Yahya, Molla Mustafa en-Niksari, Molla Mimarzade Mustafa, Molla İmamzâde Muhammed Çelebi, Molla Celâlzade Salih, Mevlana Müfti Ali Çelebi, Mevlana Kemalpaşazâde, Mevlana Muhyiddin Çelebi, Mevlana Kadri Çelebi, Mevlana Sadi Çelebi, Mevlana Çivizade Şeyh Muhammed, Mevlana Şeyh Abdülkerim el-Kadiri, Mevlana Ebussuud (Hoca Çelebi), Molla Kutbeddinzade Muhammed Çelebi, Molla Muhammed (Malul Emir), Molla Yusuf (Sinan Çelebi), Molla Mustafa (Bostan Çelebi), Molla Muhammed (Abdülkerimzâde), Molla Hayreddin, Molla Hafizüddin Muhammed (Hafız-ı Acem), Molla Şeyh Muhammed Mağveşi, Molla Abdülfettah, Molla Şeyh Kasım bin Şeyh Mahdumi, Molla Muhyiddin Karabağı, Molla Şeyh Şüpsterizâde, Molla Şemseddin Ahmed (Arap Çelebi), Molla Köprücükzâde Yusuf, Molla Şeyh İbrahim el-Halebi el-Hanefi, Emir Hüseyin Çelebi, Molla Sarı Şemseddin, Molla Mustafa Sururi Çelebi, Molla Ahmed Çelebi.”¹³⁸ Bu meşhur âlim ve müderrislerin büyük çoğunluğu, Kanûnî devrinde İstanbul'da çeşitli tekke ve medreselerde hizmet ve faaliyetlerini sürdürmüş ve İstanbul halkının gönlünde taht kurmuşlardır.

Kanûnî devrinde genel olarak Osmanlı medreselerinin özellikle de İstanbul medreselerinin ilmi seviye ve fiziki donanım açısından tekâmül etmiş örnek bir konumda olduğunu görüyoruz. Gerçekten Osmanlı memâlikinin en ücrâ köşelerine kadar uzanan medreseler, aşağıdan yukarıya pâyelere ayrılmış, her pâyedeki medresenin tedris kadrosu, liyâkat bakımından bir denklige ulaştırılmış; okunan ders ve kitaplar bakımından belirli bir seviye te'min edilmiştir. Daha önce görülen umûmî medreseler Dâru'l-hâdîsler ve Dâru'l-kurrâlar, devam ettiği gibi Dâru't-tıblar da, Tıp Medresesi adıyla ilk defa Osmanlılar'da

¹³⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, s. 87.

¹³⁸ Nişancızâde Muhammed, *Mir'at-ı Kâinat*, İstanbul 1266 (h.), s.131./Ayrıca bkz. BOA. Mühimme Defteri I, Hüküm Nr. 98, s. 28.

müstakil bir hüviyet kazanmıştır. Devamlı zaferler peşinde koşan orduya hekim ve cerrah, kadro olarak Kanuni zamanında girmiştir.¹³⁹

Daha önce müderrislerin medrese değiştirmeleri için herhangi bir imtihâna tâbî tutuldukları görülmediği halde, Osmanlılar, bunu da bir sisteme bağlayarak muayyen müddeti dolduran müderris ve ilmiye mensublarının daha üst pâyelere geçebilmeleri için yazılı (risâle) ve sözlü olmak üzere iki kademeli bir imtihana tâbî olmalarını hükme bağlamışlardır. Osmanlılar'da, kabiliyetli her ilmiye mensubuna, ilmiyenin en yüksek mansıbı olan Şeyhu'l-İslâmlığa kadar bütün mansıplar açık tutulmuştur. Osmanlılar, her pâyedeki medresede hangi ders ve hangi temel eserlerin okutulacağını kanûn hâline getirmişler, bunlara yardımcı olabilecek eserlerin seçim ve tedrisini de hocanın re'yine bırakmışlardır. Medreselerdeki tedris müddetlerini kesin olarak dondurmamak sûretiyle Osmanlılar, herkesin kabiliyet ve çalışmasına göre tahsili kısa veya uzun zamanda bitirebilme imkânı veren kredili eğitim ve öğretim sistemini ortaya koymuşlardır.”¹⁴⁰

XVI. asırda İstanbul'un ilim hayatına feyiz katmış olan ilim adamlarından bazıları da şunlardır: “Abdülehad Nuri (v.1652), Abdulhak bin Seyfeddin, Abdülkerim bin Sinan (v. 1628), Abdülkerimzade Muhammed (v.1567), Ahmed Sarban bin Abdullah (v.1545), Şeyh Ahmed Şürnubi (v.1585), Arif Muhammed (v. 1540), Aşık Paşazâde Derviş Ahmed (v. 1572), Aşkî (v.1571), Atufî Hayruddin Hızır (v.1541), Bedruddin Mahmud (v.1549), Beyanî Mustafa (v.1597), Bostanzade Muhammed (v.1597), Bostanzâde Mustafa (v.1569), Cemâlî Ahmed Çelebi (v.1583), Cemalî Fudayl (v.1583), Çelbizâde İsmail Asım (v.1575)”¹⁴¹

XVI. asrın önde gelen âlimlerinden Latifî, Kanûnî devrinin ilim hayatını şöyle tasvir edip anlatmaktadır : “ Ve tahsil-i ahkâm ve Şerayi-i diniyye ve tekmil-i bedayi-i yakîniye için vaz'olmuş, her biri merci-i mevâli ve medar-ı ahali olup, efâzıl-ı pür fezail ile dolmuştur.

Eder tullabe her ilm-i ifade

Kılur dün ü gün kavâbil istifade.

Ve her medresede her müderris müdâvat-ı ders ile kaim, makam-ı Hazret-i İdris olup, medarise-i ulum-ı akliyye ve müzakere-i kavâidi nakliyede her biri bir rehnüma-yı din-i güzün ve varis-i enbiya vü mürselindir. “Âlimler Peygamberlerin varisleridir.” Matlabına talip olan talebe dahi ma'kul ve menkul ve furu'u usuli tetmin tekmin ve tefhim ve tahsil için geceler tâ subh olunca tevakib ve göz yummayıp meşa'l-i İlâh anı kandil-i mâh sıfat-ı misbahların sabaha çıkarırlar.

¹³⁹ Kâzım İsmail Gürkan, “Süleymaniye Dârüşşifası”, Kanuni Armağanı, TTK y.Ankara 1970, s.259-260.

¹⁴⁰ Câhid Baltacı, XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İrfan y. İstanbul 1976, s.617-618.

¹⁴¹ Abdullah Develioğlu, a.g.e, s.165-166 v.d.

Gözü encüm sıfat her gice bîdar
Çerâğı subhadek meh gibi nevvâr.”¹⁴²

Kanûnî'nin ilme ve âlimlere ne derece önem verdiğini, hocası “Mevlana Hayreddin Efendi'ye duyduğu derin hürmetten anlamamız mümkündür. Nitekim, 946 Recebi'nde (m.1539) Kanûnî Sultan Süleyman, oğlu Bayezid'i sünnet ettirdiği zaman tertip edilen cemiyette sağ tarafına hocasını ve onun alt tarafına Rumeli kazaskerini oturtmuştu. Padişah hocalarıyla, müderrislerin derslerinden mezun olan mülazımlar, müderrisliğe tayin olundukları zaman kendilerine yevmi yirmi akçelik müderrislik verilirdi; fakat Kanûnî Sultan Süleyman, hocası “Hayreddin Efendi'ye hürmeten, ondan mülazım olanların yirmi beşer akçe ile tayinlerini emreylemişti.”¹⁴³

Kanuni devrinin ünlü tarihçilerinden Gelibolulu Mustafa Ali Efendi *Künhü'l-Ahbâr* adlı eserinde Kanuni'nin büyük hürmet beslediği hocası Mevlana Hayreddin hakkında şunları söylemektedir: “ Amma Sultan Süleyman Ğâzi asrında ulemâ-i ilami evvela hocaları Mevlana Hayreddin Kastamonulu'dur. Bazı efadıldan muhtesil-i ulum ettikten sonra Sultan Süleyman Han'a şehzadeligi halinde hoca oldu. Nimet-i vafire, hizmet-i mütekasire vasıl olup culus-i saadetlerinden sonra iltifat ve imtibaz yolladı kim ehyanen ol Padişah-ı Melikra dervişlik hasayili ile “ men allemani harfen fekad sayyerani abden” hadisini Mevlanayı müşarun ileyh hakkında îmâ kılurdu. Sene hamsin ve tis'amiye (h.950) de fevt olup, Hazret-i Ebi Eyyub Ensari civarında defn olundu.”¹⁴⁴

Garpta Muhteşem Süleyman adı verilen, devrinin teşkilatlanma işinin, göz kamaştıran kudretinin, ihtişamından daha az bilindiği Kanûnî Sultan Süleyman (1520-1566) İmparatorluğa, merkezi müesseselerin belirgin biçimde şeriata ve toplumsal ruha uygun olarak modifiye edildiği klasik bir çağında başkanlık etti. Edebi ve sanatsal kültürde de, Kanûnî'nin devri, kendisini sosyal İslâm'ın canlı olduğu Osmanlı cemiyetinin klasik bir çağı olmakla kabul ettirdi. Ticari hayat onaltıncı yüzyılda gerçekte, çok etkin ve hatta müreffehi. Kanuni Sultan Süleyman; Tıp okulları kurdu ve ileri düzeyde bir tıp eğitimi sağladı.”¹⁴⁵

¹⁴² Latifî, *Evsaf-ı İstanbul*, s. 34.

¹⁴³ Uzunçarşılı, 360.

¹⁴⁴ Âli, *Künhü'l- Ahbâr*, Süleymaniye Ktp. Halet Efendi Bl. IV, 2. kısım s. 133.

¹⁴⁵ Hodgson,1995,III, 114.

XVI. yüzyılda “Tahtakale’deki kahvehanelerin, daha çok okur-yazar insanların devam ettikleri, ilim ve sanat sohbetleri yaptıkları mekânlar olması”¹⁴⁶, İstanbul’da birer ilim ve kültür müesseseleri olarak “183 medresenin mevcut olması”¹⁴⁷, bu medreselerden çok sayıda büyük âlimlerin yetişmesi, bu medreselerde ders vermekte olan her Müderris’e günde 20, ayda 600 akçe gibi yüksek bir ücretin ödenmesi, Medreselerde öğrenim gören ilim talebelerinin barınma, beslenme v.b. ihtiyaçlarının devlet tarafından karşılanması ile birlikte, bu öğrencilerin her birine günde iki akçe harçlık verilmesi, Osmanlı Devletinin altıyüz yıllık hayat seyri boyunca teknik ve akademik açıdan en ileri dönemin Kanûnî dönemi (1520-1566) olması, bu devrin her bakımdan büyük bir medeniyet, ilim, kültür ve sanat devri olduğunu göstermektedir. Bu durum Osmanlı başkenti İstanbul’u Osmanlı ülkesinin ilmi açıdan önderi haline getirmiştir.

2. Kanûnî Devrinde İstanbul’da Dini ve Sosyal Hayatı Kuşatan Temel Unsur; İslâm, Tarikatlar ve Vakıf Sistemi

Kanûnî devrinde Osmanlı toplumunun, özellikle de “İstanbul halkının” hayatını kuşatan temel ilahi kaynaklı unsur; İslâmiyet’tir. Bir başka ifadeyle “Kanûnî Devri” İstanbul’unda toplumun gündelik hayatının her safhasında dinin damgasını görmek mümkündür. Bu devirde gerek İstanbul’da, gerekse Anadolu’da ve İslâm coğrafyasında dini hayatın çok kuvvetli, toplumsal hayatta tasavvuf ve tarikatların büyük rolü olduğunu anlamaktayız.

16. asırda Anadolu’da dokuz adet sünni tarikat faaliyet göstermektedir. Bunlar, Halvetiyye, Nakşibendiyye, Bayramiyye, Kübreviyye, Semerkandiyye ve Şazeliyye olarak sıralanabilir. 16. asırda İslâm coğrafyasında şöhret bulmuş meşayihden bazıları şunlardır: İbrahim Gülşeni, Sünbül Sinan, Merkez Efendi, Hayreddin Tokadi, Kastamonulu Şa’ban-ı Veli, Nureddinzâde, Ümmi Sinan, Emir Ahmed Buhârî, Şeyh Muhyiddin Yavsî, Bünyamin Ayaşî, Pir Ali Aksarâyî, Şeyh Üftâde, Seyyid Velâyet, Ali Dede, Divâne Mehmed Çelebi, Hüsrev Çelebi, Abdurrahim Tirsî, Alaaddin Efendi. Bu meşhur şeyhler, hep o dönemde yaşamış ve halkın manevi terbiyesiyle meşgul olmuşlardır... Tarikat şeyhlerinin talepleri padişah ve diğer devlet ricali tarafından çoğunlukla geri çevrilmediği halde, onlar hiç bir zaman bu konularını kendi maddi imkânları için kullanmamışlardır. Kanûnî Sultan Süleyman’ı gece yarısı yatağından kaldıracak kadar Padişah’a yakınlığı olan Nureddinzâde, hiçbir zaman saray imkânlarını kullanma cihetine gitmemiş, önceden

¹⁴⁶ Sertoğlu, 1993, XI,1214.

¹⁴⁷ Eyice, 1993, V, 103.

olduğu gibi sade giyimine ve tekkesinde dervişler için çıkan çorbayı içmeye devam etmiştir.¹⁴⁸

Gerek Fatih devrinde gerekse Kanûnî zamanında; imar, iskân ve içtimâî bakımdan İstanbul “İslâmbol” haline getirilmeye, İstanbul’a “mübârek İslâm şehri” statüsü verilmeye çalışılmıştır. Eyüp, bütün İslâm dünyasında Mekke, Medine ve Kudüs’den sonra en mübarek bir ziyaretgâh halini almıştır. Osmanlıların sûfi ve derviş şeyhlerine derin bağlılığı, birçok mahallenin bir velînin zâviye veya türbesinin etrafında ve onun ismiyle kurulmasına yol açmıştır.¹⁴⁹

Tarihçi Nişancızâde Muhammed bin Ahmet; Kanûnî devrinde İstanbul’da; Tekke’leriyle, Dergâh’larıyla, örnek İslâmî yaşayışlarıyla, sohbet, vaaz ve eserleriyle halkı irşad edip eğiten meşhur İslâm âlimlerinden ve meşayıhten; isimleri ve faaliyetleriyle bahsetmektedir. Bunlardan bazılarının adları şöyledir: Şeyh Abdülkerim el-Kâdiri, Şeyh Muhammed, Şeyh Mahmud Çelebi, Şeyh Hacı Halife, Şeyh Bekir Halife, Şeyh Muslihuddin, Şeyh Muhyiddin İznikî, Şeyh Baba Haydar Semerkandî, Şeyh Abdülgaffar, Şeyh Şucauddin İlyas, Şeyh Merkez Efendi, Şeyh Muhyiddin, Şeyh Abdurrahman, Şeyh Mahmud Dede, Şeyh Şah Ali Çelebi, Şeyh Abdüllatif Nakşibendi.¹⁵⁰

Bunlardan “Şeyh Şecaaddin İlyas”ın Halveti Tarikatı’ndan olduğunu, müridleriyle beraber Üsküdar’a yakın olan “Kız Kulesi”nde üç yıl boyunca ibadet ve uzlet ettiğini; Şeyh Muhammed’in aynı zamanda Tıp ilminde de söz sahibi olduğunu, Şeyh Şah Ali Çelebi’nin Ayasofya Camiinden halkı irşad ettiğini, Kanûnî Sultan Süleyman’ın Şeyhi Mahmud Dede ile karşılıklı ziyaretleşerek O’nun hayır duasını aldığını,” yüce İslâm dininin günlük hayata ve topluma hâkim olduğunu görmekteyiz.¹⁵¹

Kanûnî devrindeki bütün ilmi, siyasi, ekonomik ve askeri başarıların temelinde; Osmanlı toplumunun güçlü, sağlıklı sosyal yapısı ve İslâmî dünya görüşüyle, dinamizmi vardır. Bu devirde ulemâ ve tekke şeyhlerinin devletle toplumu kaynaştırdığını, “manevi tekâmüle” öncülük ettiklerini sosyal düzen, barış ve huzurun teminatı olduklarını temel kaynaklardan öğrenmekteyiz. Kanûnî devrinde İstanbul halkı en mutlu günlerini yaşıyordu. Onaltıncı asırda bu nizamlara şiddetle riayet olunurdu. Mimar Sinan gibi üstadlar İstanbul’un intizamına, şair Bâki Efendi gibi kadılar inzibat ve iaşesine nezaret ederlerdi. Halk; yiyecek ve içecek, akça ve saire yüzünden sıkıntı çekmezdi. İstanbul, Sokullu’nun

¹⁴⁸ Reşat Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf*, İz Y. İstanbul 1999, s.74 v.d./ Ekrem Işın, “*Osmanlı Döneminde Tasavvufî Hayat*, Yeni Türkiye Dergisi, Ankara, 2000, s. 500.

¹⁴⁹ Feridun Emecen, ‘*İstanbul*’, *DİA*, XXIII, İstanbul 2001, s. 222.

¹⁵⁰ Nişancızâde Muhammed, *Mir’at-ı Kâinat*, İstanbul 1266 (h.),s.131.

¹⁵¹ Nişancızâde, a.g.e. II, 136.

sadâreti hengâmında en mesut günlerini yaşardı. Hariçte zaferden başka havadis duyulmaz, dâhilde ise azamet ve debdebe, servet ve ihtişam gözleri kamaştırırdı!”¹⁵²

XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin dünyanın en büyük gücü ve İstanbul’un da yarım milyonluk nüfusuna rağmen dünyanın en müreffeh, en güzel ve en huzurlu kenti olmasını, İslâm Dini ve medeniyetinin göz kamaştırıcı ve mükemmel bir ürünü olan Vakıf Sistemi ya da müessesesinde aramak gerekir. Vakfın ne olduğunu, kavramsal ve kurumsal olarak tanıyıp, anlamadan “Osmanlı toplumunun içtimâî yapısını tanımak” mümkün değildir. Çünkü Osmanlı toplumunda; sosyal hayatı tanzim eden sivil kurumlar; vakıflardır.¹⁵³

Osmanlı’da vakıfların; şehirleşme, sosyal dayanışma, eğitim öğretim ve ekonomik refah açısından da büyük rol oynadıklarını görüyoruz. Bu açıdan bakılıp incelendiğinde; İstanbul’a bir “Evkaf Şehri” ya da “Vakıflar Şehri” demek mümkündür. İslâm tarihinde sadece Allah rızası uğruna, insanlığa (hatta bütün mahlukata) hayır ve hizmet için kurulan Vakıflar’ın Kanûnî devri İstanbul’unda; toplumda ihtiyaç duyulan; eğitim, sağlık, sosyal yardım, bayındırlık ve belediye, kültür ve diyanet gibi önemli hizmetleri ifa ettiklerini görmekteyiz.¹⁵⁴

Osmanlılar’da, özellikle de Kanuni devrinde çok ve çeşitli hizmet alanları düşünülerek, binlerce Vakıf kuruldu. Bu cümleden olarak camiler, mescitler, namazgâhlar, mektepler, medreseler, kütüphaneler, tekkeler, zâviyeler, darülacezeler, hastahâne ve imaretler, kervansaraylar, hanlar, hamamlar, çeşme ve sebiller, suyolları, yollar, köprüler, deniz fenerleri, limanlar, kale ve istihkâmlar, spor saha ve tesisleri, mesîreler gibi vakıf müesseseleri yapılmıştır.”¹⁵⁵ Sahibi olduğu mülkü ammenin menfaatine ebedi olarak tahsis eden Vâkıf’ın koyduğu şartlara (Vakfiye’ye) en zalim, en müstebit hükümdarlar bile dokunamazlar, Vakfiye’nin bir harfini değiştiremezlerdi. Çünkü Vâkıf’ın şartı, Şâri’in Nassı gibi olduğundan, ona dokunmak (vakfiye’yi bozmak, konulan şartlara riayet etmemek) büyük bir vebal teşkil ediyordu.¹⁵⁶

Kanûnî döneminde (1520- 1566) vakıf ve mahallelerin sayısında büyük bir artış olduğu görülmektedir. Öyleki Fatih Sultan Mehmed’in saltanatı sonunda 182 olan

¹⁵² Ahmet Refik, a.g.e, s.103.

¹⁵³ Ziya Kazıcı, *İslamî ve Sosyal Açıdan Vakıflar*, Marifet y. İstanbul 1985, s.56, 83-84.

¹⁵⁴ a.g.e, s.44-62.

¹⁵⁵ Çetin, 1991, IV, 232.

¹⁵⁶ Çetin, IV, 576.

İstanbul'un mahalle sayısı, Kanûnî Sultan Süleyman zamanında, 1546 yılında 219'a yükselmiştir.

Nitekim "İstanbul Vakıfları Tahrir Defterine göre gayr-i Müslim mahalleleri dışındaki nahiyeler ve bunlara bağlı mahalle ve vakıfların sayısı şöyledir:

Nahiye:	Mahalle Sayısı:	H.953'te (M.1546) Vakıf Sayısı:
1- Ayasofya	17	191
2- Mahmutpaşa	9	96
3- Atik Ali Paşa	5	44
4- İbrahim Paşa	10	106
5- Sultan Bayezid	23	198
6- Ebü'l-vefa	12	165
7- Sultan Mehmed	41	372
8- Sultan Selim	7	33
9- Murad Paşa	23	119
10- Davud Paşa	13	84
11- Koca Mustafa Paşa	30	65
12- Topkapı	7	13
13- Atik Ali Paşa	22	108
Toplam:	219	1594 ¹⁵⁷

Mahalle bir Cami, Kilise veya havranın etrafında oluşmuş ve kendisine has bir kimliği olan sosyal bir birimdir. Bu topluluğun üyeleri birbirine sadece ortak menşee, din ve kültürle değil aynı zamanda sosyal dayanışmayı sağlayan dış faktörlerle de bağlıdır. Mâbed, toplu buluşma ve mahallenin sembolüdür. Bir yabancıнын mahalleli sayılabilmesi için kesintisiz dört yıllık ikamet şarttı. İkamet dönemi İstanbul için beş sene olarak belirlenmişti. Mahalle imamı resmi otoritelerle bütün ilişkilerde mahallenin temsilcisiydi.¹⁵⁸

Kanûnî devrinin başarılı ilim ve devlet adamlarından Lütfi Paşa; *Asafnâme* adlı meşhur eserinde örnek devlet yöneticilerinin; gelirlerinin üçte birini harcamasını, üçte birini tasarruf etmesini, üçte birini de hayır işlerine vakfetmesi (fakir ve muhtaçlar için sarfetmesi) gerektiğini öğütlemektedir.¹⁵⁹

Başlangıçta tamamen dini gayelerle kurulan Vakıflar'ın; netice itibariyle sosyal hayat üzerinde tesir icra ettiği ve derin izler bıraktığı anlaşılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında

¹⁵⁷ Ömer Lütfi Barkan, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*, İstanbul Fetih Cemiyeti Y.İstanbul 1970, s.8.

¹⁵⁸ Emecen, *İstanbul*, a.g.e. s.225,229.

¹⁵⁹ Vezir Lütfi Paşa, *Asafnâme*, İsam Kütüphanesi, Tasnif no, 956.0724, s, 6,11.

zaman içtimâî mahiyeti açıkça belli olan vakıfların hayatın çeşitli sahalarında rol oynayan önemli bir müessese olduğu görülür.¹⁶⁰

“Hiç bir imparatorluk, yabancı gücünü Osmanlılar kadar ustaca kullanmağa muvaffak olamamıştır.” diyerek Osmanlı’nın Devlet ve toplum anlayışını öven Prof. Dr. Paul Coles’in şu tespitleri Kanûnî devri Osmanlı toplumunu tanımak açısından oldukça önemlidir: “Osmanlı milli müdafaa sisteminde insanlar ancak liyakatlarına göre yükselebiliyorlardı. Bu öyle bir sistemdi ki, vazifelere yalnız ehillerin getirilmesini mümkün kılıyor. Sultanın emriyle en yüksek mevkilere getirilenlerden birçoğu, halk çocukları veya çobanların oğulları... Bunlar, soylarından utanmadıkları gibi aslında soy-soplarına hiçbir şey borçlu olmadıkları için bununla iftihar ediyorlardı. Zira “yüksek vasıfların” tabiatta veya irsiyette bulunmadığı, babadan oğula, nesilden nesile devredilemeyeceği kanaatindedirler. Türklerin inandığına göre, bu vasıflar kısmen Allah’ın bir lütfü, kısmen de iyi yetiştirilmenin, çalışkanlığın ve yorulmak bilmez bir şevkin eseridir. Bu sebeple Türkler arasında şan, şeref, “yüksek mevkiler” ve hakimlikler; büyük kabiliyetlerin ve çok çalışmanın mükafatlarıdır...”¹⁶¹ “Bir kimsenin Osmanlı amme hayatında yükselebilmesi için, İslâm dinini resmen kabul etmesi şarttı. Bu manevi adım bir kere atıldıktan sonra, ilerleme ve yükselme imkânları, artık sadece talihe ve şahsın doğuştan kazandığı kabiliyetlerine bağlıydı. İstanbul şehri, o tarihte büyük bir merak mevzuu ve faaliyet merkezi halindeydi.”¹⁶²

İşte Osmanlı Devleti’nin ve Kanûnî’nin kudreti ve siyasi başarısının temelinde, din ve vakıf merkezli güçlü bir sosyal yapı vardır. Kazanılan siyasi başarıları, ekonomik ve sosyal yapı belirlemiş; hukuk ve adalet prensipleri ön plana çıkmış; devlet, bütün müesseseleri, ordunun intizamı, teknik gücü, disiplini ile çağının en büyük devleti haline gelmiştir.¹⁶³

3. Kanûnî Devrinde Altın Çağını Yaşayan Mâmur, Güvenli ve Temiz Şehir; “İstanbul”

Osmanlı başkenti İstanbul, 16. yüzyılda başta mimari eserler ve temizlik olmak üzere medeniyet bakımından Batılı şehirlerden daha üstün bir durumdaydı. Nitekim Kanûnî devrinde başkent (payitaht) İstanbul’un bir camiler, medreseler, kütüphaneler şehri haline geldiğini görüyoruz. Kanûnî tarafından Mimar Sinan’a 1548 yılında Şehzade, 1557’de

¹⁶⁰ Bkz. Tahsin Özcan, *Hasköy Vakıfları*, 2010 Vakıf Medeniyeti İstanbul, Vakıflar genel Müdürlüğü Y. Ankara 2011, s.67-71.

¹⁶¹ Coles,160.

¹⁶² Coles, 165.

¹⁶³ Yıldız, X, 381.

Süleymaniye Camileri yaptırıldı. Mimar Sinan'ın yüz yıllık ömrü içinde 84'ü cami olmak üzere yaptığı 360 eserin %80'i İstanbul'da bulunmaktadır.¹⁶⁴

Kanûnî devrinin büyük mimarı Mimar Sinan *Tezkiretü'l-Bünyan* adlı eserde hangi binaları yaptığını belirtmiştir. “Bu kitaba göre Mimar Sinan adı yazılı olan 81 cami, 50 kadarının adları yazılı 400'den fazla mescid, 55 medrese, 26 türbe ve darü'l-kurra, 14 imaret, 3 hastahane, 16 kervansaray, 33 saray, 12 mahzen, su yolu, 32 hamam yaptırmıştır. Onun kadar eser vermiş başka bir mimar yoktur. Rumca, Arapça ve Farsça bilen Sinan öldükten sonra, Süleymaniye'deki türbesine gömülmüştür.¹⁶⁵

Kanûnî devrinde (1520-1566) İstanbul'un imar açısından örnek bir şehir hâline getirildiğini görüyoruz. Sokak ve caddelerin temizliğinden kaldırım ve bina yapımına kadar şehirleşmede İstanbul'un göz kamaştırıcı mevkiini görmemek mümkün değildir. “XVI. Yüzyıl belgeleri gösterir ki sokaklarda kaldırım vardı. Nitekim Evliya Çelebi; İstanbul, Eyüp, Tophâne ve Kasım paşa sokaklarının tamamının kaldırımları olduğunu iddia eder.¹⁶⁶

Kaldırımların yapım ve onarımı, kaldırımcılar loncasının kethüdâsı ile gerçekleştirilen anlaşma ile sağlanırdı. Yapılan işler şehremini, mimarbaşı veya su yolu nâzırı tarafından kontrol edilirdi. Ana caddelere kaldırım döşeme giderleri hükümet tarafından, yan sokaklarındaki orada oturanlar, dükkân sahipleri ve vakıf mütevellileri tarafından karşılanırdı. Padişah fermanları sürekli olarak sokaklara çöplerin atılmasını, kaldırımlara zarar verilmesini ve evlerin önlerine merdiven yapılmasını yasaklardı. Bina hususunda hükûmet kontrolü, Osmanlı İstanbul'unun görünüşünde kuşkusuz etkili olmuştur. 1559'da bir ta'limata göre, evler iki kattan daha yüksek olmayacak, sokak üzerine saçak ve çıkıntı yapılmayacaktır.”¹⁶⁷

Osmanlı'nın parlak dönemlerinde İstanbul dünyanın bir numaralı şehir statüsünü korudu. O çağların teknolojik imkânları içinde sağlanabilecek hizmetler sağlanmıştı. Süleymaniye Külliyesi'nde Sinan'ın yaptığı tuvaletleri düşünün; bir de 16. yüzyılda, Paris ve Londra'da sokak ortasında akan lağımı!¹⁶⁸

¹⁶⁴ Bayrak, 56.

¹⁶⁵ Sâî, *Tezkiretü'l-Bünyân*, Dersaadet İkdâm Matbaası, 1310, s. 28-45.

¹⁶⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*.

¹⁶⁷ Halil İnalçık, *İstanbul*, *DİA*, XXIII, İstanbul 2001, s.230 vd.

¹⁶⁸ Murat Belge, *İstanbul Gezi Rehberi*, İstanbul 2002, s.5.

Kanûnî devrinde imârına büyük önem verilen, her tepesine bir saray veya cami yaptırılarak güzelleştirilen, sadece bir başşehir (payitaht) değil, adeta bir ülke haline getirilen İstanbul; toplumsal huzur, refah seviyesi, güvenlik, temizlik v.b. açılardan altın çağını yaşamıştır. “Kanûnî Sultan Süleyman devrinde, İstanbul toplumu, her tür otoriteye karşı yani Padişah’a, yönetimin temsilcilerine, esnaf yöneticilerine, aile reislerine karşı saygının tam olduğu, çok uygar bir toplum görüntüsü vermektedir. Yetki sahipleri beklenmedik veya olağandışı tedbirler alarak, halkın huzurunu bozmamaya dikkat etmektedirler. Bu durumda statüko her iki tarafın da yasalara saygı göstermesi tabanı üzerinde kurulmaktadır ve bir yüzyıldan daha uzun süre huzurlu bir yapı gösteren bu ortamda İstanbul’lu sakin, görünüşte güçlüğü olmayan bir hayat sürmektedir. Tabii ki bu ortamda Padişah’ın ve devletin zenginliğinden herkes payını almakta ve bu zenginlik; Başkent’i geliştirip güzelleştirerek, mahalle ve sokak sakinlerine, kentin prestijine ortak olmanın iftiharını tattırmaktadır. İstanbul ve İstanbullular, bu tarihlerde; siyasal, ekonomik, toplumsal, ruhani ve entellektüel tüm alanlarda ortaya çıkan, gerçek bir refah dönemi, Osmanlı İmparatorluğu’nun “altın çağını” yaşamışlardır.¹⁶⁹ “Fransız Doktor A.Brayer ise bu konuda şöyle diyor: Kur’an; daima kardeşçe geçinilmesini tavsiye etmekle, az yemeğe, kanaat düsturunu koymakla, şarap vesair müskirat gibi insanı baştan çıkarıcı içkileri ve her türlü hava oyunlarını men’etmekle, kadınların evlerinde oturmalarını ve sokağa örtülü olarak çıkmalarını emretmekle, cemiyet hayatı için meşum olan bazı temayülleri mümkün olduğu kadar, imha etmiştir. İşte bundan dolayı İstanbul’un en hareketli sokaklarıyla, en kalabalık mahalleleri, gündüz az gürültülü olur ve güneş battıktan biraz sonra da derin bir ıssızlık içinde kalır. Hangi tabakadan olursa olsun bir Müslüman Türk’ün, diğer bir Müslüman Türk’e hiddetle baktığı nadir görülür, fakat küfrettiği, yakasına yapıştığı ve dayak attığı hiç görülmez. Ak sakallı bir ihtiyar, öyle bir galeyana, bir kaç atasözü ve bir iki âyet iradiyle derhal teskin edip, rezalete nihayet verebilir. Düello ve intiharın ne olduğu meçhuldür. Avrupa’nın bazı payitahtlarında çok büyük Polis kuvvetleri bulunduğu halde, cinayetleri önleyip, canileri yakalamaya kafi gelmemesine mukabil, İstanbul’da polisin hemen hiçbir işi yok gibidir.”¹⁷⁰

İstanbul’da güvenlik işleri çok sağlam kurallara dayanırdı. 16. yüzyılda İstanbul, en ileri, en medeni bir kent durumuna gelmişti. Kanûnî Sultan Süleyman’ın son zamanında

¹⁶⁹ Mantran, 1991, 231.

¹⁷⁰ A.Brayer, *Constantinople*, I,196,197. Ayrıca bkz.Danişmend,1961,12.

şiddetli “içki yasağı” vardı. Sadece gayr-i Müslimler (Müslüman olmayanlar) içki alabilir ve bulundurabilirlerdi.¹⁷¹

XVI. asır İstanbul’unun oldukça temiz ve müzeyyen yapısı, ihtişamı, başta Kanuni olmak üzere Türkler’in adaleti, doğruluğu, batılı ilim adamı ve seyyahların dikkatini çekmiş ve takdirlerini kazanmıştır: Nitekim bunlardan biri olan Manuel Serrano, bu konuda şunları yazmaktadır: “Türkün adaleti; Hristiyan olsun, Yahudi olsun, Müslüman olsun herkese eşit tatbik olunur. Başlıca hakimlerin masasında bir Haç ve bir Tevrad bulunur. Haç’ın üstüne Hristiyanlar’a, Tevrat’ın üstüne Yahudiler’e yemin verdirirler. Divan-ı Hümayun bir yana, en yüksek adalet makamı kazaskerliktir. Adaletleri yarı dini bir adalettir. Katili idam ederler, haramiyi asarlar. Yalancı şahitlik edeni ve borçlarını vermekten kaçınanları hapse atarlar. Dalaşanları, sarhoşluk edenleri ve hafiften sövenleri yere yatırır ve sığağı sığağına basarlar sopayı. Herkes, kapısının önünü temiz tutmağa mecburdur. Irza dokunan işlerde, hiçbir hâkim af tarafına sapmaz. Adaletlerinin en iyi yanı davalarının kısa sürmesidir. Bir dava otuz gün uzadı mı, çok uzun sürmüş sayılır. Bütün işlerinde görülen düzen bundan ileri gelir...”¹⁷²

Kanûnî devrinde İstanbul’un laleler, bahçeler ve mesirelerle süslü yemyeşil sağlıklı, temiz bir şehir ve İstanbul halkının da çok mutlu bir hayat sürdüğünü görüyoruz. Kanûnî devrinde İstanbul’un lâlesi ve leylakları gayet meşhurdur. Hatta Almanya’ya ilk defa olarak lâle ve leylak bu devirde gitti. İstanbul’un civarındaki bahçeler, mimarlar tarafından tanzim olunurdu. Onaltıncı asırda İstanbul’un en meşhur bahçeleri; Sarayburnu’nda Hasbahçe, Halkalı bahçesi, Siyavuşpaşa bahçesi, Üsküdar bahçesi, Fener bahçesi, Haydarpaşa bahçesi idi. Bunların yüzlerce bahçıvanları bulunurdu. Ahalinin gezmelerine mahsus ayrı ayrı mesireler vardı. Langa bağları, Yenikapı mesiresi, Alibeyköy mesiresi, Lalezâr mesiresi, en mühimlerindendi. Lalezâr mesiresi Kâğıthane’deydi. Sultan Süleyman su kemerlerini onbin kese sarf ederek vücuda getirmişti. Bu devirde İstanbul halkı en mesud zamanlarını yaşardı! Bahçeleri müzeyyen olan Yeniköy, Kanûnî’nin fermanı ile imar olunmuştu. Beşiktaş’taki Yahya Efendi mesiresindeki Bülbül ve kuşların nâlişleri ehl-i teferrücün canına can katıyordu. Camilerin arka tarafı kâmilen ağaçlık ve çamlıktı. Boğaz, Fındıklı’dan itibaren ormanlarla muhattı. Boğazın sularını ihata eden yeşil ve yüksek

¹⁷¹ Bayrak, 1996, 58. /Bkz. Coşkun Ak, *Süleyman I, DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 70.

¹⁷² Manuel Serrano Y.Sanz, *Kanuni Devrinde İstanbul*, (Çvr. Fuad Carım), İstanbul 1964, s. 97, 98, 100.

korular arasından ya bir caminin veya bir kasrın beyaz binası görünürdü. İstanbul halkı büyük masraflar ihtiyar ederek bu korulara gitmeyi büyük bir saadet sayarlardı.”¹⁷³

İstanbul’un emniyetine, imarına, tezyinine olduğu kadar “temizliğine” , sokaklara, mahallelere ve evlerin önüne çöp dökülmemesine çok önem verilmiş; pis sularını komşusunun bahçesine akıtanlar, mahallelerle, cadde ve sokaklara çöp dökerek kirleten kimseler kadı, naib ve zabıtlar vasıtası ile cezalandırmışlardır.¹⁷⁴

Kanûnî devrinde, bugün olduğu gibi İstanbul’da hergün birkaç cinayet, kapkaç ve soygun hadiseleri olmuyor ve bugün olduğu gibi İstanbul’u binlerce polis korumuyordu... Bundan dolayıdır ki, Kanûnî devri İstanbul’undaki huzur, adalet, toplumsal düzen ve barışın temelinde; İstanbul’daki sosyal grupların İslâm’a bağlılığı vardı. Sokakta silah taşımak yasaktı. Kavga olmaz. Anlaşmazlıklar seyrekdir. İnzibat öyle düzenli, sükûnet öyle büyük ki, gözüyle görmeyenin buna inanmasına hemen hemen imkân yoktu. Geceleri şehri muhafaza etmek için elinde fener ve baston taşıyan bir görevli tek başına dolaşır ve Paris’te; yanında okçularıyla dolaşan nöbetçi kumandanından daha fazla korku verirdi. Nizam’a öyle düşkünlerdi ki, muhafaza etmek için hiçbir şeyi ihmal etmezler, zaptiye de nizamı muhafaza eden başlıca kuvvet olduğundan ona herşeyi göstermeye, büyük bir itina gösterirlerdi. Özellikle herşey bol ve ucuzdu. Banliyölerle beraber nüfusu; 1 milyon olan o muazzam İstanbul’da “dört senede yalnız dört cinayet” işlendiği bildirilmektedir. Nitekim Ağzına kadar tüccar eşyası ile dolu bir Kervansaray’ı bir tek kişi muhafaza edebiliyordu.”¹⁷⁵

4. Kanûnî Devrinde İstanbul Toplumunun Ahlâki Yapısı

Kanûnî devrinde İstanbul’da; terbiyeli, kibar, ahlaklı, vakur ve dürüst bir toplumun varlığına şahid olunmaktadır. Osmanlı dünya görüşü temelde İslâmiyet kuramına dayanıyordu. “Osmanlı Devletinde sosyal yapı, çeşitli açılardan tabakalanma gösteriyordu. Yerleşim yönünden, nüfusun büyük çoğunluğu kırsal kesimde, bir bölümü de şehirlerde yaşıyordu. Şehir nüfusu, kırsal nüfusun aksine olarak hiyerarşik bir düzen içinde aşağıdaki gruplara bölünmüştü:

- 1-) Asker-yönetici sınıf (Devlet otoritesini temsil edenler),
- 2-) Dini Otorite olarak ulemâ ve tarikatların şeyhleri,
- 3-) Bölgeler ve ülkeler arası ticaretle uğraşan büyük tacirler,

¹⁷³ Ahmet Refik, *Eski İstanbul*, İstanbul 1931, s.18.

¹⁷⁴ Ahmet Kala, Ahmet Tabakoğlu, *İstanbul Ahkâm Defterleri, İstanbulda Sosyal Hayat*, İ.B.Ş.B.Kültür İşleri Daire Başkanlığı Y.İstanbul 1997, I. s. 17, 250.

¹⁷⁵ Sevinç, I, 60.

4-) Yerel ticaret ve el sanatlarıyla uğraşan esnaf.”¹⁷⁶

Bu hiyerarşi bizlere, Osmanlı Devlet ve toplum yapısının İslâmi esaslara dayandığını göstermektedir. Tarihçi İsmail Hami Danişmend, batılı İlim adamlarına dayanarak yazdığı eserinde; “Kanûnî Devri İstanbul toplumunun yapısı” hakkında şu sonuçları çıkarmıştır:

1-) “İslâmiyet kin ve garazı menettiği için, eski Türkler, Cuma ve Bayram günlerini, birbirlerinin kusurlarını affedip, barışmaya vesile ittihaz etmişlerdir. Barışmayan, adeta “kâfir” telakki edilir.

2-) Avrupa halkının küstahlıklarıyla, taşkınlıklarından, Türklerde eser yoktur.

3-) Sokaklarda gürültü ve kavga olmaz.

4-)Avrupa’da olduğu gibi “yerlere tükürülmez.”

5-) Dalkavukluk da, azamet ve küçük görme de nefret edilen ve reddedilen bir davranıştır.

6-) İslâm terbiyesine mugayir olduğu için, konuşanın sözü kesilmez.

7-) Konuşulurken bağrılmaz ve heyecanlı el kol hareketleri yapılmaz.

8-) Yaşlılara hürmet edilir.

9-) Eski Türk, nâzik olduğu kadar, vakur adamdır ve bu vakarı yürüyüşünden bile bellidir.

10-) Türk’ün konuşma zerafeti, bütün milletlere örnek olacak derecededir.

11-) Kadınlara karşı hürmet, bütün Türk’lerin riayet ettikleri umumi bir an’anedir.

12-) Eski Türk Cemiyeti’ndeki terbiye ve nezaket gözle görülen umumi bir manzara derecesine yükselmiştir.

13-) Eski Türkiye’de (Osmanlı’da) terbiye ve nezaket bakımından sınıf farkı yoktur . Halk terbiyesiyle, aristokrat terbiyesi aynı şeydir, işte bundan dolayı İstanbul’a gelen Garp Mütefekkirleri; Türk kayıkçıların terbiye ve nezaketine bile hayran olmuşlardır!

14-) Netice itibariyle eski Türkler; kâinatın en kibar milleti ve Avrupa’nın en nazik ve en terbiyeli cemaati sayılmıştır.”¹⁷⁷

¹⁷⁶ Yücel, Kanuni ile 46 Yıl, Ankara 1991, s. 101.

¹⁷⁷ Danişmend, Garb Membalarına Göre Eski Türk Seciyye ve Ahlakı, İstanbul 1961, s.39.

Araştırmacı Ahmet Refik; kahvehanelerin, İstanbul'da ilk kez Kanûnî devrinde açılmaya başlandığını Tahtakale'deki bu kahvehanelerin çok sayıda edebiyat ve sanat adamı tarafından doldurulduğunu buralarda kimi insanların ilmi eserler okuduğunu, kimilerinin satrançla meşgul olduğunu, kimilerinin yeni yeni gazeller ve şiirler yazıp okuduklarını, birbirlerine kahveler ikram ettiklerini, kısacası kahvehanelerin birer sohbet, dostluk ve barış mekânları olduğunu belirtmektedir.¹⁷⁸

Tarihçi İsmail Hami Danişmend, “bugün Türk Milleti olarak özlemine çektiğimiz adaletli, dürüst yönetim ve temiz, her bakımdan sağlıklı toplumun, Kanûnî devrinde başta “İstanbul” olmak üzere bütün Osmanlı şehirlerinde dünyaya örnek olacak biçimde var olduğunu şu satırlarla gözler önüne sermektedir:

1-) “Şehirlerde silah taşımak âdeti yoktur.

2-) Düello meçhuldür.

3-) İntihar, Allah'a ve mukadderata isyan sayılır.

4-) Kumar, dinen memnu (yasak) olduğu için katiyyen oynanmaz; istisnai olarak oynayan kumarbazın şehâdeti makbul sayılmaz.

5-) İntikam hissi beslemek, İslâm esaslarına muğayir olduğu için kin ve garaz meçhuldür.

6-) Kin, garaz ve intikam hisleri, yalnız Din ve Devlet düşmanlarına karşı beslenebilir.

7-) Eski Türkiye'de cinayet meçhuldür.

8-) Sokaklarda da, evlerde de “küfür kelimeleri” duyulmaz: Küfürbazlık yoktur.

9-) İçki, dinen memnu olduğu için, sarhoşluk ender görülen vukuattandır.

10-) Şer'an memnu olan hile, yalan, koğuculuk, iftira ve tezvîr meçhuldür. Yalnız, harpte düşmana karşı hile caizdir. Yalan da iki kişiyi veyahut karı-kocayı barıştırmak için söylenebilir.

11-) Tıpkı kumar gibi, bahse tutuşmak da yasaktır. Yalnız ilmi mükâfatlar tecvîz edilir.

¹⁷⁸ Ahmet Refik, 28.

12-) Dalkavukluk şer'an memnu olduğu için nefret edilir.

13-) Haklı tenkid, tecviz ve hatta teşvik olunur.¹⁷⁹

İstanbul'da Gündelik Hayat adlı güzel eserinde Robert Mantran; İstanbul'da yaşayan insanlardan gıpta ile bahsetmekte ve içtimâî (sosyal) hayatta dinin damgasını, Türkler'in samimi, iyi birer Müslüman olduğunu şu sözleri ile vurgulamaktadır. "Türklerin gündelik faaliyetleri, hayatı, Dinin damgasını taşımaktadır. Hiçbir iyi Müslüman, işine en azından Besmele'siz başlayamaz. Sokakta veya işyerinde bir dostla karşılaşması veya konuk gelmesi, Allah'ın adının zikredilmesini gerektirmektedir. Oğlan çocukları ya yedi günlükken ya kırk günlükken ya da yedi sekiz yaşındayken sünnet edilmektedirler. Sünnet, bütün ailelerde coşkulu bir olaydır. Herhalde en vurgulu Dinsel törenler Cenaze'lerdir! Ölünün cesedi üzerinde sûreler işli bir örtü olan Tabut'un içinde omuzlarda, yakındaki camiye taşınmaktadır. Daha sonra tabut, omuzlarda taşınarak kabrine götürülmektedir. Ölü Kabir'e, sağyanına yatmış olarak konulmakta, başı Kâbe'ye döndürülmektedir. Kabrin ayak ve baş kısmına iki dikey taş konulmaktadır. Bu taşlarda Kur'an'dan ayetler ile ölünün adı ve ünvanları yazılıdır. Padişahlara ait Türbeler ise altıgen veya sekizgen planda olup, (Kanûnî Süleyman'ınki gibi) İznik veya İstanbul çinileriyle veya çiçek motifleriyle süslüdür. Her Türk, samimi, sünni, iyi bir Müslümandır. Gündelik hayattaki bir çok eylem ve eğitim de esas olarak Kur'an ilkelerine dayalıdır. Çocuğun ilk öğrendiği şey Kur'an'ı ezberlemektir. Günün akışını esas olarak namazlar belirlemektedir. Cuma namazına katılmak mümin müslümanlar için zorunludur. Mümin, camiye girmeden önce abdest alarak arınmak zorundadır; yüz, eller, kollar ve ayaklar yıkanmaktadır, bu yüzden Cami avlularında çeşmeler bulunmaktadır. Kadınlar da Cami'de ibadet edebilirler, tabi ki, oraya çarşafli ve peçeli olarak gitmektedirler. Cami'de onlara özel bir yer ayrılmıştır. 14 yaşını geçen her Müslüman sağlıklıysa ve yolcu değilse "Ramazan Orucu"nu tutmak zorundadır. Türk askerleri kumlu Arap çöllerini sarı sıcağın altında geçerlerken, evlerinde tam istirahat halinde olanlar kadar katı bir şekilde Oruç tutmaktadırlar.¹⁸⁰

5. Kanûnî Devrinde Aile Hayatı

Kanûnî devrinde başta İstanbul olmak üzere "Osmanlı ülkesi"nin her yerinde, her konuda olduğu gibi giyim-kuşam hususunda da bağlayıcı olan, Kur'an ve Sünnet'in emir

¹⁷⁹ a.g.e, 50.

¹⁸⁰ Mantran, 169.

ve tavsiyeleri idi. Müslüman kadınların giyim-kuşam hususunda Tesettür'e yani İslâm'ın belirlemiş olduğu örtünme emri ve şekline riayet etmeleri zorunluydu. Gayr-i Müslimler (Müslüman olmayanlar) için ise "Dinde zorlama yoktur"¹⁸¹, aksine bütün unsurlarıyla bir "Din ve vicdan özgürlüğü" vardı...

Kanûnî Devrinde İstanbul'da kadınların giyim-kuşamından, bir batılı yazar şöyle bahsetmektedir: "Kadınlar, Başörtüsü hariç erkekler gibi giyinirler, dünyaya geldiklerinden beri hep aynı şekilde giyinmişlerdir denilebilir. Bizdeki gibi durmadan kıyafet değiştirmezler. Mümkün olduğu kadar Hristiyanların yaptıklarının aksini yapmaya çalışırlar. Onlara göre Hristiyanlardan ve Hristiyan adetlerinden uzak kaldığı ölçüde Allah katında itibar kazanılır ve Muhammed'in Dini'ne yaklaşılmış olunur. Bu yüzden, yakasız mintan, bol şalvar, kıvrım kıvrım kollu kaput, dar ve uzun kaftan giyerler. Bize benzememek için sokakta ters yürüyebilseler, onu da yapacaklardır! Onları bu yola sevkedenler de evliya gibi saydıkları hocalardır."¹⁸²

Kanûnî devrinde Avusturya Büyükelçisi olarak sekiz yıl Türkiye'de ve İstanbul'da görev yapan Busbecg ise bu konuda şunları söylüyor: "Türk kadınlarındaki yüksek ahlak seviyesinden de bir nebze bahsetmek yerinde olacaktır. Kadınlarının iffeti, Türkler için o kadar önemlidir ki başka hiçbir millette, ona bu derece önem verildiğini göremezsiniz! Kadınlarının "iffetini" korumak için, güneş ışığının bile erişemeyeceği şekilde onları eve kapatırlar. Mecbur kalıp da bizzat sokağa çıktıkları zaman, onları o örtülü ve kapalı hali ile bir hayalet zannetmek mümkündür! İnsanlara, ipek veya keten peçeler arkasından bakarlar, fakat kendi ciltlerinin en ufak bir kısmı dahi, bir erkek tarafından görülmez. Kadınlar, erkeklerden tamamen uzak tutulur. Çocuklar ve kocaları dışında erkek olarak yalnız kardeşlerine görünmelerine izin vardır. Kocalarının kardeşlerine bile görünmezler."¹⁸³

"Türklerde şarap içmek büyük günah sayılır" diyen Busbecg; "sofra ve yemek" konusunda da şu gözlemlerde bulunuyor: "Türkler obur değildirler. Gayet az yerler. Sofra zevkine pek az düşkündürler. Bir parça ekmekle beraber, tuz, soğan ve yoğurt bulurlarsa yemek için başka şey aramazlar. Yoğurt, bir çeşit ekşimiş süttür. Harareti teskin etmek için çok iyi bir sıvıdır. Hem besleyici, hem de hazmı kolaydır. Kervansaray'ların hepsinde bu yoğurt mutlaka bulunur. Çünkü Türkler, yolculukları sırasında sıcak yemek aramazlar. Ekşi

¹⁸¹ *Kur'an-ı Kerim*, Bakara Sûresi, Ayet Nr. 256.

¹⁸² Y.Sanz, *Türkiye'nin Dört Yılı*, (Trc. A. Kurutluoğlu), s. 133.ty.

¹⁸³ Busbecg, *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, s.109.

süt, peynir, üzüm gibi şeyler yerler. Üzüm, vişne gibi kuru yemişleri sıcak suda kaynatıp, toprak tabaklar içine koyarlar. Herkes, canının istediği kadar alıp, ekmeğine katık eder. Türklerin yiyecek-içecek masrafları o kadar azdır ki, bizde bir adamın günlük yiyecek masrafının, bir Türk'ün on günlük geçinme masrafına bedel olduğunu rahatça söyleyebilirim. Bal yahut şeker şerbeti onlar için en mükemmel içkidir.”¹⁸⁴

6. Muhteşem Süleyman, Büyük Mimar Sinan ve Güzel İstanbul'un Tacı; “Süleymaniye Camii”

Güzel İstanbul'u; “Süleyman'sız, Sinan'sız ve Süleymaniye'siz” düşünmek, düşlemek mümkün değildir. Bir başka ifadeyle İstanbul'u İstanbul yapan; Süleymanlar, Sinan'lar ve Süleymaniye'lerdir. Bu sebeple “Süleyman'ı, Sinan'ı ve Süleymaniye'yi tanıyıp, anlamadan İstanbul'u tanımak, tarihin, ilmin ve hakikatin inkârı olur! İstanbul'un imarına, sağlıklı şehirleşmesine büyük önem veren onuncu Osmanlı Padişahı Kanûnî Sultan Süleyman; bu amaçla ünlü mimar, “Mimar Sinan”ı görevlendirmiş ve “Mimar Sinan”ın öncülüğünde (Mimarbaşı'lığında) inşa edilen şaheser camiler, medreseler, kütüphaneler, hanlar, hamamlar, kervansaraylar, darüşşifalar, su yolları, köprüler, türbeler ve çeşmelerle güzelleştirilen İstanbul dünyanın fiili başşehri olup adeta bir ülke haline gelmiştir. Osmanlı İslâm Mimarisi de kemale ermiştir.¹⁸⁵

Kanûnî devrinin meşhur mimarlarını, başta Mimar Sinan (Koca Sinan) olmak üzere şöyle sıralamak mümkündür: “Mimar Mehmed Ağa, mimar Ahmed Ağa, mimar Mustafa Ağa, mimar Süleyman Ağa, mimar Kara Şaban Ağa, mimar Hayreddin Ağa, mimar Muslihiddin Ağa, mimar Hüseyin Çavuş.”¹⁸⁶

Mimar Sinan (1490-1588) ; Osmanlı imparatorluğunun en parlak devrinin büyük mimarıdır. Dünya ölçüsünde dâhi bir sanatkâr olan Sinan, 895/1490'da Kayseri'nin Ağırnas köyünde doğmuştur. Kanûnî devrinde yeniçeri olup, Belgrad, Rodos, Mohaç muharebeleriyle, Alman, Bağdat, İran seferlerine katılarak mimarlık kabiliyetini gösteren ve orduya hizmet eden Sinan; 1538 Kara-Buğdan (Moldova) seferinde Prut nehri üzerine 13(onüç) günde bir köprü kurarak Sultan'ın takdirini kazanmıştır. Mimarbaşı seçildiği 1539 yılında 49-50 yaşlarına gelmiş bulunuyordu. 35 yıl bu vazifede kalmış olan Sinan; Macaristan'da Budin ve Kırım'da Gözleve'den Mekke'ye kadar, imparatorluğun her bölgesinde şaşılabilecek bir sür'at ile sayısız eserler meydana getirmiştir. Mimar Sinan'ın kendi ağzından dinlenerek kaleme alınan *Tezkiretü'l-Ebniya*'da bu eserlerin sayıları; 364,

¹⁸⁴ Busbecg, a.g.e. 20.

¹⁸⁵ Turgut Cansever, *Mimar Sinan*, Albaraka Türk y. İstanbul 2005, s.105-108.

¹⁸⁶ Ahmed Refik, *Eski İstanbul*, s. 69-70.

Tezkiretül-Bünyan'da ise, 335 olarak gösterilmiştir.¹⁸⁷ Tarihçi İsmail Hakkı Uzunçarşılı; dünyanın gelmiş geçmiş en büyük mimarı olan Mimar Sinan hakkında şunları söylüyor: “Kanûnî'nin Vezir-i Azamı olan Lütfi Paşa'nın tavsiyesiyle Haseki Sinan Ağa, “Mimarbaşı” tayin edilmiş ve bundan sonra başta Şehzade, Süleymaniye, Edirne'de Selimiye Camileri olarak pek çok cami, mescit, medrese, imaret, türbe, hastahane, köprü, kervansaray, su kemerleri, saray, konak, mahzen ve hamam olmak üzere üç yüz yirmi üç (323) eser vücuda getirmiş olup, bunun 81'i cami, 50'si medrese, 14'ü imaret, 16'sı kervansaray, 32'si hamam, 3'ü hastahane ve 5'i de su kemeridir. Bu eserlerin en güzeli Süleymaniye Camii ile Edirne'deki Selimiye Camii'dir. Vefatı H.996 M. 1588'de ve kabri Süleymaniye Camii yanındaki türbededir.”¹⁸⁸

Başta İstanbul olmak üzere Anadolu ve Rumeli'yi muhteşem sanat eserleriyle süsleyen Mimar Koca Sinan, İstanbul'da bu muazzam sanat eserlerinin ortasında büyük vâkarla dolaşıyordu. “Mimar Sinan gözlerini İstanbul ufuklarına çevirdiği zaman hemen her köşede eserlerini görüyordu. Mimar Sinan'ın dehâsı İstanbul'un ufuklarının çizgilerini bile değiştirmişti. Her eseri mesut bir hayatın insanî bir şefkatin merkeziydi. Medreselerin mevzun servilerinin altında, hatmilerin koyu la'l çiçekleri karşısında ilme ve marifete hazırlanan aydın bir zümrenin çalıştığı görülüyordu. İstanbul'un zevki, ilmî, dinî, bütün faaliyeti Mimar Sinan'ın eserlerinin etrafında dolanıyor, halk bu eserlerin içinde rûhunu dinlendirmeye çalışıyordu.”¹⁸⁹

Bir sosyal hizmet olarak Külliye kavramının temelinde, halka parasız hizmet ilkesi vardır. Süleymaniye'de külliye programı, en geniş anlamda ele alınmıştır. 60 dönümlük bir alana yayılan Külliye, Cami, Kanûnî ve Hürrem Sultan'ın türbelerinin bulunduğu hazire, evvel, sâlis, râbi medreseleri, darül-hadis, bîmarhane, dârülkurra, sıbyan mektebi, darüzziyafe, tabhane, han, hamam, kütüphane, Sinan'ın türbesi ve çok sayıda dükkandan oluşur.”¹⁹⁰ Başta “Süleymaniye Camii” olmak üzere yapmış olduğu yüzlerce eserin %80'i İstanbul'da bulunan¹⁹¹ Mimar Sinan; 1550'de başladığı Süleymaniye Külliyesi'ni, 8 Şevval 963 (15 Ağustos 1556)'te bitirmiştir. Mimar Sinan'ın idaresinde yapılan bu inşaat için 380 yük akçe veya 700.000 (yediyüzbin) duka altından fazla para harcanmıştı. Kanûnî, bu mühim eserden başka, yaptırdığı babası namına Sultan Selim Camii, şehzade Mehmed namına Şehzade Camii, Cihangir namına Cihangir Camii, Hürrem Sultan namına Haseki Camii ve Külliyesi, yine Mihrimah Sultan namına Edirnekapısı'ndaki Cami ve Külliyesi,

¹⁸⁷ Aslanapa, 655./ Geniş bilgi için bkz. Sâî, *Tezkirtü'l-Bünyân*, Dersaadet İkdâm Matbaası, 1310. s.28-45.

¹⁸⁸ Uzunçarşılı, II, 646./ Geniş bilgi için bkz. Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı, (Hzr. Zeki Sönmez), Türkiye İş Bankası Y. İstanbul 1988, s.15-16.

¹⁸⁹ Ahmed Refik, *Osmanlı Âlimleri ve Sanatkârları*, Timaş Y. İstanbul 1997, s. 23-24.

¹⁹⁰ Akşin, II, 219.

¹⁹¹ Bayrak, 56.

yine Mihrimah Sultan namına Üsküdar'daki Cami ile o devirde İstanbul'da çok büyük bir imar hareketine girişmişti. Süleymaniye medreseleri ise, o devrin en yüksek ilim müesseseleri olmuş ve buralara en muktedir müderrisler getirilmesine Padişah bilhassa dikkat göstermişti.”¹⁹²

Büyük Mimar Sinan, Süleymaniye Camii için en mükemmel nisbetleri aramıştır. Burada, 27 metre çapında, Ayasofya'dan sonra İstanbul'un en büyük kubbesiyle karşılaşıyoruz. Sinan, burada yan sahaları, aynı büyüklükte olmayan beşer kubbe ile örterek, birbirine müsavi kubbelerin yeknesaklığı yerine, bir büyük, bir küçük kubbe ahengi ile değişik bir mekan tesiri meydana getirmiştir. Böylece orta mekân ile yan sahalar gerçekten birbiriyle birleşmektedir. Türbelerle birlikte 18 ayrı binadan meydana gelen Külliye, tam mütenazır olmamakla beraber, ahenkli bir birlik halindedir. Sinan'ın şimal-i şarki cihetindeki kendi türbesi, bir mimarın pergelini andıran umumi şeması ile külliyenin mütevazi bir köşesinde yer almıştır.¹⁹³

“Ulu Mabed” Süleymaniye ile ilgili olarak şair Yahya Kemal şunları söylüyor : “Milliyetimizin en büyük abidesi olan Süleymaniye'de kaderin her cihetten mehib ve güzel tecellisini görmemek muhaldir. Mimarı, Sinan gibi bir dâhi, kemal yaşında olmasaydı bu eser vücud bulmazdı; lakin banisi “Süleyman gibi fatih ve zengin bir Padişah, o mimara, bir şaheseri yaratmanın, hudutsuz imkânlarını vermeseydi, bu eser gene vücud bulmazdı. Genişliye genişliye, yüksele yüksele gitmiş uzun bir istila tarihinin gene kemal devrinde, bu “sanat” mucizesi'nin zuhur edişi de insanı ne kadar düşündürür. İki kısımdan mürekkep “Ulu Mabed”in şadırvan tarafı, üstü açık 24 sütun üzerinde yükselen 28 küçük kubbeli muhteşem bir çerçevedir. Sütunların 10'u beyaz mermerden, 12'si pembe granitten, cami kapısında olan ikisi de somakidendir. Ortada şadırvan, işlenmiş mermerden ve tunçtandır. Cami'de kubbe, dayanacağı yerlere yüklenmiş değil, adeta gökten inmiş de konmuş zannedilir. Mihrap, minber, Hünkar Mahfeli, Milli oymacılığın incelik harikalarıdır. Mimari ve dekor sanatlarının bu mükemmel terkibinde asalet, sadelik ve ihtişam, gözleri yormayan bir manzaradır. Fetih'ten yüz sene sonra Türklük, İstanbul'da böyle bir eser vermiştir. Etrafında çepeçevre medreseleri, Haliç'e doğru inen sahada, biri üla, diğeri sâniye adlı iki medresesi ayrı birer şaheserdir. Tabhânesi sütunlariyle Yunan mabedlerini hatırlatan bir güzelliكتedir. Mülhak binalar, İmâret, Bîmârhane, Dârüşşifa, Dârüt-Tıp ayrı

¹⁹² Gökbilgin, XI, 139.

¹⁹³ Aslanapa, X, 657.

ayrı değerdedirler. Bâni Sultan Süleyman'ın türbesi, Camiin ihtişamı ayarındadır.”¹⁹⁴ Süleymaniye Camii'nin yapımı sırasında Mimar Sinan'ı; Padişaha, “Cami yapılırken kubbenin altında yan gelip, nargile tokurdattıyor!” diye şikâyette bulunmuşlar. Kanûnî, Caminin yapıldığı yere hemen gittiğinde aynı manzarayı görmüş. Padişah'ın; “Bre bu ne hal?” sorusuna, Mimar Sinan; “Nargilemi tetkik eder misiniz?” diye cevap vermiş. Nargilede tömbeki tütünü yokmuş. Sadece nargilenin suyunu tokurdattırılmış. Mimar Sinan, sebebini şöyle açıklar; “Şevketlüm, bu nargileden çıkan sesin, Caminin içinde nasıl yayıldığını tetkik ediyorum. Kur'an-ı Kerim okunurken, sesin her yöne yayılışında (Akustik) ne gibi önlemler alacağıma yardım ediyor.”¹⁹⁵

Büyük Mimar Sinan'ın mütevazi mezarı Süleymaniye Camiinin bir köşesinde burma sarıklı küçük bir mezardır. “Dört yüzyılda yapılamayacak muhteşem eserleri, kısa bir süre içinde yüksek bir dehâ ile vücuda getiren Koca Sinan'ın hayatı orada oyma ve zarif parmaklıkların üzerindeki duvarda Sâî'nin şu mısralarıyla özetlenebilir:

Han Süleyman'ın olup mimarı bu merd-i güzin

Yaptı bir cami verir Firdevs-i A'la'dan nişan.

Kıldı dörtyüzden ziyade mescid-i âli binâ,

Yaptı seksen yerde cami bu aziz kârdan.

Geçti bu demde cihandan pir mimaran Sinan,

Ruhîy çün Fâtiha ihsan ede pîrü civan”¹⁹⁶

Bernard Lewis, İstanbul'un tacı Süleymaniye'ye olan hayranlığını şöyle dile getirmektedir : “ İstanbul'daki Osmanlı anıtlarının en güzeli, en yüksek tepesinin doruğunu taçlandıran Süleymaniye'dir. Cami, medreseleri, vakıf ve tesisleriyle Osmanlı mimarlarının en büyüğü olduğunda herkesin görüş birliğine vardığı Mimar Sinan'ın (1489-1588) en güzel başeserlerinden biridir. Süleymaniye Camii'nin yapısı ve süslemesi, aynı zamanda Türk İslâmlığının daha önceki gelenek akımlarıyla zenginleşmesini ve ayırıcı özelliğini ifade etmekte, dile getirmektedir. Cami gerek Fars, gerekse Bizans etkilerini birleştirmekle birlikte, minarelerle kubbenin uyumlu ilişkisinde, kubbenin oturtuluşundaki hafiflikte ve

¹⁹⁴ Beyatlı, 58.

¹⁹⁵ Bayrak, 56.

¹⁹⁶ Ahmed Refik, a.g.e. s.25.

geniş, zarif işyapımında yepyeni bambaşka ve tipik Osmanlı olan bir özellik taşımaktadır. Cami planı, Kilise'nin tam aksine enine doğru ve Kible'ye bakan duvarına koşut sahnılardan oluşur. Süleymaniye Camii'nde, orta kubbe gene iki yarım kubbeyle desteklenmiştir ama bunları destekleyen, Ayasofya'da olduğu gibi iki büyük yarım duvar oyuğu değildir. Merkezi kubbeyle hem denge, hem sağlamlık verme sorununa başka bir çözüm yolu bulan Sinan; Kubbenin altındaki merkez alanın, sütunlarla ve bu türden yığıntıyla kalabalıklaşmasını önlemiş olmaktadır. Enlemesine yayılma ve merkezdeki desteklerin kaldırılması, geniş Müslüman safların, Namaz kılarken İmam'ı ve Kible'yi rahatça ve kesintisiz görebilmesini sağlayacak kadar bol yer bırakmıştır.”¹⁹⁷

Süleymaniye Camii'nin Kitabesi'ne gelince. Kitabe; “Cami'nin şadırvan tarafındaki cümle kapusu üzerindedir. Kitabe metni arapçadır ve Şeyhülislâm Ebussuud Efendi tarafından hazırlanmış, yazısı ise ünlü yazı üstadlarımızdan Ahmed Karahisari'nin talebesi Hasan Çelebi tarafından tertiplenmiştir. Kitabe; sağ, orta, sol olarak üç bölümdür. 1. bölümde; Camii inşa ettiren Sultan Süleyman Han ve vasıfları belirtilmekte, 2. bölümde; Sultan Süleyman Han ve cedleri belirtilmekte, 3. bölümde; Saltanat silsilesinin devamına ve seleflerinin ruhlarına duadan sonra, Camiinin üstün nitelikleri, ne niyetle, ne zaman yapıldığı açıklanmaktadır. Evliya Çelebi, Seyahatname'sinde; Süleymaniye Camiinin yapımında üçbin usta ve işçinin çalıştığını anlatmaktadır.”¹⁹⁸

Kanûnî devrinde İstanbul'da yaklaşık 30 tane büyük Cami'nin yaptırılmasına karşılık, 17. yüzyılda ancak iki büyük Cami yapılmıştır.¹⁹⁹ 16. asırda; makam-ı saltanat ve makarrı hilafet olan güzel İstanbul'un tarihi, dini ve sosyal doku ve yapısının korunmasına, Evkaf işleri, Belediye, İmar ve Sağlık hizmetlerine ne kadar ehemmiyet verildiğini, Kanûnî devri İstanbul'unun her bakımdan güzel, sağlıklı bir şehir (kent) olduğunu, o döneme dair Hazine-i Evrak'ın resmi belgelerinden, padişah'ın hüküm ve fermanlarından anlaşılmaktadır.²⁰⁰

7. Kanûnî'nin; Ehil Olmayan Mimarlar ve Kaçak Yapıya İzin Vermemesi, İstanbul'a Göçü Yasaklaması

Bugün kanunsuz, plansız, kaçak ve çarpık yapılaşmaya ve yoğun göç akınına uğrayarak; tarihi kimliğini yitiren, problemler yumağı haline gelen İstanbul'a, Kanûnî devrinde ne derece önem verildiğini o devirde alınan “tedbirlerden” anlıyoruz. Mimar

¹⁹⁷ Bernard, *İstanbul ve Osmanlı Uygarlığı*, (Çvr. N.Önol) İstanbul, 1975.

¹⁹⁸ Evliya Çelebi, *Tam Metin Seyahatname I-VIII*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1993,C.I-II, s.107, 116.

¹⁹⁹ Mantran, 34.

²⁰⁰ B.O.A. *Mühimme Defteri*, 1993.

Sinan'a hitaben yazılan ve "cahil, ehil olmayan mimarlara bina yaptırılmamasına dair bir hükmün" özeti şöyledir: "Hassa Mimarların başı Sinan'a hüküm ki, Rumeli'nden ve sayir yerlerden gelüp, neccariye ve benna ilminden haberleri olmayıp, müşarünileyhin marifeti olmadiyen ellerine arşun alub, mimarlık idüp naehil olmağla bina eyledikleri evlerin, ekseriya ocakları tutuşub ihrak olduğun bildirdüğün ecilden buyurdum ki, vusul buldukda bu babda mukayyed olub onun gibi benna ve dülgerlik ilminden haberleri olmıyub, ellerine arşun alub vechi meşruh üzre mimarlık eyliyenleri Men'idüb senün marifetin olmadiyen, olvechile nâehil kimesnelere mimarlık etdirmeyesin! "Fi 17 Safer 980 (1572)"²⁰¹

Araştırmacı M. Orhan Bayrak; "İstanbul'a göçün Kanûnî tarafından yasaklandığını" şu şekilde belirtmektedir : "Kanûnî Süleyman zamanında İstanbul'un nüfusu çabuk artmış ve kent büyümüşü. Halkın güvenlik, yerleşme ve iaşe ihtiyacını karşılamak için geniş bir örgüt kuruldu. Buğday, hububat, et gibi ana maddelerin uygun fiyatla satılması temin olundu. Saray ve halkın kışlık yakacak odunu da aynı örgüt tarafından dağıtıldı. Bununla beraber ilk kez bu zamanda İstanbul nüfusu'nun daha fazla artmaması için tedbirler alınmaya başlanmıştı."²⁰² Anadolu ve Rumeli'den gelip, İstanbul'a yerleşme işi yasaklanmıştı.²⁰³

Kanûnî devrinde İstanbul'un büyük bir cazibe merkezi olması sebebiyle, Anadolu ve Rumeli'den yoğun bir göç akınına maruz kalmıştır. "İstanbul'a su getirilmesi gibi faaliyetlerle şehirlerin çekiciliği artmış, bu yüzden daha 1567'de İstanbul'a göç edip-yerleşme yasağı konmuştu. Devlet, ihtiyaç olmadan yer değiştirmeleri önlemek istiyordu. Böylece üretimin ve vergi gelirlerinin düşmesine engel olmak amaçlanıyordu."²⁰⁴

Kanûnî devrinde İstanbul'a ne kadar önem verildiğini, İstanbul halkının huzuru ve güvenliği için "İstanbul'a göç yasağının" nasıl uygulandığını ve bu konuda alınan tedbirleri araştırmacı Ahmet Refik'in şu tesbitlerinden anlamaktayız: " İstanbul halkı birbirlerine kefil verirler, kefilsiz olanları mahallelerde oturtmazlardı. İstanbul'da beş yıldan az oturmuş bulunanlar memleketlerine gönderilirdi.. İstanbul'un asayiş ve inzibatı için daha bazı tedbirler de ittihaz edilmişti. En evvel düşünülen nokta İstanbul'a Rumeli ve Anadolu'dan göç gelmesine mani olmak, şehirde inzibatı ihlal edenleri İstanbul'dan uzaklaştırmaktı. "İslâm'dan ve kefereden" göç geldiği haber alınır alınmaz, bunlar şehrin kapılarından içeri sokulmaz, gümrük eminine şiddetli emirler gönderilirdi!"²⁰⁵

²⁰¹ Ahmet Refik, 1988, 61.

²⁰² Bayrak, 57./ Ahmet Refik, İstanbul Hayatı (1495-1591) Enderun Y.İstanbul 1988, s.139-140,145.

²⁰³ Sertoğlu, V/II, 1214/1.

²⁰⁴ Hüseyin Arslan, XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Kaknüs Y.İstanbul 2001, s.185.

²⁰⁵ Ahmet Refik, 54.

Yine 1559 yılında yayınlanan talimatnamelerde evlerin iki kattan yüksek olması, dışarıya çıkma ve balkon yapılması yasaklandı. Yangınlar sonunda, taş ve tuğla bina yapımı başladı. İki ev arasında üçbuçuk metre aralık olması, Camilerin yanına ev yapılmaması istendi. Kanûnî Sultan Süleyman'ın son zamanlarına doğru, İstanbul'un "su derdi" ancak Mimar Sinan sayesinde halledilmiştir. Kanûnî tarafından Büyükçekmece taraflarında bulunan Halkalı köyündeki suları, İstanbul'a Kırkçeşme su hazinesi ve kemerlerini Mimar Sinan'a dokuz ay içinde yaptırarak, Bozdoğan su kemerini onartarak getirtmiştir. Suyu Topkapı Sarayı'na ve mahalle çeşmelerine dağıtmıştır. Kanûnî devrinde "Mimar Sinan'ın suyla ilgili çalışmaları yoğundur. 16. yüzyılda yapılan su kemerleri; 11 gözlü Müderris köyü kemeri (1539-1564) çift sıra kemerli uzun kemer (1553-1564) eğri kemer, mağlova kemeri, 165 metre uzunluğunda evvel benddir. Bendlerden kemerler ve borular aracılığıyla kente getirilen suların, konutlara, saraylara, çeşmelere ve hamamlara dağıtılacağı yerlerde "Maksem" denen lüleli havuz ve tekneleri olan, üstü örtülü büyük su dağıtma tesisleri bulunmaktaydı.²⁰⁶

Cami-mescit merkezli Osmanlı şehirlerinde ve eski İstanbul'da; güzellik, estetik ve fayda sentezi, şehrin en küçük birimi, minyatürü durumundaki mahalle ve sokaklarda açıkça görülmektedir. İstanbul; bahçeli evleri, huzurlu sokakları ve güzel mahalleleriyle Osmanlı İslâm mimarisinin en büyük merkezi ve dünya çapında eşsiz bir sanat meşheridir.²⁰⁷

Kaçak yapılaşmanın olmadığı o günün İstanbul'unda, genellikle bir caminin bazan da bir çeşmenin yahut ağaçlıklı bir meydanın etrafında teşekkül eden mahalle; camii, mektebi, hamamı, küçük çarşısı v.b. kendi kendine yeten bir ünitedir. Sakinler, tek bir aileymiş gibi birbirine kenetlenmişlerdir. Mahalle, cemiyet bünyesi içinde sağlam bir hücre, üreme ve devam vazifesini bir ibadet kudsetiyle üstüne almış bir aile demektir. Her mahalle başlı başına bir mekteptir, yaşlıları, hatırı sayılır büyükleri, hatta külhanbeyleri bile, çocuklara ve yeni yetişenlere karşı kendilerini âdeti bir koruyucu olarak bilirler.²⁰⁸

Mahalle'de, dini, sosyal ve entelektüel hayatın asıl merkezi cami yahut mescittir. Bahçesiz ev düşünülemez. Eski Türk evlerinin ağaçlarla ve çiçeklerle dolu bahçeleri, o günleri yaşamış olanların hatıralarında ayrı bir yere sahiptir... Başta İstanbul olmak üzere Osmanlı şehirlerinin hemen hepsi bir baştan bir başa bahçe ve bostanlarla bezenmiştir. Bahçeli bostanlı isimlerin yanısıra ağaç ve çiçek isimleri taşıyan sokak, mahalle ve

²⁰⁶ Akşin, 1993, II, 285.

²⁰⁷ Muhammed Harp, Tarihte ve Medeniyette Osmanlılar, Ark Y. İstanbul 2006, s.179,186.

²⁰⁸ Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları I-II*, Kubbealtı Y. İstanbul 2010, s. 376-377.

semptlerin çokluğu İstanbul'un eski hüviyetini gösteren açık belgelerdir. Güzellik ve faydayı birlikte düşünen ve yaşadıkları çevrelerde bu iki değer benzersiz bir sentezini vücuda getiren dedelerimiz, meyva ağaçları hiç olmazsa bir erik, kayısı, badem veya cevizi bulunmayan bahçeyi, bahçeden saymazlardı...²⁰⁹

8. Kanûnî Devrinde Hukuk, Adalet ve Din Özgürlüğü

Kanûnî'nin; "hakka, hukuka, adalete bağlılığını, Devlet felsefesini, "Kanûnî" sıfatını hakedip-etmediğini, makarrı hilafet olan İstanbul'da Topkapı Sarayı'nda bulunan "Adalet Kulesi" ile Hukuk veya Adalet Devleti gibi kavramların ne anlama geldiğini bilmemiz gerekir. "Hak"; esasen mutabakat ve muvafakat demektir. Allah Teâla Hazretlerinin esmai celilesinden biri de "Hak"tır. "Hak; gerçek ve doğru nesne. Bâtıl'ın zıddıdır. Esmâullah'tan bir isimdir ve nasip ve vâki ve vâcip mânasına da gelir. Cem'ine hukuk derler."²¹⁰

Araştırmacı Mehmet Zeki Pakalın ise "hukuk" konusunda şunları söylüyor; "Hukuk-ı Tabiiyye, insanın fitratında bilkuvve mevcut olup hak ve bâtılı, iyi ve fenayı bildiren ve insanların toplu bir halde yaşamalarını mümkün kılan hükümler yerinde kullanılır bir tabirdir. Mânâsı, tabii haklardır. Hukuk-ı Umumiyye; Cemiyetin bütün fertlerine şamil olan haklar manasına gelir bir tabirdir. Mülkiyet hakkı, iştirak hakkı ve saire, bu haklar cümlesindedir."²¹¹

Bu konuda çıkan sonuç; beşeri hatalarının yanında Kanûnî Sultan Süleyman'ın "Hukuk"a ve "Adalet"e bağlı, "Hukuk Devleti"nin gereklerini, prensiplerini büyük çapta oluşturup uygulamaya çalışmış, "Kanûnî" sıfatını almayı haketmiş Müslüman bir Devlet Başkanı olduğu yönündedir. Ancak bu; Kanûnî'nin 46 yıllık Devlet Başkanlığı boyunca yapmış olduğu bütün uygulamaları doğru bulduğumuz anlamına gelmemektedir.

Tarihçi Yılmaz Öztuna'ya göre Kanûnî; adil bir Devlet Başkanı ve başında olduğu Osmanlı Devleti de Avrupa'da örnek alınmış bir "Hukuk Devleti"dir. "Teb'ası tarafından kendisine ancak "Kanûnî" lakabı layık görülen Sultan Süleyman, yeni bir hukuk devleti anlayışının da müjdecisi oldu. Yavuz'un Cihan çapındaki icraatı sırasında gerek devletler hukukunda, gerek amme ve şahıs hukukunda yaptığı hatalar, Kanûnî tarafından derhal düzeltildi. Kanûnî devrinde, hükümetin ve onun başı olan Sadrazamın otoritesi yüksek ve kesindi. Osmanlı'nın "hukuk devleti" olduğu, Avrupa'da malumdu. İngiltere Kralı 8. Henry, bu sıralardadır ki, Türkiye'ye bir heyet göndermiş, Türk adli müesseselerini tetkik

²⁰⁹ Beşir Ayvazoğlu, *Şehir Fotoğrafları*, İstanbul 1997, s.49.

²¹⁰ Bkz. Ahterî Mustafa Muslihuddîn el-Karahisârî, *Ahter-i Kebir*, Hzr. H. Ahmet Kırkkılıç-Yusuf Sancak, Ankara 2007, TDK Y. S.269./Geniş bilgi için bkz. Ali Ünal, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Beyan Y.İstanbul, 1986, s.117-122.

²¹¹ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993, I, 853.

ettirmiş ve bu heyetin raporu ile İngiltere'nin ileride cihana örnek olan adliyesinde ıslahat yapmıştır.”²¹²

Bir Batılı araştırmacı Kanûnî devrinde; toplumda adaletin hüküm sürdüğünü şu hayranlık dolu cümlelerle ortaya koymaktadır: “Hiçbir hâkim ırzla alakalı suçlarda af yoluna sapmaz. İnanın ki, orada iltimas mektupları da hükümsüzdür. Adaletlerinin en güzel tarafı davaların çok kısa zamanda nihayetlenmesidir. Davaları lüzumsuz yere uzatarak Babil Kulesi'ne döndürmezler. Haksızları haklı çıkarabilmek için mugalatalara girişmeye meydan vermezler. Bizdeki (Batı'daki) gibi otuz-kırk yıl devam eden davaları yoktur. En uzun dava otuz gün sürer. Bütün işleri bu yüzden düzenlidir.”²¹³

Kanûnî devrinin özelliklerinden biri de; rüşvetin devlet idaresinde meçhul olması ve memurların azil ve tayinine ait statü idi. Belirli bir suçu olmayan memur, azledilemezdi. Bir kere de azledildi mi, bir daha devlet hizmetinde kullanılmaz, eğer suçu ağır değilse derhal emekliye sevkolunurdu. Rüşvet, Kanûnî'nin son zamanlarında Rüstem Paşa ile devlet işlerine sokulmuştur! Devlet memurlarının maaş ve tahsisatları boldu. Rüşvet ve irtişaa gerek göstermiyordu. Nüfuz ticareti çok ağır bir suçtu. Başta vezirler ve Kazaskerler olmak üzere, çok büyük makam sahiplerinin saray ve konakları, günün her saatinde halka açıktı. Beş vakit namaz bu saraylarda halktan katılmak isteyenlerin iştirakleriyle kılınır ve muhtaç olanlar, sarayın mutfağında yemek yerlerdi. Halkın hoşuna gitmeyen ve halkı tutmayan büyük devlet adamının istikbali tamamen kararırđı. Cihan Padişahı Sultan Süleyman'a, Türk halkının “Kanûnî” demesi, kanun yaptığđndan değil, yaptığı kanunu Osmanlı topraklarında hâkim kılmasındandır. Kanûnî, karakteri itibariyle babası Yavuz'dan çok, Fatih'e benzemektedir.²¹⁴

Kanûnî'nin “Adalet Kulesi”nden, bu kulenin yeraldığı “Topkapı Sarayı”ndan adâletin nasıl tecelli ettiğinden kısaca bahsetmemiz gerekir. Altı asırlık Osmanlı Devleti'ne dörtyüz yıl boyunca yönetim merkezliğı yapmış olan muhteşem Topkapı Sarayı (Yeni Saray-Saray-ı Cedid-), İstanbul'un birinci tepesi üzerine Fatih Sultan Mehmed'in emriyle inşa edilmiştir.²¹⁵

²¹² Öztuna, 1983, III, 327.

²¹³ Y.Sanz, II, 98.

²¹⁴ Abdurrahman Şeref, *Osmanlı Devleti Tarihi*, (Hzr. Doç. Dr. Musa Duman), Gökkuşbu Y.İstanbul, 2005,s.167,168.

²¹⁵ Müneccimbaşı Ahmet Dede, *Müneccimbaşı Tarihi*, Çvr. İsmail Erünsal, Tercüman Y. İstanbul t.y. 2, 314.

Kanûnî Sultan Süleyman tarafından yaptırılan; Devletin idari, mali, askeri, yönetim işleri ile halkın şikâyetlerinin görüşülüp karara bağlandığı Divan, Cumartesi, Pazar, Pazartesi, Salı günleri toplanırdı. Kubbesi 16. Yüzyıl altın yaldızlı malakari ve kalem işleri ile süslüdür. Vezirlerin oturduğu sedirin üst kısmında Kasr-ı Adil denilen Sultan'ın oturumları izlediği bir mekân vardı. 16. Yüzyılda bu hali ile Saray'ın en yüksek mekânı olması gereken "Adalet Kasrı, Adalet Kulesi" daha sonra bugünkü görünümü ile 42 metre yüksekliğe erişmiştir. "Topkapı Sarayı'nın merkezi görünümündedir." Burası "Adalet Avlusu"dur. Dünyanın başka hiçbir sarayında "Adalet Avlusu ve Kasr-ı Adil" gibi bir kavrama rastlayamıyoruz!"²¹⁶

Osmanlı Devleti'nin 400 yıllık yönetim merkezi olan ecdad yadigârı, dünyanın en muhteşem Sarayı "Topkapı Sarayı"nın yakından tanımak; Kanûnî'nin yönetim, devlet, adalet, mimari ve şehirleşme anlayışı ile devlet-millet bütünleşmesini daha iyi tanımamızı sağlar. "Topkapı Sarayı"nda; sistem halka açıktır. Sistemde adalet ana unsurdur. Sistem, bilim ve kültürle beslenmektedir. Mimari ve diğer kültür unsurları tabiat ve insanla uyumludur. Mimarisinde, gösterişten çok, ahenk vardır. Su kültürü yanında, İbadet kültürü yoğundur. Sistemler, kültürün alt unsurları birbirlerini bütünlemektedir. Bölümler temiz, aydınlık ve birbirleriyle çelişmeyerek, birbirlerini bütünler durumdadır. Kültür, dış kültürlerle açıktır. Ancak, gayeli bir yaklaşım vardır. Padişahlar'da bile, sanatkâr olamama endişesi vardır. "Topkapı Sarayı", Doğu-Batı kültür dalgaları arasında onlardan etkilenen, ancak onların insancıl bir sentezdir."²¹⁷

Dönemin adâlet merkezi "Topkapı Sarayı"nın bu yönüyle tanıdıktan sonra biraz da Kanûnî devrinde İstanbul'da yaşayan Gayr-i Müslimlere tanınan "Din ve Vicdan özgürlüğü"ne değinmeye çalışalım.

Osmanlı Devleti tarihi boyunca ve Kanûnî devrinde İstanbul'daki gayr-i müslimler; Osmanlı'nın engin hoşgörüsünden istifade ederek, Din ve vicdan özgürlüğüne sahip olmuşlardır. İstanbul'a sığınan gayr-i müslimlere tanınan "Din özgürlüğü" konusunda Bernard Lewis, şunları söylüyor: "Osmanlı İstanbul'u, büyük ve varlıklı bir kentti. Çeşitli soydan gelme çalışkan bir halkı vardı. 15. yüzyıl sonrasında; İspanya, Portekiz ve öteki Avrupa ülkelerinden Hristiyan baskısından kaçan pek çok Yahudi, Padişahların hoşgörülü yönetimine sığınmak üzere, buraya gelip yerleşmişlerdi. İslâm ve Osmanlı gelenekleri

²¹⁶ Ahmed Mentş, *Topkapı Sarayı* (1990-1991), İstanbul 1992,12./ Daha geniş bilgi için bkz.Evliya Çelebi, *Tam Metin Seyahatname I-VIII*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1993, I-II, s.81-82.

²¹⁷ a.g.e, s. 21.

uyarınca, Hristiyanlar da, Yahudiler de eşit “Din özgürlüğü”nden yararlanıyorlardı ve kendilerine geniş ölçüde özerklik tanınmıştı.”²¹⁸

Kanûnî Devrinde başta İstanbul olmak üzere Osmanlı ülkesinde birbirinden farklı din, inanç ve kültürlere mensub onlarca millet barış içinde hoşgörüyü yaşamaktaydı. Öte yandan İstanbul’un Osmanlı karakteri sadece İslâmi idealden değil aynı zamanda askeri yönetim altında her din ve menşeden tüccar ve sanatkâr sınıfının birlikte yaşamasını garanti eden kadim Ortadoğu devlet ve toplum geleneğinden kaynaklanıyordu. Müslüman, Ermeni, Yahudi ve Rumların dükkânları ayrı sokaklarda olmayıp aynı sokakta karışıktı...²¹⁹

Mesela 1538 yılında İstanbul’daki Yahudiler yanan Havra’larını yeniden inşa ettirmek istemiş halktan bazı kimselerin buna karşı çıkması üzerine Yahudiler; Şeyhülislâm Ebussuud Efendi ile Çivizâde’ye başvurmuş ve mabetlerini yapma fetvasını almaya muvaffak olmuşlardır.²²⁰ Büyük mütefekkir Prof. Dr. Muhammed Hamidullah’ın dediği gibi; “Devletler hukuku tarihinde, harp ve sulh esnasında, kayıtsız şartsız bütün yabancılara hak tanımakta Müslümanlar birincidirler, yeganedirler.”²²¹

Nitekim Ukrayna steplerinden Viyana kapılarına, Adriyatik kıyılarından Ege denizine kadar ulaşan geniş bir coğrafyada yaşayan milyonlarca halkın çoğunluğu gayr-i müslim olmasına rağmen, Osmanlı Devleti’nden son derece memnunnardı. “Kanûnî’nin imparatorluğunda adâlet hâkimken, Avrupa’da Charles Quint, rüşvetler sayesinde imparator olmuştur! Sultan Süleyman bir gün Süleymaniye Camii’ni inşa ettireceği arsa üzerindeki bir “Yahudi”nin evini, parasıyla istimlak etmek istedi. Yahudi, bu satışa razı olmadığından, Sultan müftüye müracaat etti. Müftünün kararı şu idi : “Ancak bir mukavele ile Sultan bu evi kiralayabilecekti. Bu karara Kanûnî, boyun eğmişken ve Yahudi’nin ufak evini zorla almamışken, Portekiz Kralı, Yahudilere “pogrom” yaptırmış, ateşte diri diri yaktırmıştı!”²²² Kanûnî devrinde Müslüman İstanbul toplumunun içki içmediğini, içki üretim ve tüketiminin çıkarılan ferman ve hükümlerle yasaklandığını, ancak Müslümanlara satmamak şartıyla gayr-ı müslimlerin içki üretilip, tüketmelerine karıştırılmadığını görüyoruz.²²³

²¹⁸ Lewis,121.

²¹⁹ Emecen, ‘İstanbul’, *DİA*, XXIII, 222, 224.

²²⁰ Bkz. Ahmet Refik, 1931, 128.

²²¹ Muhammed Hamidullah, *İslâma Giriş*, İ.İ.F.S.O. Y. 1984, s.180.

²²² Sevinç, I, 57.

²²³ Ahmed Refik, 1988, 43.

Batılı bir araştırmacı bu konuda Şunları söylüyor: “Meyhanelerin çoğu kötü bir ne sahiptirler! Buraları yalnızca azınlıklar iŐletmektedir ve ilke olarak, Müslüman mahallesinde meyhane yoktur. Camilere yakın olanları daha da azdır.²²⁴ Evliya Çelebi, İstanbul Meyhanecilerine iliŐkin olarak ayrıntılı bilgiler vermektedir: “Dört kazadaki iğrenç yerlerin sayısı 600’dr... Meyhanelerin oğu, Samatyakapı, Kumkapı, Unkapanı, Cibalikapı, Fener, Balat ve Haliç’in diğer kıyısında Hasköy’dedir. Nihayet, “Galata” demek, “Meyhane” demektir! Allahümme afına! Meyhaneciler beğenilmeyen bir halk, melun bir kavimdir.”²²⁵

Bütün bu bilgilerden, bünyesinde (sınırları içerisinde) 50 farklı kavimle 10 ayrı dinin (ve bir o kadar da farklı mezhebin) mensuplarını engin İslâmi hoŐĐr ile zgr bir biçimde 600 yıl boyunca birarada yaşatan yüce bir devletin 46 yıllık yöneticisi (Padişah’ı) olan Kanuni Sultan Süleyman’ın “adil” ve “Kanûnî” sıfatlarına fazlasıyla layık birisi olduğunu görürüz.

²²⁴ Robert Mantran, *İstanbul’da Gündelik Hayat*, İstanbul 1991, s. 219.

²²⁵ Mehmed Zıllioğlu Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* I-XII. (Hzr. Zuhuri Danışman), Zuhuri Danışman Y. İstanbul 1969,II, 329-330.

9. İslâm şehri olarak İstanbul

Osmanlı'nın beş asırlık başşehri (payitahtı), dünya incisi, İslâm aleminin gözbebeği, tarih, kültür, ticaret, medeniyet diyarı, Fatih'lerin, Süleyman'ların, Sinan'ların yadigarı, taşı toprağı altın, havası, suyu temiz ve latif, güzel, mükemmel, muhteşem; cennet şehir İstanbul'dan geriye ne kalmıştır?.. Neden Kanûnî devrindeki İstanbul'da, her bakımdan adalet, huzur, azamet, ihtişam,²²⁶ kardeşlik ve barış hüküm sürüyordu da, bugün menfaat, kavga, haksızlık, yolsuzluk, huzursuzluk, kaos, sefalet ve perişanlık hüküm sürüyor?.. Bunun sebebi artan nüfus mu, yetersiz eğitim ve eğitim sistemi mi yoksa mahalli ve merkezi yönetim makamında bulunanlar mıdır ?..

Şair Nedim'in şu veciz mısraları eski, güzel İstanbul'u ne güzel anlatmaktadır:

“Bu şehir-i Stanbul ki bi-misl ü bahâdır,
Bir sengine yekpare Acem mülkü fedadır.
Bir gevheri yekpare iki bahr arasında,
Altında mı üstünde midir Cennet-i a'la.”

Tarihçi Dursun Bey İslâmî İstanbul'u şöyle tasvir etmektedir:“Hasılı, birkaç yıl içinde şehir mâmur, süslü ve tertipli oldu.

Her köşesi Cennet'tir her bağı iremdir,
Her çeşmesi kevserdir, her nehri aseldir.”²²⁷

İstiklâl şairimiz Mehmed Akif Ersoy'un Kanûnî devri “İstanbul'unu anlatan şu güzel şiiri oldukça ibretlidir:

“Yıkamak, insanlara yapmak gibi kıymet mi verir?
Onu en çulpa herifler de, emin ol, becerir.
Sade sen gösteriver “işte budur kubbe” diye,
İki ırgatla iner şimdi Süleymaniye.
Ama gel kaldıralım dendi mi, heyhat, o zaman,
Bir Süleyman daha lazım yeniden bir de Sinan!”²²⁸

Rasul-i Ekrem (s.a.) Efendimizin müjde ve işaretleriyle “İstanbul (Kostantiniyye) mutlaka fethedilecekti.” İslâmlaşarak, adalete ve huzura kavuşacaktı. “Asya-Avrupa mücadelesinde şarkı garba çeken en mühim cazibe merkezlerinden birini “İstanbul”da

²²⁶ Enver Behnan Şapolyo, *Osmanlı Sultanları Tarihi*, İstanbul 1961, s.171./Bkz. Mehmed Zıllıoğlu Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* I-XII. (Hzr. Zuhuri Danişman), Zuhuri Danişman Y. İstanbul 1969,I, s, 49.

²²⁷ Tursun Bey'in Kaleminden Cihan Fatihi, Güncel Y. İstanbul 2003, s. 50-51./ Lewis, 1975, 13.

²²⁸ M.Akif Ersoy, *Safahat*, D.İ.B. Y. Ankara 1990, s.333.

bulabiliriz. İranlılar'ın, Arablar'ın, Türkler'in Garb'a doğru hareketlerinde başlıca hedefleri İstanbul'du. Herhalde İmam Suyuti'nin; "El-cami'üs-Sağır"ine kaydettiği şu meşhur Hadis'in lafzan olmasa bile mealen "sahih" olduğunu kabul etmemekte hiçbir ciddi sebep tasavvur edilemez. Yani; "İstanbul mutlaka fethedilecektir; O'nu fethedecek kumandan ne iyi kumandan, o asker ne iyi askerdir!"²²⁹

"İslâmiyetle başlayan beşinci devirden itibaren Müslüman devletlerin dâhili ve harici siyasetlerinde din, en büyük müessir bir unsurdur. İstanbul'a ait Hadisler, takib edilecek harici ve askeri siyaset hakkında Hazret-i Peygamber'in bir işareti sayılıyordu.. "Kostantiniyye" yolu, dünyevi olduğu nisbette, uhrevi bir yoldu: İstanbul üzerine yürümek, bir din ve dünya cennetine girmek gibiydi. Emeviler'le Abbasiler'in 655 ve 785 tarihleri arasında tam beş "İstanbul Seferi" tesbit edilmiştir. Bunlardan birincisi Muaviye devrinde, yani Hicretin 48-49 ve Miladın 668/669 tarihinde, halifenin oğlu olan Yezid'in kumandasındaki Sefer ise ikinci seferdi: Bu sefere iştirak eden bazı Ashab içinde "Ebu Eyyüb el-Ensari" de vardı. Kuşatma ve yapılan çarpışmalar sırasında şehid olan bu büyük Sahâbî'nin kabri, fetihten daha sekiz asır önce İstanbul'un İslamî tapusu olarak Eyüp'teki mümtaz yerini almıştır. Kanuni döneminde İstanbul, en başta ihtişamlı camileri, mescidleri, türbeleri ve medreseleri ile dikkat çeken bir İslam şehri idi. Batılı yazar ve seyyahlar bile onun bu yönünü dikkat çekici bir şekilde tasvir etmişlerdir. Nitekim "İstanbul hakkında birçok eserler veren İngiliz kadın yazarı Miss Julia Pardoe; Haliç'i şöyle canlandırır : "Eyüp Sultan, surların dışında ve limanın bittiği yerde kurulmuş olan bu kasabaya, Türkler'in gözünde bir ruhaniyet sinmiştir. Azametli Camiinin, pitoresk mezarlığının tarihi bir kıymeti vardır. Fakat Boğaz kadar bütün Haliç'i boyunca ayak altına alan Eyüb'ün mevkii eşsizdir! Türlü ağaçlarla bezenmiş, arkasındaki yassı tepeler bu kasabaya, önündeki latif manzara ile denk bir fon teşkil eder. Levend akça ağaçlar, gür yapraklı çınarlar, tıg gibi serpilmiş serviler yanyana büyümüşler, mezarlıkların kasvetli yeşilliklerinden süzülen gölgeleri silmişlerdir. Kasaba hakikaten güzel binalarla bezenmiştir. Haliç kıyısında gösterişli, zarif yalılar vardır. Has, beyaz mermerden yapılmış olan Cami'nin yine mermer döşemeli avlusunda asır görmüş ulu ağaçlar vardır. Cami'nin karşısındaki müzeyyen Türbe'de, Hz. Muhammed (s.a)'in silah arkadaşı ve sancaktarı yatmaktadır. Adını kasabaya vermiş olan bu büyük adam miladın 668 yılında bir Arap ordusu ile İstanbul muharasına

²²⁹ *Câmiü's-Sağır Muhtasarı*, Tercüme ve Şerhi, (Hzr. İsmail Mutlu, Şaban Döğen, Abdülaziz Hatip), Yeni Asya Y. İstanbul 1996, III, 194. /Danişmed, 1941, 5./Bkz. Mehmet Neşrî, *Kitab-ı Cihannüma Neşri Tarihi* (I-II), TTK Y. Ankara 1957, II, 707-708.

gelmiş, şehid olmuş, sekiz asır sonra Müslüman Türkler İstanbul'u zaptettiklerinde Fatih Sultan Mehmed, O'nun hatırasını ta'ziz için bu cami ve türbeyi yaptırmıştır."²³⁰

"İstanbul'un fethinden sonra Eyüp ve civarında, değişik tarihlerde 58 cami ve mescid, 49 tekke, 11 medrese, 30 mektep, 13 namazgâh, 10 kütüphâne, 2 imâret, 4 karakol, 30 sahil saray 72 çeşme, 10 hamam, 11 sebil 114 türbe inşa olunmuştur. Büyük Sahâbî Ebu Eyyüb el Ensâri (Hâlid bin Zeyd) (r.anh)'in türbesinin de içinde olduğu Eyüp camii, İstanbulun fatihi Osmanlı Padişahı Fatih Sultan Mehmed (II. Mehmed) tarafından 1458 yılında inşa ettirilmiştir."²³¹

Osmanlı tarihçisi Mehmet Neşri, bir İslam şehri İstanbul ve Eyüp hakkında şunları söylemektedir: "Sultan Mehmed, şehirden taşra Ebu Eyyüb el Ensâri'de bir imâret ve bir medrese ve bir cami ve bir türbe yaptırdı. Ve dahi nice hammamât yaptı ki, âlemde mislini kimse görmüş değildir. Ve İstanbul'u ve Ayasofya'yı meremmet (tâmir) ettirdi. El hâsıl cemi (bütün) İstanbul'u Sultan Mehmed han yapıp, bir veçhile mâmur etti kim, etrafi âlemde ânın misli şehir yoktur diye seyyahlar şehâdet ederler. Ve dahi İstanbul'da daima ulemâya ve fukarâya ve sülehâya ve zühhâda ve eytama ve dul avretlere sadakât üleşdirirdi."²³²

Eyüp ilçesinin gerek Osmanlı Padişahları tarafından, gerek halk tarafından çok sevilen ve en fazla ziyaret edilen İslamî bir merkez olduğunu görüyoruz. Nitekim Tursun Bey bu gerçeği şöyle ifade etmektedir: "Fatih Sultan Mehmed, Allah'a itikadı sağlam bir padişahı. Bu sebeple, İstanbul surları haricindeki şehitlerin reisi Ebu Eyyüb El-Ensârî Hazretleri üzerine, gayet güzel bir türbe, yanına medrese ve hamam yaptırdı. Ahali buraya rağbet edip, türbenin etrafına evler ve köşkler yaptılar. Hoş bir kasaba meydana geldi. Huzur arayanlar ve dinlenmek isteyenler buraya, denizden sandallarla, karadan atlarla veya yaya olarak gelir, hem sohbet hem ziyaret edrler."²³³

Eski İstanbul; tabii ve tarihi güzellikleriyle; Üsküdar'ı, Süleymaniye'si, Topkapı Sarayı ve Eyüp'ü ile görenleri kendine hayran bırakır!.. Özellikle Eyüp, Şehrin İslamî kimliğini gösteren en önemli yeridir. "Eyüb beldesi, çok dar bir sahada kurulmuş olmasına rağmen engin bir tarihi eser hazinesidir. Eyüb, içindeki kıymetli abidelerden ayrı olarak, sahillerini süsleyen pek çok Sahilsaray'a malikti. Ne yazık ki hepsi de ahşap olan bu nefis eserlerden günümüze intikal edeni olmamıştır! Tarihin muhtelif devirlerinde bu güzel ve füsunkâr beldede 58 camii ve mescid, 22 tekke, 11 medrese, 30 mektep, 13 namazgâh, 10

²³⁰ M. Mesud Koman, *Eyüp Sultan, Loti Kahvesi ve Çevresi*, İstanbul 1986, s.7.

²³¹ Mehmet Mermi Haskan, *Eyüp Tarihi I-II*, İstanbul 1993, I, 5, 6, 50.

²³² Mehmet Neşri, *Kitab-ı Cihannüma Neşri Tarihi (I-II)*, TTK Y. Ankara 1957, II, 711-713.

²³³ Tursun Bey'in Kaleminden *Cihan Fatihi*, Güncel Y. İstanbul 2003, s.49-50.

kütüphane, 2 imaret, 4 karakol, 30 sahilsaray, 10 hamam, 11 sebil ve 114 türbe inşa olunmuştur. Sonuç olarak Eyüb, Altın çağını Osmanlı Türkleri zamanında yaşamıştır!..²³⁴

Eski İstanbul'da herşey eşref-i mahlukat olan insanın huzuru içindi.. Bu İslam şehri aynı zamanda mesireler şehriydi!..“Cedlerimiz Boğaziçi, Haliç ve Çamlıca'nın sularına ve havalarına bizden fazla aşına idiler. O kadar ki, her padişah ismini bir mesireye alem ederdi!..Selim-i evvel Bebek'de Süleyman Kandilli'de, Selim-i Sâni Büyükdere'de, Murad-ı Râbi' Emirgan'da, Ahmed-i Sâlis Kağıthane'de, Selim-i Sâlis ve Mahmud-ı Sâni birçok mesirelerde devirlerinin ruhlarını bırakmıştılar. O zaman sayfiyelerimiz son derece mamur idiler. Şimdi oralarda o eski kasırların enkazını bile görmek kaabil değil, yalnız kurumuş çeşmelerin kitabeleri, nasıl birer mamure olduklarına şahadet ediyorlar!..”²³⁵

10. Şiirler'de İstanbul

Beş asır boyunca Osmanlı'ya başkentlik yapmış olan İstanbul; tabii ve tarihi güzellikleri, muhteşem camileri, sarayları, medreseleriyle, konakları, yolları, çarşıları, çeşmeleri, mesire yerleri ve sosyo-kültürel yapısıyla gazellere, şiirlere, şarkılara, türkülere, hikâyelere, masallara, romanlara konu olmuştur. Şairlerin şiirlerini, seyyahların hatıralarını, romancıların hayallerini süslemiştir. İstanbul, Rasul-i Ekrem Efendimiz (s.a.)'in Hadis-i şeriflerine “konu” olmuş, büyük Sahabi Ebu Eyyüb El Ensari'ye: “İlahi İbadetgâh-ı İslâm eyle!” dedirtip şehid olmasına vesile olmuş, genç Osmanlı Sultanı Fatih'in uykularını kaçırmış bir şehirdir.

Kanûnî devrinden bugüne dek İstanbul üzerine, İstanbul'u anlatan yüzlerce eser, binlerce şiir yazıldı şüphesiz! Kanuni devrinde yazılan şiirlerden birkaç örnek aktarmanın yararlı olacağı kanaatindeyiz.

16. yüzyılın “Şairler Sultanı” Baki İstanbul'u kısaca şöyle tasvir ediyordu:

“Serv kametler iki yanın alırlar yolun,
Reh-i gülzare döner yolları İstanbul'un!”²³⁶

Şehirler ve beldeler sultanı, bir gelin gibi süslü güzel İstanbul'u 16. yüzyılın büyük edip ve şairlerinden Latîfi de şöyle tasvir etmektedir:

“Görüb ol ravza-i ridvân dedi bağ-ı cenandır bu,
İrem bağı nihan gözden ne gizlisin iyandır bu,

²³⁴ Mehmed Nermi Haskan, *Eyüp Tarihi*, Eyüp Belediyesi Y. İstanbul 1993, I, s. 5.

²³⁵ Beyatlı, 141.

²³⁶ Kabaklı, II, 514.

...
Ey namazı şehir-i İstanbul'da dahi kılmayan,
Ehl-i İslâm'ım deyu dâvâ-yı İslâm etme hiç.

...
Ma'arif madeni ve ilim ocağı
Yanar her kûşede rûşen چراغی
Kelâmı her birinin pür meani
Ederler sırr-ı hikmetten beyânı
Cihan müşküllerin tefsir ederler,
Hakayık sözlerin tahrir ederler.”²³⁷

16. asrın seçkin Tarikat şeyhlerinden, Tekke şairi Ümmi Sinan'a göre İstanbul bir gül şehridir:

Seyrimde bir şehre vardım,
Gördüm sarayı güldür gül.
Sultanının tacı tahtı,
Başı duvarı güldür gül.
Gül alırlar gül satarlar,
Gül den terazi tutarlar,
Gülü gül ile tartarlar,
Çarşı pazarı güldür gül.²³⁸

Şeyhülislâm Yahya Efendi ise, “İstanbul sevgisini” şu güzel gazeliyle dile getirmektedir:

Salındı iydi irişdi hubanı Sitanbulun,
Yine araste olsun karamanı Sitanbulun.
Safalar kesbedüp uşşak olunsun merhaba yer yer,
Vefa meydanına gelsün civananı Sitanbulun.
Döner hurşid-i alemtabına gerdun-i gerdanın,
Binüp dulaba her bir mah-ı tabanı Sitanbulun.
Semend-i naz ile yüğrük civanlar seyre çıksunlar,
Pür olsun hublarla Atmeydanı Sitanbulun.
Bu şi'rin hak budur Yahya ki gayet bînazir oldu,
Pesend eylerse layık ehl-i irfanı Sitanbulun.²³⁹

Taşlıcalı Yahya da; İstanbul Şehrengiz'inde İstanbul'u şöyle tasvir ediyor:

²³⁷ Latîfi, 34.

²³⁸ İstanbul Bülteni, İ.B.B. Y. İstanbul 1995, 20.

²³⁹ Danişmend, 1941, 14.

“Husûsa işbu şehr-i işret âbad,
Olupdur şehr-i İstanbul ana ad.
Ne şehr ol kim anun her beyti ma'mur,
Kusurın bildi cennetden görüp hür.
Bahârı bâğ-ı cennetden nümûne,
Açılup gül-sitânı gûne gûne.
Sehi kametler ile zeyn olupdur,
Kenârı mecmâül bahreyn olupdur.
Ne hüsn-i hulkı var yâ Rab bu şehrün,
Göriccek anı akdı gönli bahrun.
Vücutı hâtem-i mühr-i Süleyman,
Ana bir halka-i sîm oldu umman.²⁴⁰

Büyük şair Nâbi ise, “Hayriyye” adlı güzel kasidesinde İstanbul’un eşi benzeri olmayan büyük bir ilim ve irfan şehri olduğunu şu övgü dolu mısralarla dile getirir:

“İlim ile marifete cay-i kabul,
Olmaz illaki meğer İstanbul
Olmağa mivehor-i bağ-i hüner,
Olmaya şehri Sitanbul kader.
İtsün İstanbul’u Allah mamur,
Andadır cümle maal-i umur.
Mevlid ü menşe-i ashab-ı himen,
Terbiyethane-i esnaf-ı ümem.
Ne kadar var ise ashab-ı kemal,
Hep Stanbul’da bulur istiklâl.
Her kemal onda bulur mi’yarın,
Her hüner anda görür mikdarın.
Andadır mertebe-i izz ü şeref,
Gayri yerlerde bulur bi teşviş.
Zayi olmaz hüner anda kem-ü biş,
Bulunur cah ü menasıb anda,
Turuk u kat-ı meratib anda.

Ne kadar âlemi devretse sipihr,
Bulmaz İstanbul'a benzer bir şehir.
Hüsn ile görmek ile müstesna
Anı ağışuna çekmiş derya.”²⁴¹

11. Kanûnî Devrinde Yetişen Ünlü Edip ve Şairler

Kanûnî devri, siyasi, sosyal, ekonomik ve askeri açılardan parlak bir devir olduğu gibi, sanat, edebiyat ve şiir açısından da oldukça verimli ve parlak bir çağdır. Bu dönemde toplumsal hayatta olduğu kadar, sanat, edebiyat ve şiir alanında da son ekmel din olan yüce İslâm'ın belirleyici bir rol oynadığını görüyoruz. Yine bu dönemde, Osmanlı Devleti'nin başkenti (pâyitaht) olan İstanbul'un büyük bir edipler ve şairler şehri olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun böyle olmasının birinci nedeni ise, kendisi de kuvvetli bir şair olan ve Muhibbi mahlasıyla şiirler yazan Kanûnî'nin bir devlet başkanı olarak ilmi, edebiyat ve sanatı seven ve destekleyen bir kişiliğe sahip olmasıdır.

“Padişah ve devlet adamları son derece ahlâklı, ordu ve donanma tam disiplin içindedir. Adalet, yetkin mertebeye ulaşmış, İslâmlık ve Osmanlılık ülküsü içinde, ırk ve din ayrıcalığı kaldırılmış, devlet ve millete hizmet eden her vatandaş için sadrazamlığa kadar yükselme yolları açık tutulmuştur. 16. Yüzyılın yetiştirdiği birçok şairler arasında: Zâtî, Hayâlî, Fuzûlî, Bâki, Edirneli Nazmi, İshak Çelebi, Emrî, Figânî, Rahmî, Hayretî, Duâî, Nev'î, Fevrî, Lamiî Çelebî, Gazâlî, Hakânî, Hüdayî, Cinânî, Azerî İbrahim, Taşlıcalı Yahya, Âgâhî, Ruhî Bağdadî, Mesihî, İbn-i Kemal, Benli Hasan Çelebi, Hatemî, Nihânî, Revânî, Taliî, Hataî (Şah İsmail), Meâlî, Usûlî, Nazmî, Şemî, Şahidî, Zaifî, Dulkadirzâde Ahmed, Muîdî, Emrî, Ubeydî, Ulvi, Kabûlî, Meylî, Ali, Behiştî, Şerifî, Suzî Çelebî, Şükri, Celâlî, Makâlî, Murâdî, Şemseddin Sivasî, Vasfî ve Gazâyî en tanınmış olanlarıdır.”²⁴²

a. 16. Yüzyıl Divan Edebiyatının “Şairler Sultanı” İstanbullu Bâkî (1526 -1600)

Kanûnî'nin; dostluk, itibar ve iltifatlarına nail olan Şairler Sultanı (Sultânü'ş-Şuarâ) İstanbul'lu Bâkî, Divan Edebiyatının baş üstadı sayılmaktadır. Genç yaşta şair olan Bâkî İstanbul'daki çeşitli medreselerde müderrislik ve İstanbul, Mekke kadılıklarında bulunmuş,

²⁴⁰ Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı'nda Şehrengizler*, İstanbul 1958, s. 95.

²⁴¹ Lewis, a.e. s.116.

²⁴² Kabaklı, II, 489.

bu kubbede hoş bir sada bırakmış, kuvvetli bir şairdir. Bâkî, Melikü’ş-Şuarâ namıyla ma”ruf ve kazasker bir zattır.²⁴³

Baki, İstanbul’lu bir halk çocuğudur. Asıl Adı Mahmud Abdülbâki olan şair, Fatih Camii müezzinlerinden Mehmed Efendi’nin oğludur. Uzun yıllar, o zamanın parlak medreselerinde devrin büyük hocalarından ders görmüştür. Genç yaşında refaha ulaşmış, ömrü boyunca ilim, mevki ve şöhretin en yüksek basamaklarında gezmiştir. İlk 25 akçe ile kenar bir medreseye tayin edilen Bâki, sürekli yükselmiş; Süleymaniye Müderrisliği, Mekke ve İstanbul kadılığı, Anadolu ve Rumeli Kazaskerliği gibi en büyük memurluklarda bulunmuş, fakat hayatının bir amacı saydığı “Şeyhüislâmlık” mevkiine geçmeden ölmüştür.

Daha 19 yaşındayken şiirleri dillerde gezmeye başlamış, devrin yaşlı şairi Zâtî’nin övgülerine mazhar olmuş, nazireler yazması için şiirlerini ona göndermiş, birçok değerli kitaplar armağan etmiş, ihsanlarda bulunmuştur. Kanûnî’nin ölümü ile en yüce dayanağını kaybeden Bâki, gerçek ve samimi elemelerini anlatan meşhur Mersiye’yi yazarak ona olan şükran borçlarını en büyük şairlere yakışır tarzda ödemiştir. O mersiye, aynı zamanda “Muhteşem Süleyman” devrinin “Süleymaniye Camii” gibi anıtlara benzer ifadesidir. Osmanlı ülkesinde “Şairler Sultanı” lakabı ile anılan Bâki’nin şöhreti, başka İslâm diyarlarında da yayılmıştı. Divan’ı; Arabistan, İran ve Hindistan saraylarında okunuyordu. Tenkid ve nükteleri yüzünden başına türlü işler gelen Bâki; şiirlerindeki gururlu edâya rağmen, özel hayatında “hoşgörüyü” elden bırakmazdı. Bâki; zevk ve eğlenceye düşkündü, kışın bozahane sohbetleri, hususi işret meclisleri, Tahtakale gezintileri, Balat, Samatya, Galata meyhaneleri, yazın Kâğıthane, Bahariye, Tophane âlemleri boş zamanlarını dolduruyordu. Bâki’nin anladığı aşk ise (Fuzuli’nin tam zıddına) her zaman değişebilen ve değişmesi ferahlık yaratan güzellerle zevk ve safa etmekten ibarettir. Nitekim bu aşkı divanında şöyle özetlemiştir :

“Garez yar ile işrettir, bu nüzhetgah-ı hürremden
Meyü mahubdan gayri nedir maksud âlemden”

Bâki, çok sevdiği dünyanın gelip geçiciliğini şöyle dile getirir:

“Cihan efsanedir aldanma Bâki,
Gam u şadi, hayal u haba benzer.”

²⁴³ Abdullah Develioğlu, *Üçbin Türk ve İslam Müellifi*, Yaylacık Mat. İstanbul 1973, s. 92.

Gençliğinde aşk ve içki alemlerinde teselli arayan Bâki'nin yaşlılık zamanındaki şu beyti oldukça ilginçtir :

Baş eğmeziz edâniye, dünyayı dîn için,
Allah'adır tevekkülümüz, itimadımız!²⁴⁴

Osmanlı şiirini tekâmül ettiren, Divan edebiyatının büyük ustası “Bâki”de İstanbul’un, bahar, mehtap, kış manzaralarını görmek, mısralarında Kanûnî Sultan Süleyman ordularının zafer nâralarını duymak kabildir.²⁴⁵ “Bâki”nin şiirlerinde ince hayaller, nükte ve tevriye başta gelmek üzere türlü edebi sanatlarla işleyip, zenginleştirmeyi gözönünde bulunduran bir tutum esastır. Mekke kadılığında bulunmuş bir şairin bir Naat bile yazmamış olması düşündürücüdür! Bâki'nin şiirlerinde, tabiat ve İstanbul’dan çizgiler, sık sık akis bulmuştur.²⁴⁶ Bâki; doğduğu yer olan güzel İstanbul’u çok seven, İstanbul sevgisiyle dolu bir şâirdir. “Bâki”nin bir başka önemi, şiirlerine alımlı ve şuurlu bir tarzda İstanbul şive ve konuşmasını yerleştirmiş bulunmasıdır. Bâki'nin şiirinde yaşadığı devrin gururlu ve haşmetli yankıları gibi, İstanbul şehrinin havası ve gezintileri de mevsim mevsim tablolarıdır.

Bâki'nin başlıca ve en büyük eseri Divân'ıdır. Bu eserde şâirin bilhassa gazel yazdığı ve asıl gücünü bu tarzda ispatladığı görülüyor. Divanı’ndan başka “*Fezâil-i Mekke, Fezâil-i Cihâd, Meâlimü'l-Yakin, Terceme-i Hadis-i Erbaîn*” gibi Arapçadan çevrilmiş eserleri vardır.

“Baş eğmeziz edaniye dünyayı dun için,
Allah'adır tevekkülümüz itimadımız.

Minnet Hüda'ya, devlet-i dünya fena bulur.

Bâki kalır, sahife-i âlemde adımız” diyen ünlü şâir Bâki, Kanûnî'nin sık sık yaptığı Haliç ve Boğaz gezilerinde ona eşlik etmiştir.²⁴⁷

Kanûnî devri Divan Edebiyatı'nın güçlü kalemi, “Şairler Sultanı”; İstanbul’lu Bâki'nin o güzel şiirleri, aradan yüzyıllar geçmesine rağmen hâla eskimemiştir. “Gökkubbe, asırlarca O'nun Davudi avazesini müstesnâ bir emanet gibi sakladı:

²⁴⁴ a.g.e. 511.

²⁴⁵ Köprülü, II, 248.

²⁴⁶ Çavuşoğlu, IV, 537.

²⁴⁷ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, İstanbul 1985, s.168.

“Avazeyi alame Davud gibi sal,
Bâki kalan bu kubbede bir hoş seda imiş!”²⁴⁸

b. Ehl-i Beyt Aşığı Büyük Türk Şâiri; Fuzûlî (1494-1556)

“Ehl-i Beyt” aşığı Divan Edebiyatı’mızın büyük Türk Şâiri Fuzûlî 1494’te Kerbela’da doğdu. Kerbela ve çevresinde yaşadı ve çok sevdiği Kerbela’da vefat etti. Ancak bu Allah sevgisiyle dolu, “Ehl-i Beyt” aşığı büyük şair; derin ilmi, parlak şöhreti, Divan’ları ve güzel şiirleriyle İslâm dünyasının her yerinde doğmuşa benzer! Azeri Türkçesi’yle yazdığı o güzel tevhidler, kasideler, naatlar, mesnevi, gazel ve mersiyeler dün olduğu gibi, bugün de hala tazeliğini, yeniliğini koruyup, tesirini sürdürmekte, yeni yetişen şairlere ve ediplere ilham kaynağı olmaktadır! “Fuzûlî, büyük Türk şairlerinden biri olup, edebi tesirinin devamı ile olduğu kadar, şiirlerinin bedii kıymeti bakımından da hatta en büyük Türk şairi sayılabilecek müstesna bir şahsiyettir. Osmanlı şiirinin tekâmülü üzerindeki büyük tesiri ve Irak-ı Arab muhitinin 16. asırdan başlayarak Osmanlı İmparatorluğunun siyaset ve kültür camiası içine girmiş bulunması, Osmanlı şiiri tarihinin tetkikinde ona büyük bir mevki ayrılmasını icap ettirmektedir. Çağatay edebiyatındaki nüfuzu ile beraber, O’nu Azeri ve Osmanlı Edebiyatlarının müşterek bir şahsiyeti addetmek, edebiyat tarihi bakımından, zaruridir. Asıl adı Mehmed, babasının adı Süleyman olan Fuzûlî; çok eski ve büyük bir Oğuz aşireti olan Bayat’lardan, Büyük Selçuklular devrinden beri Irak’ta yaşayan bir zümresine mensup olduğu muhakkaktır. Ana dilinin Türkçe olduğunu” söylemesi de bu tarihi hakikatı teyid eder. Kanûnî Süleyman Bağdad’ı fethedince Fuzûlî’nin Padişah’a meşhur Kaside’sini takdim ettiğini, onun ve Osmanlı ricalinin himayelerine sığınmak istediğini görüyoruz. Fuzûlî’nin Vahdet-i vücud mesleğine mensup bir sûfi ve “İmamiye-i İsnâ-aşeriye Mezhebi’ni” kabul etmiş bir şii olduğunu söylemek her halde yanlış değildir.”²⁴⁹

Büyük İnsanlar adlı eserde büyük şâir Fuzûlî’den şöyle bahsedilmektedir: “Süleymanoğlu Muhammed Fuzûlî, Bağdat taraflarında eyleşen Türklerden Bayat kabilesindedir. Osmanlılarca “Reisü’ş- Şuarâ” nâmıyla anılan meşhur bir şâirdir. Babası

²⁴⁸ Yalınkılıç, 17.

²⁴⁹ Köprülü, IV, 686.

Halle Müftüsü idi. Fuzûlî'nin Nişancı Muhammed Paşa'ya yazdığı “Şikâyetnâme” nesirdeki belağatının şahididir. Matbu ve gayr-i matbu 15 eseri mevcuttur.”²⁵⁰

Meşhur “Leyla ve Mecnün” Mesnevi'si, Türkçe, Arapça, Farsça Divanlar'ı, Hadikatü'-Süeda, Hüsn-ü Aşk, Hadis-i Erbain Tercümesi, Haft Cam, Matlael-itikad, Şikâyetnâme gibi birbirinden güzel eserlerin, müellifi neden Fuzûlî mahlasını kendine takmıştı? “Fuzûlî” “gereksiz” mi yoksa; “faziletli” mi demektir? Şairimiz, “gereksiz, boşboğaz, fodul” anlamlarına gelen bu Fuzûlî takma adını isteyerek almıştır. Bu mahlası niçin taktığını Farsça Divanı'nın önsözünde şöyle anlatır : “Bir mahlas aldım, fakat aynı mahlasta bir şair bana ortak çıkınca onu değiştirdim. Fuzuli mahlasını aldım. Bir defa ben, zamanın yegânesi olmak istiyordum. Buna, bu mahlasta eriştim ve teklik eteğimi ortaklığa düşmekten kurtardım. Sonra ben, himmetim sayesinde bütün ilimlerin ve fenlerin kendimde toplanmasına çalışıyordum. Bunu da mahlasda buldum. Çünkü Fuzûlî; “fazl” kelimesinin çoğuludur.”²⁵¹

Oğuz Türkleri'nin Bayat boyundan olan Fuzûlî; Necef'te İmam Ali türbesine bir ömür hizmet etti. Bu hizmetten aldığı pek az para ile geçindi.

Kanûnî Bağdad'a geldiğinde bu gülünç “maaşı”da kesilmişti! Şairimiz Osmanlı Hakanı'na yaklaşmak için Bağdad'a koştu. Ancak hakkı olan ilgi ve iltifatı göremedi. Kendisine Evkaf'tan dokuz Akçe maaş bağlanmıştı. Fakat Kanûnî'nin İstanbul'a dönüşünden sonra o parayı da alamadığını, şairin Nişancı Celalzâde Mustafa Çelebi'ye gönderdiği meşhur Şikâyetnâme adlı eserinden öğreniyoruz. Bu, sürekli yoksulluk, bahtsızlık ve ilgisizliklerin bu üstün şairi derinden yaraladığı şüphesizdir. Hemen bütün şiirlerinde, kırılmış bir onurun, savunma halinde bir izzeti nefsin izleri görülmesi bundandır.

“Hakir bakma bana, kimseden sığınma kemem,
Fakir-i padşeh asa, geday-ı muhteşemem!..”

Fuzûlî, çok arzuladığı halde Anadolu ve İstanbul'u göremedi. Hayatının en büyük olayı belki de, Kanûnî ile birlikte Bağdat'a gelen devlet adamları ve “İstanbul şairleri” ile tanışmasıdır. Fuzûlî, Türkçe Divanı'nın başında: “İlimsiz şiir, esası yok duvar gibi olur ve

²⁵⁰ Develioğlu, Büyük İnsanlar Üç Bin Türk ve İslam Müellifi, İstanbul 1973, s.187.

²⁵¹ Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1996,s.271.

esassız duvar gayet bi itibar olur.” O, “ilimsiz şiirden” nefret eder. Akli ve nakli İslâm ilimlerinde, Kimya ve Tıp’ta sağlam bilgi sahibi idi. Âlimliği dolayısıyla çağdaşları onu; “Molla Fuzûlî veya “Mevlana Fuzûlî” lakabı ile anmışlardır. Camî, Nevaî, Nesimî gibi şairlerden etkilenen Fuzûlî; kutlu ve mutlu hayatı “Allah sevgisi”nde bulmaktadır. Bu yüzden feragat köşesine çekilmiş ve insan ihtirasları ile sık sık alay etmiştir! Nüktedân ve hoşsohbet bir insan olarak tanınan Fuzûlî’de; “maddeden manaya doğru boyuna yükselen ve en sonu İlahi Aşk’ta karar kılan bir sevgi görülür. Fuzuli’ye göre “şiir”; bir Tanrı vergisidir. “Aşk” ise; hem şiir yazma gücü, hem yaşamanın manası, hem de bir çeşit ahlâktır .

“Aşk imiş her ne var ise âlemde,

İlim, bir kil ü kaal imiş ancak.” deyişi bundan ileri gelir.²⁵²

Kanûnî devrinin “Ehl-i Beyt” aşığı, Nihat Sami Banarlı’nın ifadesiyle; şöhret, te’sir ve sevgisi, başta Türkiye olmak üzere bütün Türk-İslâm dünyasını saran, büyük âlim, müstesna bir şair²⁵³ olan, büyük Türk şairi Fuzûlî’nin o güzel şiir ve gazelleri bizlere “târihi miras” olarak ilham kaynağı olmaya devam etmektedir.

“Ya Rab bela-yı aşk ile kıl aşına beni,

Bir dem bela-yı aşkdan etme cüda beni.

Az eyleme inayetini ehl-i derdden,

Yani ki çok belalara kıl mübtela beni.

Nahvet kılup, nasib Fuzûli gibi bana,

Ya Rab, mukayyed eyleme mutlak bana beni.”

Ehl-i Beyt’e olan derin aşkından dolayı Kerbelâ’dan ayrılmayan, 1556’da Irak’ta çıkan taun salgınında Kerbelâ’da vefat eden Fuzuli’nin Türbesi; “Kerbelâ”da Hz. Hüseyin’in Türbesi’nin bulunduğu “Sahn-ı Şerif’in cümle kapısının 35 metre güneyindedir.”²⁵⁴

²⁵² Kabaklı, II, 491.

²⁵³ Banarlı,102.

²⁵⁴ Önder, 125.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ 3, 5, 6 NUMARALI MÜHİMME DEFTERLERİNE GÖRE İSTANBUL

A. Genel Olarak Mühimme Defterleri:

Osmanlı Devleti'nin siyasi, askeri, mali ve idari işleriyle ilgili kararlar alan, her türlü yasama görevini icra ve ifa eden en önemli ve en üst kuruluş Dîvân-ı Hümâyun'dur. Divan-ı Hümayun, "Padişah divanı" anlamına gelmektedir. Osmanlı Devletinde Sultan II. Murat döneminden başlayarak XVII. Yüzyılın sonlarına kadar genellikle haftada dört gün toplanan Dîvân-ı Hümâyun'a Veziriazam, Kubbe Vezirleri, Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri, Defterdar ve Nişancı gibi devletin üst düzey yetkilileri katılır, divanda alınan kararlar, padişahın tasdikinden geçtikten sonra tarih sırasına göre hazine-i evrak dairesinin yani Osmanlı Arşivi'nin en önemli evraklarından sayılan Mühimme Defterleri'ne kaydedilirdi.

Buna göre Osmanlı Devleti'nin Bakanlar Kurulu görevini icra eden Divan-ı Hümayun toplantılarında müzakere edilen dâhili ve hârici meselelere ait hükümlerin içtimaî (toplumsal), mâlî ve örfî kararların kaydedildiği defterlere "Mühimme Defteri" adı verilir.²⁵⁵ Mühimme Defterleri, Divan-ı Hümayun'un fonksiyonlarını, işleyişini ve çalışma tarzını ortaya koymasından dolayı önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Bugün Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 1553-1905 (961-1323) tarihleri arasında tutulmuş 266 adet Mühimme Defteri mevcuttur.²⁵⁶

İçlerinde kayıtlı bulunan fermanlara "hüküm" adı verilen Mühimme Defterleri, hükümlerinin sadır oldukları Divanlar açısından dört gruba ayrılmaktadır:

²⁵⁵ Bkz. *Mühimme Defteri* 90, Mertol Tulum, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, Giriş Bölümü.

²⁵⁶ BOA, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *5 numaralı Mühimme Defteri* (973, 1565 – 1566) özet ve indeks, Ankara 1994. / İsmet Binark, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Y. Nr.5, Ankara 1992, s.82.

“1) Mühimme Defterleri: Padişahın payitahtta bulunduğu sırada, Sadrazam başkanlığındaki Divan toplantısından çıkan emirlerin kaydolunduğu defterler.

2) Rikab Mühimmesi: Sadrazamın sefer veya başka bir sebeple payitahttan ayrılırken yerine vekil olarak bıraktığı Rikâb kaymakamı veya Sadâret kaymakamı denilen görevli başkanlığında toplanan Divân’da alınan kararların yazıldığı defterler.

3) Ordu Mühimmesi: Ordu ile birlikte sefere çıkan sadrazamın sefer sırasında akdettiği Divan toplantılarında alınan kararların yazıldığı defterler.

4) Kaymakamlık Mühimmesi: Padişah ve sadrazamın aynı anda Dersaadet’ten ayrıldığında, devlet işlerini tedvir etmek üzere tayin edilen Sadâret Kaymakamı’nın müstakil olarak akdettiği divanlarda alınan önemli kararların yazıldığı defterler.”²⁵⁷

Mühimme Defterleri’nin kayıtlarını tutan görevli memurlara “Mühimme Nüsivan” (Mühimme Kâtibi) denilmektedir. “Gizli olarak yazılan hüküm ve fermanları ihtiva eden Mühimme Defterleri’ne “Mektum-i Mühimme Defteri” denir. Büyük bir dikkatle yazılan bu defterler, Osmanlı Arşiv sisteminde daimi bir müracaat kaynağı idi. Eski bir muamele ya da iş söz konusu olduğunda Mühimme Defterleri’ne müracaat edilir, ona göre mütalaa, açıklama veya muamele yapılırdı.”²⁵⁸

3, 5,6 numaralı Mühimme Defterleri’nde kayıtlı olan hükümleri muhteva bakımından şu şekilde sınıflandırabiliriz:

B- 3, 5, 6 Numaralı Mühimme Defterlerindeki Örnek Hükümler:

1. İstanbul’un Et ve Zahire İhtiyacı ve İle İlgili Örnek Hükümler:

Osmanlı Devleti’nin payitahtı olan İstanbul’un başta et ihtiyacı olmak üzere pek çok gıda maddesi İstanbul dışından temin edilmekteydi. Gönderilmesi taahhüt edilen koyun ve zahirenin Dersaadet’e ulaştırılmasında meydana gelen aksaklıklar şehrin iâşesinde sıkıntılara sebep olmaktaydı. Bu aksaklıkların önlenmesi için Beylerbeyi, Kadı ve diğer ilgililere sık sık hükümler gönderilmiştir.

Nitekim Rumeli, Niğbolu, Diyarbekir Beylerbeyliği’ne bağlı kadılıklara gönderilen hükümlerde Dersaadet’te et sıkıntısı yaşandığından celeplerin üzerlerine takdir edilen ve zimmeterinde bulunan koyunları eksiksiz ve zamanında Dersaadet’e göndermeleri, aksi takdirde cezalandırılacakları ifade edilmektedir.²⁵⁹ Yine Eskişehir ve Bolu’dan 50’şer bin,

²⁵⁷ Bkz. BOA 5 numaralı Mühimme Defteri (973, 1565 – 1566) özet ve indeks, Ankara 1994, Sunuş Bölümü.

²⁵⁸ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993, II, 605.

²⁵⁹ M.D, 5/159, 5/244, 5/872, 5/1111, 5/1297, 6/1333, 6/1405, 6/1409, 6/1410, 6/1491, 6/787.

Hırsova'dan 40 bin koyunun İstanbul'a gönderilmesi istenmektedir.²⁶⁰ Aynı zamanda ordu için de koyun tedarik edilmesi istendiğini bu sebeple gönderilecek koyunların miktarı ile ilgili Bosna Beyi'ne hüküm yazıldığını görmekteyiz.²⁶¹

İstanbul'a gönderilen koyunların yollarda zayi olması ve satılması sık rastlanan olaylardan olduğu anlaşılmaktadır. Zira incelediğimiz Mühimme Defterleri'nde, sevkiyat sırasında koyunların yol üzerindeki kasaba ve köylerde satılmaması için tedbirler alınmasını tembih eden birçok hüküm bulunmaktadır.²⁶² Nitekim Eflak ve Boğdan'dan gönderilen ve satıldığı haber alınan koyunların bulunup İstanbul'a gönderilmesi, 1800 keçiyi satın aldığı ifade edilen Rodoscuk'ta sakin İskender Çavuş'un da söz konusu keçileri İstanbul'a göndermesi istenmektedir.²⁶³ Emre uymayanların da cezalandırılacağı ifade edilmektedir.²⁶⁴ Aynı zamanda İstanbul'a gönderilen koyunların yollarda zayi olmaması için güvenilir müsellemler tayin edilmesi, çavuş ve sipahiler görevlendirilmesi istenmekte, koyunların zayi ve telef olması durumunda özür kabul edilmeyeceği bildirilmektedir.²⁶⁵

Diğer taraftan Rum Beylerbeyi'ne, Akkirman, Kili ve Edirne'ye kadar olan kaza kadılarına yazılan bir hükümde İstanbul'a gönderilen koyun ve piliçlerin kesilecek evsafi haiz olması, kendi isteği ile satanlardan değeri üzerinden satın alınarak gönderilmesi istenmektedir.²⁶⁶ Ayrıca İstanbul kadısından da, İstanbul'a gelen ve kasaplara verilen koyunların miktarları ile nereden geldiklerine dair kayıtları tutması istenmektedir.²⁶⁷

İstanbul'un ihtiyacı olan zahirenin de muhtelif yerlerden tedarik edilerek gemilerle taşındığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Mısır Beylerbeyi'nden İstanbul'a pirinç göndermesi istenmektedir.²⁶⁸ Yine Ahyolu, Varna, Balçık, Bursa ve Canik kadılarına gönderilen bir hükümde buğday tedarik ederek gemilerle İstanbul'a göndermeleri istenmektedir.²⁶⁹

²⁶⁰ M.D, 5/1258.

²⁶¹ M.D, 5/347.

²⁶² M.D, 5/417, 5/339, 5/417, 5/1258, 3/1139.

²⁶³ M.D, 5/341, 5/342.

²⁶⁴ M.D, 5/437, 5/479.

²⁶⁵ M.D, 6/1257, 6/1326.

²⁶⁶ M.D, 6/417, 6/1033, 6/1289.

²⁶⁷ M.D, 6/33.

²⁶⁸ M.D, 6/1063.

²⁶⁹ M.D, 5/456, 5/861, 5/890, 5/1652.

İstanbul'a gönderilmesi gereken zahirenin başka yerlere gönderilmesi veya sevkiyat sırasında gemilerin başka limanlara uğrayarak zahirenin satılması da sıkça rastlanan hadiselerden olduğu anlaşılmaktadır.²⁷⁰ Zira bu konuda önlemler alınmasını isteyen hükümlerin defterlerde sıkça tekrar edildiği görülmektedir. Bu sebeple, gönderilen zahirenin kaydının tutulması ve deftere kaydedilmesi, gemilere güvenilir adamlar konulması istenmektedir.²⁷¹ Emrin hilafına hareket edenler hakkında cezalar uygulanacağı açıkça ifade edilmektedir. Nitekim Cezayir Beylerbeyi'ne gönderilen hükümde Mirali Adası'nın Hızır İlyas Köyü'nde bulunan Hıristiyan reislerden bazılarının İstanbul'a göndermeleri gereken buğdayı başka yerlere satmaları üzerine bunların yakalanarak cezalandırılmak üzere İstanbul'a gönderilmeleri talep edilmektedir.²⁷²

İstanbul'a koyun ve zahire gönderilmesinin yanında gerek İstabl-ı Amire'de bulunan hayvanlar gerekse seferde kullanılacak bargirler için saman, arpa, alef ve ot sevk edildiği de Mühime Defterleri'ndeki hükümlerden anlaşılmaktadır.²⁷³

Savaş hali sözkonusu olduğunda Orduy-u Hümayun'un zahire ihtiyacının karşılanması amacıyla Boğdan Voyvodasın'dan 100.000 kile arpanın tedarik edilerek, Orduy-u Hümayun'a ulaştırılması emredilmektedir.²⁷⁴

2. İstanbul'un Sosyal Hayatı ve Mahkemelerle İlgili Örnek Hükümler:

Şehrin sosyal dokusunu bozacak ve olumsuz yönde etkileyecek fiil ve davranışlara müsaade edilmediğini görmekteyiz. Nitekim şehirlerde ikamet eden Yahudiler'den bazılarının koyun ve sığır keserek şehri kirlettikleri tespit edildiğinden, Yedikule Salhanesi'nde kendilerine bir kesim yerinin tahsis edildiğini görmekteyiz.²⁷⁵

Halkın huzurunu bozan, şahıslar arasında anlaşmazlık sebebi olan, sosyal düzeni zedeleyen, küçük veya büyük her hadise mahkemelerde görülmektedir. Nitekim içki içerek halkın asayiş ve huzurunu bozucu davranışta bulunanlara müsamaha gösterilmemiş ve bu fiili işleyenlere had cezası uygulanmıştır.²⁷⁶

²⁷⁰ M.D, 3/416, 3/855, 3/1607.

²⁷¹ M.D, 3/47, 3/48, 3/49, 3/425, 3/462, 3/464, 5/490, 768, 5/1267.

²⁷² M.D, 5/1402.

²⁷³ M.D, 5/861, 5/890, 5/1020, 5/1652.

²⁷⁴ M.D,5/1256.

²⁷⁵ M.D,5/921.

²⁷⁶ M.D,5/286, 764.

Yine karı-koca arasında boşanmayla sonuçlanan bir dava neticesinde kadına nafaka olarak günlük bir akçe takdir edildiği görülmektedir.²⁷⁷

Gerek hırsızlık, gerek kavga ve küfür sebebiyle meydana gelen olaylarla ilgili davalar mahkemelerde görülerek karara bağlanmıştır. Sahibinden kaçarak başıboş dolaşan kaçak kölelerin de yakalanarak sahiplerine teslim edildiğini görüyoruz. Şehirde kasaplık mesleğini icra eden kişilerin azalması sebebiyle, Mora'dan kasaplar getirilmiştir.²⁷⁸

3. İstanbul'da Ticaret Hayatıyla İlgili Örnek Hükümler:

Şehirdeki ticari hayatın düzgün işlemesine büyük itina gösterilmekteydi. Bu sebeple çarşı-pazar; Muhtesip tarafından sürekli denetlenmekteydi. Bu bağlamda İstanbul'da imal edilen hasırların en ve boylarının eksik imal edilerek, pahalı satıldığı şikâyet konusu olmuştur. Bunun üzerine Muhtesip tarafından konu araştırılmış, suçlu olduğu tespit edilenler hakkında kanuni işlem yapılmıştır.²⁷⁹

Yine diğer bir hükümde, İstanbul'da imal edilen hasırların boy ve enlerinin noksan yapıp fiyatının da pahalı olduğu yolunda müşteriler tarafından şikâyette bulunulduğundan, durumun bilirkişiler ve muhtesib tarafından incelenmesi; hasırlar eskiden ne şekilde imal ediliyorsa şimdi de ona göre imal edilmesi, pahalı satanlar varsa engellenmesi ve eskiden beri her cins hasır ne kadar boy ve ende yapılıyor ve kaç satılıyorsa deftere kaydedilerek bundan sonra da aynı ölçüde yapıp aynı fiyata satılmasının sağlanması; bundan sonra Muhtesib tarafından durumun kontrol edilmesi ve buna uymayanların hakkından gelinmek üzere kimler olduklarının bildirilmesi emredilmektedir.²⁸⁰

Diğer taraftan şehirdeki bazı bakkalların pirinç, yağ, bal, peynir, pastırma ve nohut gibi gıda maddelerini depolarda saklayarak fiyat artışına sebep oldukları tespit edilmiş, bunun önlenmesi için İstanbul Kadısından gerekli tedbiri alması istenmiştir.²⁸¹

Yine belirlenen fiyatların üzerinde veya altında mal satan esnafın tespit edilerek gerekli işlemin yapıldığı görülmektedir.²⁸²

²⁷⁷ M.D,5/209.

²⁷⁸ M.D,5/286, 5/389, 5/764, 5/128, 5/100, 5/415.

²⁷⁹ M.D,5/281.

²⁸⁰ M. D,5/1485.

²⁸¹ M.D,5/1270.

²⁸² M.D,5/272.

4. İstanbul'un Mimari Yapısı ile İlgili Örnek Hükümler:

İncelediğimiz Mühimme Defterleri'ndeki hükümlerden ev, dükkân, hamam ve benzeri gibi binaların izinsiz yapımına rıza gösterilmediği anlaşılmaktadır. İstanbul'un sosyal dokusunu ve mimari yapısını bozacak bina yapımına müsaade edilmediğini görmekteyiz. Nitekim İstanbul Kadısı'na, Mimarı'na ve Sübaşısı'na gönderilen hükümlerden İstanbul hisarlarının diplerine, şehrin etrafına izinsiz ev ve dükkân yapılmasına müsaade edilmemesi, yapılanların da yıktırılması emredilmektedir.

Yapılacak evlerin de nasıl yapılacağı tarif edilmektedir.²⁸³

Kanunî Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan'ın dahi Edirnekapı'da yaptırdığı caminin yanına izin alarak hamam yaptırdığı anlaşılmaktadır.²⁸⁴

5. İstanbul'un Güvenliği ile İlgili Örnek Hükümler:

İstanbul şehrinin güvenliğinin sağlanmasına ve güvenliği zedeleyecek fiillere izin verilmemesine büyük önem verilmiştir. Nitekim İstanbul'da meydana gelen bir hırsızlık olayına karşı, levent taifesinin kontrol edilmesi,²⁸⁵ İstanbul'da kefil olmadan oturduğu tespit edilenlerin şehirden uzaklaştırılması, İstanbul'da kefilsiz ikamet edilmeye izin verilmemesi²⁸⁶, adam öldüren iki suçlunun yakalanarak cezalandırıldığı, suç ortağı olan iki kişinin de yakalanmaları için gerekli dikkat ve gayretin gösterilmesi²⁸⁷ yine İstanbul'dan Samakov'a giderken yolda kaybolarak, Udhal köyü papazı ve oğulları tarafından katledilerek hayvanları ve parası çalınan Ahmet adlı tüccarı katlettiği belirlenen suçluların mutlaka yakalanıp hapsedilmesi ve durumun arzedilmesi²⁸⁸ emredilmektedir.

6. İstanbul'da Yaşayan Gayr-i Müslimler ile İlgili Örnek Hükümler:

İstanbul'da Müslümanlarla birlikte yaşayan gayr-i müslimlerin hak ve özgürlüklerine önem verilirken, bu özgürlüklerini kötüye kullanarak Müslümanları rahatsız etmelerinin önlenmesinin emredildiğini görmekteyiz. İstanbul kadısına yazılan bir hükümde, Ayasofya Evkafı'na ait Mahmutpaşa'daki handa Mescid bulunduğundan, Müslümanların Mescid'de huzurunu kaçıran gayr-i müslimlere ait izinsiz olarak yapılmış tahta oda ve dükkânların yıktırılması emredilmektedir.²⁸⁹ İstanbul Muhâfızı İskender Paşa'ya yazılan bir hükümde,

²⁸³ M.D,3/68, 3/72, 3/82.

²⁸⁴ M.D,3/2.

²⁸⁵ M.D, 6/480.

²⁸⁶ M.D, 5/1527.

²⁸⁷ M.D,5/1821.

²⁸⁸ M.D,5/659, 5/1261.

²⁸⁹ M.D, 3/1190.

Şamoyil adlı bir Yahudi'nin evine girip, iki yüz dört bin akçesini çalmaktan zanlı Abraham adlı Yahudi ve suç ortaklarının hak ettikleri cezaya çarptırılmaları emredilmektedir.²⁹⁰

Nitekim, İstanbul Kadısı'na yazılan bir hükümde Koyun Emin'i vasıtasıyla tayin edilen kasaplara, Yahudilere günde seksen koyun verilmesi emredilmektedir.²⁹¹

İstanbul'daki Sulu Manastır'da Ermeni Kilisesi keşişlerinin, eski keşişhanelerinin yanına bir keşişhâne daha yaparak, burada içkili, sazlı-sözlü âlem yapıp, yanlarında bulunan Abdi Çelebi Mescid'i cemaatini ve Müslümanları rahatsız ettikleri yolundaki şikâyetin araştırılmasıyla, sonradan kaçak olarak yaptıkları keşişhânenin yıkılarak, eski keşişhâne de âlem yapılmaması²⁹², yine İstanbul'da Seydiömer Mahallesi Mescid'i yanında izinsiz olarak, sonradan yapılmış olan Kilise'nin de yıkılması²⁹³ emredilmektedir. İstanbul'da yaşayan gayr-i Müslimlerin elinde bulunan ihtiyaç fazlası şarapların sirke yapıp, Müslümanların elindeki şarapların ise dökülerek imhâ olunması emredilmektedir.²⁹⁴

7. İstanbul'un Ulaşımı ile İlgili Örnek Hükümler:

Kanuni Sultan Süleyman döneminde İstanbul'un ulaşımının deniz yoluyla yapıldığını ve bu konuya büyük önem verildiğini görmekteyiz. Nitekim İstanbul Kadısı'na yazılan bir hükümde Üsküdar'da yolcu taşımaya izin verilen kayıkların dışında kimsenin izinsiz yolcu taşımaması, belirlenen taşıma ücretinin üstünde ve altında yolcu taşınmaması, yelken kullanılmaması ve istiab haddinden fazla yolcu taşınmasına müsaade edilmemesi emredilmektedir.²⁹⁵ Üsküdar Kadısı'na gönderilen başka bir hükümde, İstanbul ile Üsküdar arasında yocu taşıyan kayıklara on iki kişiden fazla yolcu alınmaması, iki kişiden bir akçe ücret alınması, belirlenmiş yolcu taşıma kurallarına kesinlikle uyulması, uymayanların da cezalandırılmaları emredilmektedir.²⁹⁶

²⁹⁰ M.D, 5/ 1522.

²⁹¹ M.D,6/282.

²⁹² M.D,6/1200.

²⁹³ M.D, 6/282.

²⁹⁴ M.D, 6/ 491.

²⁹⁵ M.D,5/169.

²⁹⁶ M.D, 6/516.

8. İstanbul Topkapı Sarayı'nın Yakıt İhtiyacı ile İlgili Örnek Hükümler:

Topkapı Sarayı'ndaki Matbah-ı Amire'de odun sıkıntısı çekildiği, Dergâh-ı Mualla Çavuşlarına gönderilen hükümlerde, Şile, Kandıra, Akyazı, Akhisar, İznik, Biga ve Lapseki'den Matbah-ı Amire'ye odun gönderilmesi emredilmektedir.²⁹⁷

9. İstanbul Donanması ile İlgili Örnek Hükümler:

Kocaeli Bey'ine yazılan bir hükümde, Donanmay-ı Hümayun için tamir edilecek kırkbir gemi için İznikmid'den lazım olan ağaçların ücreti ödenerek kesilip, hassa gemileriyle derhal İstanbul'a gönderilmesi, zikrolunan gemilerin mevsiminde yetiştirilmesi bu konuda köylülere adalet üzere muamele edilerek, kimsenin himaye edilmemesi, bu konunun çok önemli olduğu emredilmektedir.²⁹⁸

10. İstanbul'da Hayvan Hakları ile İlgili Örnek Hükümler:

Üsküdar Emini olan Timurhan'ın, bir ulaktan alarak getirmiş olduğu ön ayağı sakat olan bargire günlük birbuçuk akçelik nafaka takdir olunarak, deftere kaydedildiği ve İzmit'ten gelen sahibine teslim edildiği belirtilmektedir.²⁹⁹

²⁹⁷ M.D,5/457, 5/418.

²⁹⁸ M.D,6/1289.

²⁹⁹ M.D,5/1021.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1. 3, 5 ve 6 NUMARALI MÜHİMME DEFTERLERİ'NDEKİ İSTANBUL İLE İLGİLİ BELGELERİN ÖZET SUNUMLARI VE TRANSKRİPSİYONLARI

Sofya Kadısı'na: (Sofya'da Kara oğulları Nasuh ve Abidin'in kasaplık hizmetiyle İstanbul'a gönderilmesine dair.)

Çavuş-başına virildi.

Fî Yevm-i mezbûr

Sofya Kadısına hüküm ki:

İstanbul kâdîsı mektûb gönderüp koyun emîni gelüp nefsi Sofya'da sâkin Karaoğulları dimekle ma'rûf Nasûh ve Abdî nâm kimesnelerün yedişer sekizer kassâblık hıdmetine yarar kulları ve on beş yigirmi yük mikdarı akçaya kudretleri olmağın, vilâyet-i Rûm-ili'nde kassâblık idüp bunda zahîre olmağa kâbil koyunları celeblerden allup sâl be-sâl Selânik'e iledüp telef itmekle, bunda zahîre koyununa müzâyaka çekilür; mezkurlar mahmiyye-i İstanbul kassâblığına mahal kimesnelerdür diyu haber virdüğün arz itmeğın, mezkurlar sermâyeleri ile irsâl olınmaların emr idüp buyurdum ki:

Vardukda, bir an te'hîr ü tevakkuf itdürmeyüp mezkûrân kimesneleri sermâye ve kassâblık hıdmetine lâzım olan havâ'icleriyle mahmiyye-i İstanbul'a kassâblık hıdmetiyçün mezkûr koyun emînine teslîm eyleyüp irsâl idesin ki gelüp mahmiyye-i mezkûrede kassâblık hıdmetin ideler. Husûs-ı mezbûr mahall-i ikdâmdur, mu'accelen irsal itmek bâbında dakika fevt itmeyesin.³⁰⁰

İstanbul'da et sıkıntısı çekildiği ve kasaba ihtiyaç duyulduğundan, isimleri yazılı olan şahısların kasaplık hizmetinde istihdam edilmeleri.

Yazıldı.

Nişanlı kâğıda

Âdemine virildi.

³⁰⁰ M.D, H.N, 3/125.

Mektûb gönderüp yanında (...) tarîkiyla olan yeniçeri ve topçu tâ'ifesinin emr-i sâbıkım üzre sefer-i hümâyûna gönderilüp topçu (...) anda alıkonulmasın emr idüp buyurdum ki:

Varıcak emr-i sâbıkım üzre yeniçeri tâ'ifesini gönderüp topçuları anda alıkoyasın ve bundan akdem emr olunan yüz bin kile arpa göndermek mümkün değildir; bir mikdâr akçe gönderilmesin bildirmişsin. İmdi her kile ellişer akça gönderilmesin bildirmişsin. İmdi her kile ellişer akça hâli üzre yigirmi bin kilenin akçasın Belgrad'a gönderesin. Semendire beyi Bayram Bey'e teslim idüp seksen bin kilesin yine Mahrûsa-i İstanbul'a İstabl-ı Âmire için gönderesin.

Boğdan Voyvodasına:

Kendi yanında nöbetçi olarak bulunan yeniçerileri sefere gönderip topçuları alıkoyması; ayrıca daha önce gönderilmesi istenen fakat tamamının gönderilmesinin mümkün olmadığı bildirilen yüz bin kile arpanın yirmi bin kilesinin parasını Semendire Beyi Bayram'a teslim etmesi, geri kalan seksen bin kile arpayı ise İstabl-ı Âmire (Saray ahır) için İstanbul'a göndermesi.³⁰¹

Yazıldı

Koyun emînine verildi.

Çirmen, Uzuncaova, Hasköy, Mahmud Paşa Köprüsü ve Kızılağaç yenicisi, Zağra-i Atîk, Zağra-i Cedîd ve Akçakaranlık kadılarına hüküm ki:

Bundan akdem size hükm-i şerîfim gönderilüp taht-ı kazânızda ta'yin olunan beher koyunun Mahrûsa-i Edirne'ye sürdüresin deyü emrim olmuş idi.

Hâliyâ mahrûse-i İstanbul'da et bâbında muzâyaka olmağın İstanbul'a gelmesin emr edüp buyurdum ki:

Vusûl buldukda aslâ te'hîr ü terâhî etmeyüp her biriniz taht-ı kazânuzdan defter mücebince ta'yin olunan beher koyunun âdet ü kânûn üzre sürücüler ile ihrâc edüp yarar (...) mu'accelen irişdüresin. Şöyle ki ihmâliniz sipâhi ile koyun mu'accelen irişmeye yahud eksik gele öZRünüz makbûl olmayup mu'âkab olmanız mukarrer bilüp ana göre ikdâmda dakîka fevt etmeyesiz ve bu hükm-i şerîfim size ne gün vâsıl olup ve ne vechile ihrâc etdiğünüz yazup bildiresin.

Yazıldı

Koyun emînine verildi.

³⁰¹ M.D, H.N, 5/1513. /"İstabl-ı Âmire" hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (I-III), MEB y. İstanbul 1993, II, s. 7-8.

Çirmen, Uzuncaova, Hasköy, Mahmud Paşa Köprüsü ve Kızılağaç yenicisi, Zağra-i atık, Zağra-i Cedîd ve Akçakaranlık Kadıları'na hüküm ki:

Bundan akdem size hükm-i şerîfim gönderilüp taht-ı kazânızda ta'yin olunan bahar koyunun Mahrûsa-i Edirne'ye sürdüresin deyü emrim olmuşidi.

Hâliyâ mahrûse-i İstanbul'da et bâbında muzâyaka olmağın İstanbul'a gelmesin emr edüp buyurdum ki:

Vusûl buldukda aslâ te'hîr ü terâhî etmeyüp her biriniz taht-ı kazânuzdan defter mücebince ta'yin olunan bahâr koyunun âdet ü kânûn üzre sürücüler ile ihrâc edüp yarar (...) mu'accelen irişdüresin. Şöyle ki ihmâliniz sipâhi ile koyun mu'accelen irişmeye yahud eksik gele öZRünüz makbûl olmayup mu'âkab olmanız mukarrer bilüp ana göre ikdâmda dakîka fevt etmeyesiz ve bu hükm-i şerîfim size ne gün vâsıl olup ve ne vechile ihrâc etdiğünüz yazup bildiresin.

Çirmen, Uzuncaova, Hasköy, Mahmutpaşa Köprüsü, Kızılağaç Zağra-i Atık, Zağra-i Cedid ve Akçakızanlık Kadılarına:

İstanbul'da et sıkıntısı çekildiğinden daha önce Edirne'ye getirilmesi emredilen koyunların, sürücülerini ve nâibleri vasıtasıyla İstanbul'a gönderilmesi.³⁰²

Yazıldı.

Çavuşbaşıya virildi. Mehmed Çavuş gitdi.

Fî 16 Safer sene 973

Fener ve Eğrefe ve Çatalca ve Beyşehir ve Serfice ve Alasonya Kadıları'na hüküm ki:

Taht-ı kazânızda vâkı' olan celeblerin zimmetlerinde olan koyunlarından canlı bâkî kalup götürüp teslim itmeyüp ve gönderilen koyunları nâ'iblerinizle gönderesiz deyü mukaddemâ emr-i şerîfim sâdir olup def'an bile tenbîh olunmuşken emrim mücebince nâ'ibinizle gönderülmeyüp ihtimâl ve müsâhele üzre olmanızla celeb tâ'ifesinin koyunları mahrûsa-i İstanbul'a temâm gelüp teslim olmayup noksan üzre gelüp ve ba'zı aslâ gelmemekle mahmiye-i mezbûrede et bâbında ziyâde muzâyaka olmuşdur. İmdi emrime muhâlif iş itmekde sebep nedir? Bu bâbda müstehk-i inâyet olmuşsundur.

Buyurdum ki:

Vusûl buldukda te'hîr ü tevakkuf itmeyüp koyun emîni tarafından gönderilen bakâyâ defteri mücebince herbiniz bizzat mukayyed olup defter mücebince üzerine bâkî koyun yazılan bi'l-fi'l zinde olup mevcûdlar ise aslâ ta'allül ve bahâne itdirmeyüp uhdelerinde bâkî kalan koyunların bi-kusûr ihrâc itdürüp yarar nâ'ibleriniz koşup bi't-tamâm gönderüp mahrûsa-i mezbûrede koyun emînine teslim itdiresin. Şöyle ki ezbûr dahi celeb tâ'ifesinin

³⁰² M.D, H.N, 5/1405.

koyunları ihrâc olunmalu oldukda bizzât mukayyed olmayup nâ'iblerünüze i'timâd itmekle kimesneden celeb (...) alunup kusûr-ı noksan üzere gönderile veyahud ihrâc olunan koyunları defterinizle (...) götürüp teslîm itmekçün yarar nâ'ibleriniz koşulup gönderilmeye aslâ öZRünüz makbûl olmaz. Mansıbınız âhara virilmekle iktifâ olunmayup mu'ateb-ı mu'âkab olmanız mukarrerdir. Ana göre mukayyed olup emr-i şerîfimin icrâsında mücidd ü merdâne olup hilâf-ı emr iş olmakdan ziyâde sakınasın.

Fener, Agrafa, Çatalca, Yenişehir, Serfice, Alasonya, Siroz, Selanik, Avrethisan, Yenice-i Karasu, İştib, Salina, Tatarpazarı, Üsküp, Manastır, Filorina, Gümülcine, Drama, Kratova, Köstendil İlhası, Sofya, Radomir, Dobniçe, Samakov, Şhirköy, İzladi, İvranya ve Berkofça Kadılarına:

İstanbul'da et sıkıntısı başgösterdiğinden zimmetinde bakiye koyun bulunan celeplerden bu koyunların alınıp nâibler vasıtasıyla gönderilmesi, aksi takdirde cezalandırılacakları.³⁰³

Yazıldı.

Dergâh-ı Mu'allâm Çavuşlarından İskender Çavuş oğlu Mehmed'e virildi.

Fî Rebî'ulevvel sene 973

Ahyolu ve Varna ve Balçık Kadılarına hüküm ki:

Hâliyâ taht-ı kazânuзда buğday çeken gemilere, bulunan yerden akçaları ile buğday tedârük idüp alıvirüp mahrûse-i İstanbul'a gönderilmesin emr idüp buyurdum ki:

Vusûl buldukda bu bâbda her biriniz bizzât mukayyed olup taht-ı kazânuзда olan yerlerden gemi sala; narh-ı rûzî üzere buğday tedârükün idüp alıvirüp gemilere tahmîl idüp alât-tevâlî mahrûse-i mezbûreye irsâl eyleyesiz. Husûs-ı mezbûr mühimdir. Ana göre mukayyed olup ihmâlden hazer eyleyesiz. Deryâ elvirdüğü mute'âkib irsâl itmekden hâlî olmayasız.

Ahyolu, Varna ve Balçık Kadılarına:

Bulunan yerden günlük narh üzerinden buğday tedârik edilip gemilere yükletilerek İstanbul'a gönderilmesi.³⁰⁴

Yazıldı.

Arpaemîni Asaf'a virildi.

Fî 20 Receb sene 973

Tekrâr mezbûra virildi.

³⁰³ M.D, H.N, 5/159.

³⁰⁴ M.D, H.N, 5/456.

Fî 5 Şa‘ban sene 973

İstanbul'dan Budun'a varınca yol üzeninde sağlü ve sollu konaklarda olan Kadılar'a hüküm ki:

Hâliyâ sefer-i hümâyûnum mukarrer olup istabl-ı âmirem bargirleri için her konakta arpa ve saman ve otluk lâzım ve mühim olmuştur.

Buyurdum ki:

Hükm-i şerîfim ile bölük başılardan Ali ve Sinan ve Sarraçlardan Pîrî ve Mustafa vardukta siz ki vilâyet kadılarısız tedârik ve basîret üzre olup vâfir-i müstevfa arpa ve saman ve otluk tedârik idüp hazır u müheyyâ eyleyüp Emîr-i ahûrum tezkiresiyle âdem vardukda tezkirelerinde ta‘yîn eledükleri arpa ve otluk ve samanı konak yerine getüresin şöyle ki şimdiden hâzır ü müheyyâ eylemeyüp tezkire vardukta muzâyâka çekile hiç vechile öZRünüz makbûl olmayup i‘tab u ikâba müstahık olursız bilmiş olasin.

İstanbul'dan Budun'a varıncaya kadar sağlı ve sollu konaklarda olan Kadılara:

Seferde kullanılacak bargirler için saman, arpa ve ot lâzım olduğundan, emir-i ahurun tezkiresiyle gelen adamlara tezkirelerde yazılı miktarda ot, saman ve arpa tedârik edilmesi.³⁰⁵

Yazıldı.

Bursa Beyine; Mihaliç ve Aydıncık Kadılarına hüküm ki:

Sen ki Mihaliç kadısısın mektûb gönderüp emr-i şerîfim üzre tereke yoklatup tereke olup ammâ gemi Burgaz'dan işlemeyüp zemânı geldikde irsâl olunur deyü bildirmişsin. İmdi arpa ve buğday ve alaf lâzım olup anda küllî ve hâric Hakkı ve Abdi Çelebi ve Hamza Re'îs ve Hatıboğlı Mahmud ve Akçalı Mehmed ve Zunda İskender ve Ankaralı Mahmud Çelebi ve Erimerli Ali ve Ali Hoca ve Hacı Şah Veli ve Memi ve Papaz oğlu Memi Çelebi nâm kimesnelerde cümle iki müd tereke olduğu istimâ‘ olunduğı ecilden bu bâbda çavuşum Mustafa mubâşirdir buyurdum ki;

Te'hîr itmeyüp eger mezkûrlarda ve eger Dergâh-ı mu'allâm kullarında ve erbâb-ı tîmârda her kimde buğday ve arpa ve alaf bulunursa kendülere kifâyet mikdârı virüp bâkîsin sâhibleri, vekîlleri ile iskelene indirdüp navlon ile gemilere tahmîl idüp mahrûse-i İstanbul'a gönderesin ki ashâbına ticâret olup, ol bâbda muzâyaka def' ola.

Bursa Beyi ile Mihaliç ve Aydıncık Kadılarına:

İstanbul'da arpa, buğday ve alef sıkıntısı çekildiğinden, her kimde zahire varsa

³⁰⁵ M.D, H.N, 5/1020.

kendilerine yetecek kadarı bırakıldıktan sonra kalanının sahipleri veya vekilleri ile birlikte gemilerle İstanbul'a gönderilmesi.³⁰⁶

Yazıldı.

Kastamonu ve Bolu ve Canik ve Amasiyye beylerine hüküm ki:

Hâliyâ Mahrûsa-i İstanbul'da arpa bâbında muzâyaka olup sancağınızdan bulunan yalılara karîb olup yerlerde eger re'âyâda ve eger sipâhîde ve matrabazlarda her kimde arpa bulunur ise kendülere kifâyet mikdârı alı koyup bâkisin sürdürüp yalılara indirdüp rençber gemilerine narh-ı rûzî üzre aldırıp tahmîl edüp irsâl eylesin ve siz ki Amasiyye ve Canik beyleri siz Samsun iskelesine veyahud gayr-i münâsib olan iskelelere indirüp ve sizin Kastmoni ve Bolu beylerisiz münâsib olan iskelelere indirdüp göndermek bâbında envâ'-i ikdâm ü ihtimâm eylesin.

Kastamonu, Bolu, Canik ve Amasya Beylerine:

İstanbul'da arpa sıkıntısı çekildiğinden denize yakın yerlerde kimin elinde arpa varsa kendilerine yetecek kadarı alıkonulup kalanının iskelelere indirtilip günlük narh üzerinden rençber gemilerine satılması ve İstanbul'a gönderilmesi.³⁰⁷

Yazıldı.

(...) virildi.

Çirmen ve Zağra Yenicesi ve Eskisi ve Uzuncaova ve Hasköy ve Filibe ve Tatarbazarı Kadılarına hüküm ki:

Hâliya taht-ı kazânuzda vâkı' olan atık ve cedîd celeblerin koyunu işbu sene 973 ramazânının onbeşine değin gelüp mahrûsa-i İstanbul'a vâsıl olmak lâzım olmağın buyurdum ki:

Varıcak bu bâbda her biriniz bizzat mukayyed olup taht-ı kazânuzda vâkı' olan celeblerin üzerlerine takdir olunan koyunların defter mûcebince bî-kusûr ihrâc itdirüp dahi yarar sürücüler ta'yin idüp (...) gönderüp yevm-i mezbûrda mahrûsa-i İstanbul'a îsâl itdiresin ki getirüp koyun emînlerine teslim eylesin şöyle ki:

Taht-ı kazânuzda vâkı' olan celeblerin hayatda ve hâzır olanlarına mürd ü girîhtedir deyü himâyet olunup ve yâhud bizzat kendünüz mübâşeret etmeyüp kimesne i'timâd idüp koyun noksan üzre gelüp veyâ ta'yin olunan zamanda gelüp irişmeye sonra özrün makbûl olmaz bilmiş olasız ve ne mikdâr koyun gönderilüp kemâl ile irsâl olunduğun defter idüp bile gönderesiz ki bunda geldikde ana göre taleb oluna ve bile koşup gönderdiğün kimesnelere tenbih eylesiz ki yolda kasabât ve kurâya uğratup koyun zâyî' etmeyeler.

³⁰⁶ M.D, H.N, 5/861.

³⁰⁷ M.D, H.N, 5/890.

Çirmen, Zağra Yenicesi ve Eskisi, Uzuncaova-i Hasköy, Filibe, Tatarpazarı, Pınarhisar, Kırkkilise, Hasköy, Kızılağaç, Yenice, Yanbolu, Nevâhi-i Yanbolu, Karinâbâd, Ruskasrı, Ahyolu ve Aydos kadılarına:

Kazaları dâhilinde bulunan atık ve cedîd celeplerin, üzerlerine takdir olunan koyunları tamamıyla hazırlayıp Ramazanın on beşinde İstanbul'a getirmeleri gerektiğinden, koyunların ilgili deftere göre toplanıp sürücülere teslim edilerek eksiksiz ve zamanında İstanbul'a ulaştırılması için gerekli tedbirlerin alınması.³⁰⁸

Yazıldı

Koyun emînine virildi

Fî 28 Şa'bân sene 973

Sâbıkò Budun beylerbeyisi olup, Mahrûsa-i İstanbul muhââfazasıyçün ta'yîn olunan İskender Paşa'ya hüküm ki: mahrûsa-i İstanbul için kırk-kiliseden gelecek koyuna [boş] tââ'ifesinden Anadolu'dan gelecek koyuna Çavuş ve sipâhî tâ'ifesinden verilmesin emr idüp, buyudum ki:

Vusûl buldukda onun gibi mahrûsa-i mezbûreye gelecek koyunı getürmek için eger Rumili taraflarına çavuşdan ve gelen sipâhîden koyun emîni talep itdükde kifayet mikdarı ta'yîn eyleyesin ki koyun sürmeğe hıdmet eyleyeler.

Sabık Budun beylerbeyi olup İstanbul muhafazasına tayin olunan İskender Paşaya:

Kırkkilise'den ve Anadolu'dan İstanbul'a gelecek koyunları getirmek için çavuş ve sipahi talep edildiğinde yeterli miktarda adam gönderilmesi.³⁰⁹

Yazıldı

Bu dahi

Eskişehir Kadısına hüküm ki:

Hâliyâ bey' için gelecek celeb koyunu mahrûsa-i İstanbul'a götürölmek üzre emr idüp, buyurdum ki:

Vusûl buldukda te'hîr itmeyüp, onun gibi gelen koyunlardan altı bin mikdârı koyun mahrûsa-i mezbûreye gönderesin. İhmâlden hazer eyleyesin ve getürdüğün her sürüye yarar hısâr-erler koşasın ki hâriçe olup gitmeyeler.

³⁰⁸ M.D, H.N, 5/1111.

³⁰⁹ M.D, H.N, 5/1257.

Eskişehir, Bolu ve Hırsova sancakları Kadılarına:

Satılmak üzere gelen kesimlik koyunlardan Eskişehir ve Bolu'dan ellışer bin, Hırsova'dan da kırk bin adedinin İstanbul'a gönderilmesi ve her sürüye bir hisar eri görevlendirilerek başka yere götürülmesine engel olunması.³¹⁰

Yazıldı.

Mezbûra virildi.

Fî 13 Rebî'ulevvel sene 973

Gelibolu ve Ruscuk ve Keşan ve Ma'kara ve İpsala ve Ergene ve Hayrabolu ve civârı Kadılarına hüküm ki:

Hâliyâ Eflâk ve Boğdan'dan gelen Haymana koyun perâkende olup taht-ı kazânuza ba'zı yerde bey' iderlerimiş. İmdi zikr olunan koyunları sürüp getürmek ve Dergâh-ı Mu'allâm çavuşları oğullarından Ahmed ta'yîn olunup buyurdum ki:

Anun gibi taht-ı kazânuзда Eflâk ve Boğdan'dan gelmiş haymana erkek koyun bulunursa kanda ise âdemlere koşup mahrûsa-i İstanbul'a gönderesin. Ammâ bu bahâne ile kimesnenin sağmal koyununa dahl olunup ahz ü celb olunmakdan hazer idesin. Bu bâbda haymana erkek koyunları âdemlerinüzle göndermekde ikdâm ü ihtimâm idüp ihmâlden hazer eylesesin. Ve her biri ile ne mikdâr koyun irsâl idersinüz yazup bildüresiz ki ana göre getürüp teslîm ideler.

Gelibolu, Rodosçuk, Keşan, Malkara, İpsala, Ergene, Hayrabolu ve Çorlu Kadılarına:

Eflak ve Boğdan'dan gelen haymana koyunların dağıldığı ve satıldığı haber alındığından, söz konusu koyunların buldurulup İstanbul'a gönderilmesi.³¹¹

Yazıldı.

Bu dahi.

Dergâh-ı Mu'allâ çavuşlarından Rusçuk'da sâkin İskender Çavuş'a hüküm ki: Haymana koyundan benimdir deyü bin sekizyüz keçi almışsın. Aslı nedir? Buyurdum ki:

Mu'accelen zikr olunan keçiyi gönderesin. Sonra özrün makbûl olmaz. Ana göre mukayyed olasın.

Dergâh-ı muallâ çavuşlarından Rodosçuk'ta sakin İskender Çavuş 'a:

³¹⁰ M.D, H.N, 5/1258.

³¹¹ M.D, H.N, 5/341.

Haymana koyundan bin sekiz yüz keçinin kendisi tarafından alındığı duyulduğundan, bu olayın aslını bildirmesi ve söz konusu keçileri İstanbul'a göndermesi.³¹²

Yazıldı.

Hısâm.

Mustafa Çavuş-oğlu Mehmed'e virildi.

Fî 28 Rebî'ulevvel sene 973

Boğaz-hisârına varınca Rumili yakasında vâkı' olan kadılara hüküm ki, Hâliyâ eger Mısır'dan eger İzmir'den gelen gemiler yalılarda yanaşup Mahrûsa-ı İstanbul zahîresiyçün gelen pirinç ve nohut ve mercimek ve sâir kuru meyveyi çıkarup bey' itdükleri istima' olunmağın buyurdum ki:

Vusûl buldukda bu bâbda her birinüz mukayyed olup anun gibi gemiler yanaşdikda aslâ anun gibi mahrûsa-i mezbûreye lâzım olan zahîre mahrûsa-i Asitâneme gönderesin.

Boğaz-hisarına varıncaya kadar Rumeli yakasında bulunan kazaların

Kadılarına:

Mısır ve İzmir'den İstanbul'a zahîre getiren gemilerin kıyıya yanaşıp, getirdikleri zahireyi sattıkları haber alındığından, bu hususta dikkatli olunup bu gemilerdeki zahîrenin başkalarına satılmasına izin verilmemesi ve bu gemilerin doğruca İstanbul'a gönderilmesi.³¹³

Yazıldı.

Mehmed nâm Müslime virildi.

Fî Selh-i Rebî'ulevvel sene 973.

Rumilinin sağ kolunda vâkı' olan Kadılara hüküm ki:

Hâliyâ Mahrûsa-ı İstanbul zahîresiyçün gelen koyunları celeb tâ'ifesi taht-ı kazânuza uğradıklarında ba'zı kuzzât ü kurâyâ uğradukda koyunları kasabalara ve karyelere vardukda kazâ kassâbları gelen koyunu bilüp alurlar imiş. Buyurdum ki:

Vusûl buldukda şöyleki: Her birinüz taht-ı kazâsında mahrûsa-i mezbûre için gelen koyudan kassâb ve gayrı koyunu bilüp alalar, men' itmeyesin. Asla özrün makbûl olmaz. Ana göre mukayyed olup gelen koyun eger kuzzât ve gayrıdan kimesneye aldırılmayup dahl itdirmeyesin; beslemiyenleri isimleriyle yazup Dergâh-ı Sa'âdet-destgâhıma arz eyleyesin ki, hakkından geline.

³¹² M.D, H.N, 5/342.

³²¹ M.D, H.N, 5/416.

Rumeli'nin sağ kolunda bulunan kazaların Kadılarına:

İstanbul zahiresi için gelen koyunların yolda uğranılan kasaba ve köylerdeki kasaplar tarafından alındığı duyulduğundan, sözkonusu koyunların bu şekilde kasaplar veya diğer kişiler tarafından alınmasına müsaade edilmemesi ve bu emre aykırı hareket edenlerin bildirilmesi.³¹⁴

Yazıldı.

Parsalu Ali Çavuş'a.

Fî 18 Rebî'ulevvel sene 973.

Kavala kapudanına hüküm ki:

Ba'zı gemiciler Mahrûsa-i İstanbul zahîresiyçün yalılardan tereke tahmîl idüp aharîn alınıp bey' itdikleri istimâ' olmağın buyurdum ki:

Vusûl buldukda bu bâbda gereği gibi dâ'imâ mukayyed olup tahabbus eyleyüp anun gibi tereke ile tahmîl olunan gemileri her kande bulursan içine yarar âdemler koyup Boğazhisarına ulaştırırsın. Eger elinde hükm-i şerfim dahi olursa Boğaz hisârına getürdüp içinde hisâr erenlerinden koyup gönderesin ki, getürüp teslîm itdiklerine temessük alalar.

Kavala Kaptanına:

İstanbul zahiresi için kıyılardaki iskelelerden gemilerine tereke yükleyen bazı gemicilerin, terekeyi başka yerlere götürüp sattıkları haber alındığından, bu durumun önüne geçmek için tereke yüklü gemileri, içlerine güvenilir adamlar koyarak Boğazhisarı'na kadar getirtmesi.³¹⁵

Yazıldı.

Parsalu Ali Çavuş'a virildi.

Fî 18 Rebî'ulevvel sene 973

Gümilcine ve Siroz ve Kavala ve Karasu yeniçesi Kadılarına ve Kavala Kapudanı Hasan'a hüküm ki:

Hâliyâ mahrûse-i İstanbul zahîresiyçün taht-ı kazânuzdan müşârünileyh Hasan zîde kadruhu ma'rifetiyle gemilere tahmîl olunup sen ki kapudânsın her gemiye yarar âdem koyup gönderilmesin emr idüp buyurdum ki:

Vusûl buldukda her birinüz taht-ı kazânuzda bulunan rençber gemilerine narh-ı rûzî üzre yirmi bin müdd mikdârı buğday tedârük idüp alıvirüp müşârünileyh ma'rifeti ile rençber gemilerine tahmîl idüp müşârün-ileyhin her gemiye mu'temed (...) âdemler koyup gönderilmesin ki görüp teslîm idüp temessük ala ammâ her gemiye ne mikdâr tereke

³¹⁴ M.D, H.N, 5/417.

³¹⁵ M.D, H.N, 5/462.

tahmîl olunup ne zamanda tahmîl olup gönderildiğün yazup bile arz eyleyesiz. Alınup gemilere tahmîl olunup gönderilen terekeyi defter idüp defterin gönderesin ki bunda her gemiden ana göre taleb olına.

Gümülcine, Siroz, Kavala ve Karasu Yenicesi kadıları ile Kavala Kaptanı

Hüseyin'e:

Her birinin İstanbul zahiresi için kazaları dâhilinden günlük narh üzerinden yirmi bin müd buğday tedârik edip rençber gemileri ile İstanbul'a göndermeleri; Kavala Kaptanı Hüseyin'in de her gemiye güvenilir bir adamını bindirmesi ve ne kadar buğday gönderildiğini gösteren bir defteri de birlikte göndermesi, bu adamın da ne kadar buğday teslim ettiğine dair temessük alması.³¹⁶

Yazıldı.

Çorumlu müteveffâ Hasan Çavuş oğlu Ali haber getirüp yazılıp girü kendüsüne virildi.

Fî 16 Rebî'ülâhir sene 973

İznikmid kadısına hüküm ki:

Kara üzüm yüküyle birkaç gemi ol cânibe gitdüğü istimâ' olunmağın buyurdum ki;

Te'hîr itmeyüp zikr olunan gemi içinde bulunan kara üzümü ve gayrı anda dağıtmayup mahrûsa-i İstanbul'a gönderesin. Ve fî-mâ-ba'd mahrûsa-i mezbûre zahîresiyçün gelen kuru mevyeyi anda bey' itdirmeyüp bunu (?) da gönderesin.

İznikmid Kadısına:

Kara üzüm yüklü birkaç geminin İznikmid tarafına gittiği haber alındığından, gerek bu gemilerdeki üzümün ve gerekse daha sonra İstanbul zahîresi için gelecek diğer kuru meyvelerin orada sattırılmayıp İstanbul'a gönderilmesi.³¹⁷

Yazıldı

Muhsinin âdemine virildi

Fî 2 Ramazan sene 973

Gelibolu'ya varınca Rum-ili ve anadolu yakasında olan kadılara hüküm ki:

Haliya ba'zı tereke gelen gemiler doğu İstanbul'a gelmeyüp taht-ı kazânızda çıkarup bey' itdükleri istima' olunmağın buyurdum ki:

³¹⁶ M.D, H.N, 3/464.

³¹⁷ M.D, H.N, 3/490.

Vusul buldukda bu bâbda her biriniz mukayyed olup min-bâ'd tereke ile taht-ı kazânızda ve emrim olan iskelelere gelen gemileri doğru mahrusa-i mezbûreye gönderüp anda bey' itdûresin şöyleki ba'del yevm her birinizin taht-ı kazâsında eğer arpa eğer buğday gemileri varup boşaldırup bey' ideler sonra özrünüz makbul olmaz ana göre mukayyed olasız.

Gelibolu'ya varıncaya kadar Rumeli ve Anadolu yakasında olan kadılara:

İstanbul'a gelmesi gereken bazı zahire gemilerinin sahillerdeki iskelelere gelince zahirelerini sattıkları haber alındığından, zahirenin İstanbul'dan başka yerde satılmaması için gerekli tedbirlerin alınması.³¹⁸

Brayıl Kadısına: (İstanbul'a kayıklarla arpa gönderilmesi hakkında.)

Yazıldı.

Ahur halkından Hüseyin b. Abdullah ile

Şehr-emîni'ne gönderildi.

Fî 18 Ramazân, sene 966.

Brayıl kâdîsına hüküm ki:

Bundan akdem arpa ceme idüp İstanbul'a göndermen için sana hüküm-i şerîfüm gönderilmiş idi. Hâliyâ zahire husûsi ehemmi-i mühimmâtdan olmağın taht-ı kazandan cem' olunan arpa, şaykalara tahmîl olup dahi Hırsova İskelesi'ne gönderilmesin emr idüp buyurdum ki:

Vardukda, emr-i sâbıkum üzre tedârük ü ihzar olman arpayı te'hîr ü terâhî itmeyüp şaykalara tahmîl idüp zikr olunan iskeleye gönderüp ve ne mikdâr arpa tedârük olup gönderildiğün sûret-i defterin Sûdde-i sa'âdet'üme gönderesin.³¹⁹

Silivri, Çorlu, Rodosçuk ve Gelibolu Kadılarına: (Gelen gemilere zahire yükletilip gönderilmesine dair.)

Yazıldı.

Mezbûra virildi.

³¹⁸ M.D, H.N, 5/1267.

³¹⁹ M.D, H.N, 3/47.

H. 14 Muharrem, sene 967.

Silivri ve Çorlu ve Rodosçuk ve Gelibolu Kâdılarına hüküm ki:

Hâliyâ mahrûse-i İstanbul'da zahire bâbında müzâyaka olup ve taht-ı kazânuzda vâki' olan iskelelere tereke için varan gemileri eğlendürmeyüp akça ile bulunan yirden narh-ı rûzî üzre gemicilerine virüp dahi mu'accelen gemilerine tahmil itdürüp göndermek için Dergâh-ı Mu'allâ'm çavuşlarından kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân İskender zîde kadruhû tayîn olup buyurdum ki:

Bu bâbda her biriniz mukayyed olup taht-ı kazânuzda vâki' olan iskelelere gelen gemileri eğlendürmeyüp taht-ı kazânuzda bulman yirden ta'allül itdürmeyüp akçaları ile narh-ı rûzî üzre tereke ahvirüp gemilerine tahmil eyleyüp içine ol cânibde olan müsellemler tâifesinden çeri-başlarına yarar mu'temedün-aleyh olanlardan ta'yın itdürüp her gemiye bir iki âdem koyup ve her gemiye ne mikdâr tereke tahmîl olup ve ne sefer üzre alınduğın bile yazup defter eyleyüp defteri ile Südde-i sa'âdet'üme gönderesiz ve bile koşup gönderdiğün müsellemlere gereği gibi tenbîh eyleyesiz ki, ahar yire alup gitmekden ziyâde hazer idüp doğru mahrûse-i mezbûreye getirüp teslim eyleye ve taht-ı kazânuzda kimesnede der-anbâr olmuş tereke varsa, anı dahi hârice bey' itdürmeyüp mahrûse-i İstanbul için varan gemilere emr üzre virüp gönderesiz. Anun gibi taht-ı kazânuzda tereke için kâfir gemisi gelmişse girift eyleyüp reîsin habs eyleyüp arz eyleyesiz.³²⁰

Cezayir Beylerbeyine: (Deryaya mahsul verilmesi yasak olduğundan mahsul ile rast geldiği gemileri Dersaadet'e göndermesi hakkında.)

Yazıldı.

Mahmûd Çavuş'a virildi.

Fî 19 Muharrem, sene 967.

Cezayir Beylerbeyine hüküm ki:

Bundan akdem yalılarda vâki' olan kuzâta ahkâm-ı şerife gönderilüp deryada ve küffâr-ı hâksâra tereke virdürmeyesin diyü tenbîh olunmuş idi. Ol emr-i şerîfüm kemâ-kân mukarrer olup hâliyâ dahi ol bâbda mü'ekked ahkâm-ı şerife gönderilüp te'kîd olunmuşdur. Buyurdum ki:

³²⁰ M.D, H.N, 3/425.

Vusul buldukda, bu bâbda sen dahi mukayyed olup anun gibi deryada tereke ile gemiye rast gelürsen her kimün olursa olsun mecal virmeyüp girift eyleyüp Südde-i sa'âdet'üme getüresin. Husûs-ı mezbûr mahall-i ihtimâmdur; ana göre mukayyed olup fermân-ı hümâyûnuma mugayir deryada tereke ile ele gelen gemileri emrüm üzre girift eyleyüp kimesneye himâyet itmeyesin.³²¹

Kili ve Ahyolı ve Aydos ve Brayıl ve Yanbolı ve Tuzla ve Varna Kadılarına hüküm ki:

Taht-ı kazamızdan ba'zı kimesneler Kefe câniblerine tereke alup gitdikleri istimâ' olındı. İmdi, tereke babında müzayaka olmağın ol canibe tereke virilmek câ'iz değıldür. Buyurdum ki:

Vusul buldukda, bu bâbda dâ'imâ mukayyed olup, mahrûse-i İstanbul zahîresiyçün emr-i şerîfümle varan gemilere emr-i şerîfüm mücebince tereke virüp, emirsüz kimesneye Kefe canibine alup gitmek içün tereke virmeyesin. Şöyle ki, ba'de'l-yevm birinüzün taht-ı kazasında emre muğayir, Kefe canibine kimesne tereke alup gitdüğü istimâ olmaya, özrinüz makbul olmak ihtimâli yokdur. Ana göre mukayyed olup hazer idesin.³²²

Yalakâbâd Kadısına: (Mevcut un ve buğday gibi zahirenin gemilere yüklenip gönderilmesi hakkında.)

Yazıldı.

Mehmed Çavuş'a virildi.

Fî 8 Rebf u'l-evvel sene 968.

Yalakâbâd Kadısına hüküm ki;

Südde-i sa'âdet'üme mektûb gönderüp fermân-ı şerîfüm mücebince mahrûse-i İstanbul zahîresiyçün taht-ı kazandan üç bin çuval un ve bin beş yüz çuval buğday bulunup dört yüz altmış çuval gemilere tahmil idüp irsal ohnuğın mâ'adâsı dahi gemilere müzayaka olmağın irsal olunmaduğın bildürmişsin. İmdi, buyurdum ki:

Varıcak, te'hîr itmeyüp eğer zikr olınan un ve buğdaydur ve eğer andan gayrı emrüm üzre tedârük olınan terekedür, anda varan rencber gemilerine navlun ile tahmîl itdürüp

³²¹ M.D, H.N, 3/426

³²² M.D, H.N, 3/1607.

tereleden gayn odun ve sâ'ir nesne yükletdürmeyüp hâzır olan terekeyi tahmîl itdüresin, gemicilere inâd itdürmeyesin; si'r-i carî ne ise ol mikdâr navlun ile tahmîl itdüresin.

Rumeli'nin sağ kolunda bulunan kadılara: (İstanbul'a koyun gönderilmesi hakkında.)

Yazıldı.

Bu dahi.

Rumeli'nin sağ kolunda vâki olan Kadılara hüküm ki:

Hâliyâ mahrûse-i İstanbul'da et babında müzayakası olmağın, taht-ı kazamızda olan celeb tâ'ifesiün hâliyâ irsal olınacak mevsim koyunları ne mikdâr olup ve ne mikdârı tedârük olınup irsal olınmak üzere idüğü bilinmek lâzım olmağın buyurdum ki:

Her biriniz bizzât mukayyed olup taht-ı kazamızda olan celeb taifesin getürdüp dahi üzerlerine mukayyed olan koyun defter mücebince tedârük itdürüp vakti ve mevsimi ile her mevsim koyunun bî-kusûr ihrâc eyleyüp dahi anun gibi mâl hıdmetinde olanlarınız yarar nâ'ibleriniz ve âdemlerimiz ile mâl hıdmetine me'mûr olmayanlarınız bi'z-zât sürdürüp bî-kusûr getürüp mahrûse-i mezbûreye teslîm itdüresiz. Şöyle ki, biriniz taht-ı kazânuzda olan celeb tâ'ifesine defter mücebince yazılan koyunların bi't-tamâm tedârük itdürüp sürüp getürdüp teslîm itmeyesiz ve yâhûd noksan üzere getürüp ve yâhûd her koyun ta'yîn olunan mevsimden geç getüresiz ve yâhûd yolda kassâblara bey' itdürüp telef itdüresiz, asla bir ferdin özri kabul olınmayup Südde-i saâdet'ümde olan celeb defterine tatbîk olınup noksan üzere getürenlerin mansıbları alınmağla konılmayup envâ-ı itâb ü ikaba müstahıkk olmak mukarrer bilüp ana göre mukayyed olup ihmâl ü müsâhaleden ve kimesneye himâyet itmekden ziyâde ihtiyat ü ictinâb eyleyüp her biriniz taht-ı kazânuzda vâkı' olan ceblere defter mücebince ta'yîn olunan koyunların vakti ve mevsimi ile tedârük itdürüp mâl hıdmetinde olmayanlarımız emrüm üzere sürüp bi'z-zât getürüp ve mâl-ı mîrî hıdmetinde olanlarımız nâ'ibleriniz ve yarar âdemlerimiz ile gönderüp teslîm itmekte dakika fevt itmeyesiz ve her biriniz bi'l-fiil taht-ı kazânuzda ne mikdâr celeb olup ve üzerlerine takdîr olınup hâliyâ irsal olınacak ne mikdâr koyunları olup tedârük olınmışdur, mufassal yazup mezbûr ile arz idesiz. Ve sene-i sabıkada dahi getürüp mahrûse-i mezbûreye koyun teslim idüp celeb hüccet alan ceblere dahi hüccetlerin alup ne mikdâr koyun teslîm iderlerse hüccetleri mücebince anı dahi yazup bildüresiz. Taht-ı

kazânuzda olan kassâblara koyun satdurmayasız. İkişer elli ve üçer yüz dirheme satdurmayasız.³²³

Yazıldı.

Bu dahi.

Bir sureti dahi sol kol kadılarına.

Akdeniz yalılarındaki Kadılara: (İstanbul için hükümle gelen gemilerden başkasına mahsul verdirilmemesi hakkında.)

Yazıldı.

Mahmûd Çavuş'a virildi.

Fî 16 Muharrem, sene 967.

Akdeniz yalılarında vâkı olan Kadılara hüküm ki:

Bundan akdem size nice defa ahkâm-ı şerife irsal olup deryada ve küffâr-ı hâksâra taht-ı kazânuzdan tereke virdürmeyesiz diyü emrüm olmuş idi. Ol fermân-ı şerîfüm kemâkân mukarrer olup, buyurdum ki:

Vusul buldukda, bu bâbda her biriniz mukayyed olup mahrûse-i İstanbul zahîresiyçün hüküm-i şerîfümle varan gemilerden gayrı kimesneye taht-ı kazânuzdan tereke virdürmeyüp gereği gibi zabt eyleyesiz. Şöyle ki, tereke almağa küffâr-ı hâksâr gemüleri dahi gelmişse her kimün olursa mecal virmeyüp girift eyleyüp re'îslerin habs eyleyüp arz eyleyesiz ve hüküm-i hümâyûnumla mahrûse-i mezbûre için tereke almağa varan gemiler tereke tahmîl olduğundan sonra hisâr erenlerinden ve gayrıdan yarar âdemler koyup ve emr üzre her gemiye ne mikdâr tereke tahmîl olup ve ne sefer üzre alduğun yazup arz idesin ve koşduğun âdemlere gereği gibi tenbîh ü te'kîd eyleyesin ki terekeyi gayrı yire ve deryada küffâr-ı hâksâra virdürmekden ziyâde hazer idüp, mahrûse-i İstanbul'a getirüp teslim eyleye ve teslim itdüğüne temessük ala. Şöyle ki, birinizin taht-ı kazasından emr ile İstanbul için varan gemilerden gayrıya tereke virile ve yâhûd deryada küffâr-ı hâksâra virile ve yâhûd keferi gemisi gelüp taht-ı kazânuzdan tereke akıp girift idüp arz eylemeyesiz, azl ile iktifa olunmayup mu'âkab olmamız mukarrer bilüp ana göre basîret

³²³ M.D, H.N, 3/479.

üzre olup fermân-ı hümâyûnuma mugayir iş itmekden hazer idesiz. Ve bu hükm-i şerîfüm ne tarihte varup ne veçhile tehyi'e ve tedârük itdüğünüz çavuş-ı mezbûr ile bildüresiz.

Yazıldı.

Bir sureti Keşan, İpsala, İnöz, Ferecik, Gümülcine ve Zihne ve Karasu yenicesi ve Kavala kadılarına.

Sinan Çavuş'a virildi.

Fî 19 Muharrem, sene 967³²⁴

Yevmû'l-cum'a fi 17 Muharrem sene 961. (19.10.1559.)

Selanik Beyine: (İstanbul zahiresi için emir ile gelen gemilerden başkasına mahsul verilmemesine dair.)

Yazıldı.

Nardalı Mahmûd Çavuş'a virildi.

Fî 17 Muharrem [sene 967]

Selanik beyine hüküm ki:

Bundan akdem nice defa yalılarda vâki' olan kuzâta ahkâm-ı şerîfe gönderilüp deryaya ve küffâr-ı hâksâra tereke virmekden ziyâde hazer idesin diyü emr olunup ol emr-i hümâyûnum mukarrer olup hâliyâ dahi mü'ekked ahkâm-ı şerîfe gönderilüp gereği gibi tenbîh-ü tecdîd olunup anun gibi tereke almağa gelmiş kefere gemisi var ise reisin habs idüp tereke ile gemiyi girift idesin diyü emr olunmuşdur. Buyurdum ki:

Vusul buldukda, bu bâbda sen dahi dâima mukayyed olup taht-ı livanda olan yalılara yarar âdemler ta'yîn eyleyüp yoklatdurup mahrûse-i İstanbul zabîresiyçün emr ile varan gemilerden gayrı bir ferde tereke aldurmayup ve anun gibi yalılarda tereke almağa gelmiş ve almış kefere gemisi bulunursa ve her kimün olursa olsun mecal virmeyüp girift eyleyüp reisin habs idüp arz eylesin ve kadılara dahi onat veçhile tehdîd-ü te'kîd eylesin ki dâima fermân-ı şerîfümün icrasında dakika fevt itmeyüp emre mugayir deryaya ve küffâr-ı hâksâra tereke virilmekden ziyâde hazer ideler. Şöyle ki, sonra istimâc olına, azl ile konılmayup mu'âteb ü mu'âkab olmak mukarrerdür. Ana göre gaflet itmeyüp her biri basiret üzre olalar.

³²⁴ M.D, H.N, 3/479/a.

Asla bir ferdün özri kabul olunmayup Südde-i sacâdet'ümde olan celeb defterine tatbîk olunup noksan üzre getürenlerin mansıbları alınmağla konılmayup envâ-ı itâb ü ikaba müstahık olmak mukarrer bilüp ana göre mukayyed olup ihmâl ü müsâhaleden ve kimesneye himâyet itmekden ziyâde ihtiyat ü ictinâb eyleyüp her birinüz taht-ı kazânuzda vâkı' olan celebleri defter mücebince ta'yîn olman koyunların vakti ve mevsimi ile tedârük itdürüp mâl hıdmetinde olmayanlarımız emrünü üzre sürüp bi'zzât getirüp ve mâl-ı mîrî hıdmetinde olanlarımız nâ'iblerinüz ve yarar âdemlerimiz ile gönderüp teslîm itmekde dakika fevt itmeyesiz ve her birinüz bi'l-fiil taht-ı kazânuzda ne mikdâr celeb olup ve üzerlerine takdîr olup hâliyâ irsal olıncak ne mikdâr koyunları olup tedârük olunmuşdur, mufassal yazup mezbûr ile arz idesiz. Ve sene-i sabıkada dahi getirüp mahrûse-i mezbûreye koyun teslîm idüp celeb hüccet alan celeblerin dahi hüccetlerin alup ne mikdâr koyun teslîm iderlerse hüccetleri mücebince anı dahi yazup bildüresiz. Taht-ı kazânuzda olan kassâblara koyun satdurmayasız. İkişer elli ve üçer yüz dirheme satdurmayasız.

Hâliyâ koyun emîni olan kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân Mehmed (zîde kadruhû) Dergâh-ı mu'allâ'ma mektûb gönderip taht-ı kazânuzda mahrûse-i İstanbul'a koyun getürmeğe yazılı olan celeb tâ'ifesinden ba'zıları gaybet eylemişler ve ba'zıları mevsim koyunun gönderdik diyü hilâf-ı vâkı' hüccet ibraz iderlermiş ve ba'zıları defterde üzerine yazılandan ziyâde koyunlar alup yol üzerinde vâkı' olan şehirlerde ve kasabâtda kassâblara ve madrabâzlara beye idüp koyunları telef iderlermiş ve ba'zılarının sancak beglerden ve voyvodalardan ve sübaşılardan mu'âvinleri olmağla güzeşte seneden baki kalmış koyunları var idüğün bildürmeğın buyurdum ki:

Aldukları koyunları yolda ve izde ve şehirlerde ve kasabâtda kassâblara ve matrabâzlara koyun satdurmayasız; cümlesin getüresiz ve bi'l-cümle koyun husûsi mühimmâtdandır. Sâ'ir umura kıyâs ancak, her birinüz bi'z-zât mukayyed olup taht-ı kazânuzda vâki' olan yazılı celeb tarifesinden gaybet idenleri buldurması lâzım olanlara buldurup getürdüp defter mücebince mevsim koyunların ve üzerlerinde bâkl varise bî-kusûr cem' u tahsil itdürüp mahrûse-i mezbûreye yarar süriciler ile gönderesin ve mevsim koyunını gönde[r]dik diyü anun gibi hilâf-ı vâki' hüccet ibraz idenlere amel itmeyüp üzerlerine takdir olınan koyun bî-kusûr vakti ve mevsimi ile sürdürüp mîrî hıdmetinde olanlarımız, nâ'iblerinüz ve âdemlerinüzle mîrî hıdmetinde olmayanlarımız size gönderilen emr-i sabık üzre bi'z-zât getirüp mahrûse-i mezbûreye teslim idesiz ve sancak beglerden ve voyvodalardan dahi ve sübaşılardan bunlara mu'âvenet idenleri mecal virmeyüp

isimleri ile arz idesiz; bir veçhile haklarından geline ki sâirlerine mûcib-i ibret vâkı' ola. Asla bir ferde himâyet itmeyüp mâni olanları arz eylesiz ve defterden ziyâde itmeyüp ona veçhile mukayyed olasız. Şöyle ki ihmâl olup koyun giç ve yâhûd kusur üzre getirile azl ile kalmayup mu'ateb olursız.³²⁵

İstanbul zahiresi için gelen koyunların yollarda zayi olmaması için koyun uğraklarına güvenilir müsellemler tâyin edilmesi ve koyunların kasaba ve köylerden geçirilmemesi.

Yazıldı.

Koyun eminine virildi. Fî ğurre-i Zi'lhicce, sene: 972.

Koyun hıdmetinde olan Bâlî Çavuş'a hüküm ki:

Mahrûse-i İstanbul zahîresiyçün gelen koyun yolda ba'zı kasâbât u kuraya uğrayup zayi' u telef olduğı ilâm olundu. İmdi; husûs-ı mezbûr mühimmâtdandır.

Buyurdum ki:

Hükm-i şerîfüm varıcak, bu husûsda tamâm mukayyed olup bu bâbda sana mu'âvenet içün ta'yîn olunan yüz elli nefer müsellemler tâyifesinden Mustafapaşa Köprüsinden Kırkkilise'ye gelince koyun uğraklarına yarar kimesneler koyup tenbîh ü te'kîd eylesin ki, mahrûse-i mezbûre zahîresiyçün gelen koyun Edirne'ye ve sâyir kasabât u kuraya uğratmayup ve kassâblara karşuladup koyun aldurmayup zayi' u telef itdürmeyesin. Şöyle ki; koyun hıfzı içün koduğun kimesneler kassâblardan ve süricilerden ahz ü celb idüp emrûme muhalif iş ideler, sonra beyan idecek özürleri makbul olmaz; ana göre mukayyed olasm.³²⁶

İstanbul zahiresi için Rum vilâyetinden koyun gönderilmesi.

Yazıldı.

Mahmûd Çavuş'a virildi. Fî 12 Ramazân, sene: 972.

Rûm beğlerbeğisine hüküm ki:

Mahrûse-i İstanbul zahîresiyçün vilâyet-i Rûm'dan şimdiye değin koyun gönderilegelüp hâlen dahi olageldüğü üzre zahîre içün vâfir-ü müstevfî koyun gönderilmesin emridüp buyurdum ki:

³²⁵ M.D, H.N, 3/437.

³²⁶ M.D, H. N,3/1326.

Hükm-i şerîfüm varıcak, bu hususa bi'z-zât mukayyed olup kadîmden koyun ihrâc olunugelen kadılıklara girü olageldüğü üzre yarar u mu'temed âdemün gönderüp mahrûse-i mezbûre zahîresiyçün bıçağa yarar vâfir ü müstevfî erkek koyun ihrâc itdürüp sâhibleri veya vekilleri ile gönderesin ki, gelüp değer bahâ ile bey' olunup sahihlerine ticâret ve mahmiyye-i mezbûreye et babında vüs'at gele. Husûs-ı mezbûr mühimmât-ı umûrdandur; ihmâl ü müsâheleden hazer idüp ikdam ü ihtimamda dakîka fevtitmeyesin. Amma; bu bahane ile mübaşir olanlar te'addî vü tecâvüz itmelerinden ve celb-i mâl eylemelerinden ihtiyat eyleyüp tamâm adalet ü istikâmet üzre cem' itdürüp sâhibleri veya vekilleri ile gönderesin.³²⁷

Tekfurdağı'ndan İstanbul'a gönderilen zahirenin başka mahallere götürülmemesi için gemilere güvenilir müsellemler konması.

Yazıldı.

Mezkûr çavuşa virildi. Fî 7 Şevval, sene: 972.

Tekfurdağı Kâdîsına ve Dergâh-ı Mu'alla çavuşlarından İskender Çavuş'a hüküm ki:

Etraf u cevânibden pirinç ve buğday ve sâyir zahire gelüp gemilere tahmîl olunup mahrûse-i İstanbul'a gelmeyüp Burusa ve sâyir hâriç yire gidüp ve gemi ile gelen üzüm ve gayri zahîre dahi toğrı gelmeyüp Rodoscuk İskeleye'ne çıkup anda bey' itdükleri istimâ' olundu. İmdi; mahrûse-i İstanbul zahîresi hâriç yire bilâ-emr gitmek câyiz değildir. Buyurdum ki:

Bu bâbda bi'z-zât onat veçhile mukayyed olup kasaba-i mezbûreye kurudan gelüp gemilere tahmîl olunan zahîre hârice gitmeyüp toğrı mahrûse-i İstanbul'a gelmek için geminün içine müsellemler tâyifesinden yarar âdemler koyup emrûme muhalif hâriç yire alup gitmeğe komayup toğrı İstanbul'a gönderüp ve ne mikdâr gemi tahmîl olunup gönderildiğün ve içine konulan müsellemler ne köyden olup kim idüğün yazup kurudan bildüresiz ki, gemi geldükde ana göre talep olunup hârice alup gitmek ihtimâli olmaya ve deryadan gelen gemileri dahi anda yanaşdurmayup ve taşra zahîre çıkartmayup ve hârice koyuvmeyüp anun dahi içine müsellemler koyup mahmiyye-i mezbûreye gönderesiz. Zahîre husûsi mühimmat-ı umûrdandur; emrûme muhalif iş idenlerün gereği gibi haklarından

³²⁷ M.D, H.N, 5/1032.

gelinür. Ana göre mukayyed olup hılâf-ı emr nesne olmakdan sakınasız. Sonra özrinüz makbul olmaz; bilmiş olasız.³²⁸

Akkirman ve Kili kazalarında bulunan ve celeblikten muaf olan koyun erlerinin ellerinde bulunan koyunları İstanbul zahiresi için gelen celeplere bedeli karşılığında satmalarının sağlanması.

Yazıldı.

Kâdîâdemi İlyâs'a virildi. Fî 8 Zi'l-ka'de, sene: 972.

Akkirman ve Kili Kâdîlarına hüküm ki:

Taht-ı kazânuзда ba'zı koyun erleri olup koyun besleyüp varan celebleri koyun satmak üzere celeblikden mu'âf olup hâlen anun gibi kimesnelerden mahrûse-i İstanbul'un yazılı celebleri varup koyun almak istediklerinde; "Koyunumuz yokdur." diyü te'allül iderlerimiş. İmdi; mahrûse-i mezbûrenün zahiresi husûsi mühimmât-ı umûrdandır. Buyurdum ki: Hüküm-i şerîfüm vancak, bu bâbda her biriniz bi'z-zât mukayyed olup ol tarikla koyun besleyüp celeblikden mu'âf olan kimesnelerden mahrûse-i İstanbul zahîresiyçün varup taleb iden yazılı celebleri bahâsıyla bey' itdürüp ve ne mikdâr koyun alınursa her kimden alınduğın defterin mühürleyüp vakti ve mevsimi ile gönderüp müzayaka çekdürmeyesiz ki, bunda geldükde ol defter ile yoklanup mu'âfiyyet üzere koyun besleyenler ve beslemeyenler kimler idüğü ma'lûm ola. Husûs-ı mezbûr ehemmi mühimmâtdandır; bu bâbda dikkat ü ihtimamda dakika fevtitmeyesiz; şöyle bilesiz.³²⁹

İstanbul'da et sıkıntısı çekildiğinden, koyun hizmetinde görevlendirilen Balı Çavuş'un, yanında görevlendirilen müsellemlerle birlikte mevsim celeblerinde ve gönüllü taifesinde bulunan koyunları bir an önce sürdürerek İstanbul'a ulaştırması.

Yazıldı.

Dergâh-ı Mu'allâ çavuşlarından koyun hıdmetine irsal olunan Bâlî Çavuşa hüküm ki:

Hâlen mahrûse-i İstanbul'da et babında ziyâde müzayaka olup yazılı celeblerin ve sâyir gönüllü celeblerin koyunları mu'accelen sürülüp mahrûse-i mezbûreye getirilmesi lâzım ü mühim olmağın buyurdum ki:

³²⁸ M.D, H.N, 5/1109.

³²⁹ M.D, H.N, 5/1289.

Hükm-i şerîfüm varıcak, asla te'hîr ü tevakkuf itmeyüp yanunda hıdmete ta'yîn olunan müselleme tâyifesinden kifayet mikdârı âdem ile yazılı mevsim celeblerinin ve sâyir gönüllü tâyifesinin koyunların ber-vech-i isti'câl sürdürüp mahrûse-i mezbûreye göndermek babında envâ'-ı ikdam ü ihtimâmın zuhura getüresin. Husûs-ı mezbûr mühimmâtdandır, ihmâl ü müsâheleden hazer eyleyesin.³³⁰

İstanbul'da et müzayakası olduğundan Niğbolu sancağı Kadılıklarında bulunan mevsim koyunlarının İstanbul'a gönderilmesi.

Yazıldı.

Bayram Çavuş'a virildi. Fî 15 Zi'l-hicce, sene: 972.

Niğbolu sancağı Kadılarına hüküm ki:

Taht-ı kazamızda vâki' olan mevsim koyun vakti ile mahrûse-i İstanbul'a gönderilmesi lâzım ü mühim olmağın buyurdum ki:

Hükmi şerîfüm varıcak, asla te'hîr ü terâhî itmeyüp taht-ı kazânuzda olan koyunlardan mevsim koyunun vakti ile her biriniz defterinizle mahrûse-i mezbûreye gönderüp vaktinden tecâvüz itdirmeyüp ihmâl ü müsâheleden hazer eyleyesiz. Mahrûse-i mezbûrede et babında müzayaka vardır. Tamâm dikkat ü ihtimam idüp emrûme muhalif te'hîrden ve te'allül ü bahaneden ictinâb idesiz. Sonra özrinüz makbul olmaz; ana göre mükayyed olasız.³³¹

İstanbul'da et müzayakası olduğundan Diyarbakır Beylerbeyliği'ne bağlı Kadılıklardan İstanbul'a koyun gönderilmesi.

Yazıldı.

Mehmed Çavuş'a virildi. Fî 18. Zi'l-hicce, sene: 972.

Diyârbekir beğlerbeğisine hüküm ki,

Mahrûse-i İstanbul'da koyun babında müzayaka olmağın mahrûse-i mezbûre zâhîresiyçüri koyun gönderilmesin emridüp buyurdum ki:

Dergâh-ı Mü'allâm çavuşlarından Mehmed (zîde kadruhu) varıcak, te'hîr itmeyüp beğlerbeğiliğine müte'allık olan kadılıklardan bıçağa yarar vâfir koyun tedârük idüp

³³⁰ M.D, H.N, 3/1333.

³³¹ M.D, H.N, 5/1409.

sâhibleri veya vekîleriyle yarar sürucilere koşup gönderesin ve ne mikdâr koyun gönderilürse ve kimler ile gönderilürse defter idüp bile gönderesin ki,³³²

Bu hüküm dahi mezkûr ulûfeciye virildi.

Mahrûse-i İstanbul muhtesibine bir hüküm ki:

Vusul buldukda te'hir eylemeyüb bu husus için bir yarar âdem ta'yin eylesin ki mahrûse-i mezbûreye yazılı celeblerin ve haymana celeblerin getürdükleri koyunları kankı kadı hakdan gelür ise ve İstanbul ve Galata kassablarına ve Eyyûb-i Ensârî kassablarına her günde ne mikdar koyun virilür ise aslı üzere tafsili ile yazub defter eylesin.³³³

Yazıldı.

Budun Beylerbeyisinin âdemi Davud Voyvoda'ya virildi.

Budun Beylerbeyisine bir hüküm ki:

Bundan akdem sana hükm-i hümâyûnum gönderilüb mahrûse-i Budun'da arpa der-anbar olmak mühim olmağın Erdel vilâyetinden hazîne-i 'âmireme 'âid olan on bin altunla arpa satun alınmak tedârik olunub der anbar eylesin. Amma Erdel vilâyetinden mi almak enfa'dır, yoksa Budun'dan veya Segedin taraflarından mı almak evlâdır, ma'lûm idinüb yazub bildiresin deyu emreylemiş idim. Hâliyen dergâh-ı mu'allâmda olan âdemin zikrolunan arpayı Erdel vilâyetinden almak cümleden enfa'dır deyu haber vermeğın bu bâbda Brata'ya dahi bir hükm-i hümâyûnum gönderilüb zikrolunan on bin altun mukabelesinde Erdel vilâyetinden ta'cilen arpa cem'idüb, Budun anbarına teslim etdirmek emr ve ferman olmuşdur.

Buyurdum ki:

Bir an ve bir sâ'at te'hir ve terâhi eylemeyüb bu husus için sen dahi yarar âdemlerin ta'yin idüb müşârun ileyh Brata'ya irsal idüb mezbûr on bin altun ile arpa satun alub arabalarla getürdüb ta'cil ale't-ta'cil Budun anbarında hıfztdüresin amma şöyle sa'y ve ihtimam eylesin ki zikrolunan arpa bahâsıyla ve Budun anbarına gelince vâki' olan kirasıyla İstanbul'un her bir kilesi dörder akçeye ola, nihayet beşer akçeye ola, ziyâde olmaya, beşerden eksüğe almağa sa'y eylesin ve torbalar der anbar olduğu vakit

³³² M.D, H.N, 3/1410.

³⁴¹ M.D, H.N, 5/39.

Budun'un mâl defterdarı Ahmed dâme 'ulûvvühü ma'rifetiyle olub ikimizin dahi mührü bile ola ve hem terekenin hıfz ve sıyânetine dahi gâyetle ihtimam idüb nemden çürümekden ve damla ve yağmurda komayub bir vechle zarar olmaktan ziyâde hazer eyleyesin. Husûs-ı mezbûr ehemmi-i mühimmâtdan ve cümle vâcibâtdandır. Bu mühimmi şâir mesâlihe kıyâs etmeyüb gayet ile üzerine olub fermân-ı şerifim üzere mu'accelen emrolunan arpayı der-anbar eylemek babında enva-ı mesâ'i-i cemîlin zuhura getüresin ve ne vechle mübaşeret olunduğun dahi ta'cilen 'atebe-i 'ulyâma 'arzeyleyesin. Bu emr-i mühimmin itmam ve icrasında küllî basiret ve hüsn-i sa'y ve ihtimam üzere olub dakika fevt eylemeyesin.³³⁴

Yazıldı.

Davud Kethudâ'ya virildi.

Budun Defterdarı Ahmed Çelebi'ye bir hüküm ki:

Hâliyen hâssa-i hümâyûnum için Budun'da arpa cem' ve ihzar olunmak mühim ve lâzım olmağın vilâyet-i Erdel'den hazine-i 'âmmeme râci' olan on bin altunla Erdel vilâyetinden arpa satun alınub Budun'da der anbar olmasın emridüb bu bâbda Budun Beglerbegisine ve Brata'ya hükm-i hümâyûnum gönderilmişdür.

Buyurdum ki: Zikrolan arpa gelüb der anbar olduğu vakit senün ma'rifetinle der anbar oluna ve İstanbul kilesi dahi kaçır akçeye alınmışdur ve ne kadar tereke der-anbar olur ise yazub defter idüb ve mühürleyüb südde-i sa'âdete irsal eyleyesin. Amma terekenin hıfz ve sıyâneti babında gayet ile ihtimam idüb çürütmeğe ve nemlenmekden veya ahar vechle mazarret ve hasâret kişmekden ziyâde hazer eyleyesin. Bu hususu sâyk mühimmata kıyâs eylemeyesin. Gayet ile basiret ve ikdam üzere olasın. Şöyle bilesin...³³⁵

Yazıldı.

Ademisi Şâh Ali'ye virildi.

Bosna Begi olan Beg'e ve sancak Kadılarına bir hüküm ki:

Hâliyen sefer-i Nusret esere niyyet-i 'âlî nehmet olmağın orduy-ı hümâyûnum için koyun mühim ve lâzım olduğu ecilden Bosna sancağından on beş bin re's koyun tayin olunub buyurdum ki:

³³⁴ M.D, H.N, 3/48.

³³⁵ M.D, H.N, 5/49.

Vusul bulacak bir an ve bir sâ'at te'hir ve terâhi eylemeyüb mübaşeret idüb taht-ı hükümetinizden bıçağa yarar erkek on beş bin koyunu yazub defter idüb yerlü yerinde hâzır ve müheyya eyleyesin. Bundan sonra bir emrim dahi vardukda kat'â tevakkuf olunmayub cümlesi hâzır bulunub sen ki sancakbegisin yarar ve mu'temed âdemlerin koşub sahibleri veya vekilleri ile irsal eyleyesin ki varıldıkda anda ordu kassâblarına satun aldırılıb kimesneye zulm ve te'addi olunmaz sahiblerine ticâret ve 'asker halkına si'at-ı ma'îşet hâsıl ola. Amma zikrolunan koyunlar İstanbul için yazılı celeb koyunları olmayub rençberlerden alınmak gerekdir ve dişi koyun alınmayub bıçağa yarar erkek koyun gerekdir. Sen dahi ana göre tedârik eyleyesin ve hem anun gibi sahibleri bile gelmeyüb veküleriyle gönderilen koyunları dahi her kişinin koyunlarını ne mikdar ise sahiblerinin vekillerinin isimleriyle defter idüb ve sâhibleri gelenleri dahi herbirinin koyunları isimleriyle defter idüb ve mühürleyüb âdemlerinizle irsal eyleyesiz ki geldiklerinde ana göre yoklanub emrolunan koyunlardan ne mikdar koyun geldiği ma'lûm olub ve hem kimesnenin koyunu zayi' olmalı olmaya zikrolunan husus ehem-i mühimmâtdan olub asla te'hir ve ihmâl eylemeyüb fermân-ı hümâyûnum mucibince maslahatınızda mücidd ve sâ'î olub bervech-i isti'câl koyunları ihzar eylemek babında kemâl-i mühimmâtınız vücûde getüresiz. Amma bu bahane ile re'âyâdan nesne atız ve celb olunmaktan kimesneye zulm ve te'addi olmakdan ziyâde hazer idesiz. Şöyle ki emrolunan koyunlar ihzar olunmayub sefer-i hümâyûnuma çıkıldıkda mahall-i memûre gelüb irişmeyüb dahi asker-i hümâyûnuma müzayaka gele veya bu bahane ile ra'âyâdan nesne ahzolunub zulm ve hayf olunduğu istimâ' oluna eğer begler cânibindendir ve eğer kadılar taraflarındandır bir ferdin özri makbul olmak ihtimâk yokdur envâ'-ı 'itâbla mu'âteb olmak mukarrerdir. Bu husûsda size i'timâd olunmuşdur. Bir vechle ihtimam eyleyüb emrolunan koyunlar ihzar olunub hem ra'âyâyâ dahi zulm ve te'addi olmalı olmaya. Bu emr-i hümâyûnumun itmamı babında nihayetle basiret ve ikdam üzere olasız ve ne vechle tedârik eylediğinizi ve emrim üzere ne mikdar koyun ihzar olunduğın dahi ale't-ta'cil dergâh-ı mu'allâma arzeyelesiz.

Bir sureti dahi Hersek Begine ve sancak Kadılarına yazıla. 15 000 koyun

Mahmud Çavuşla gönderildi, kezâlik Böğürdelen'e.

Bir sureti dahi İzvornik Begine ve sancak Kadılarına 10 000 ganem,

Çavuş Mustafa ile gönderildi fi 3 Muharrem sene 952 (17 Mart 1545)

Dimitrofça kal'esine gönderildi.

Yazıldı

Niğbolu Begine ve sancak kadılarına 10 000 ganem.

Kapu çavuşlarından Hasan Çavuşla gönderildi, Alacahisâr'a veya Prakin'e gönderildi.

Vidin begine ve sancak kadılarına, yazıldı 10 000 ganem,

Yazıldı.

Semendre Begine ve sancak Kadılarına

Yazıldı.

Semendre sancağına 10 000 ganem.

Cezire-i Sirem'e 7 000 ganem, Pehlivan Çavuş Ahmed'e virildi.

Hemân orduy-ı hümâyûnuma gönderesin. Sirem Cezîresi'nde cem olunacak koyunlara Budun Beglerbegisinin voyvodaları bile mu'âvenet eyleye.

Alacahisâr Begine ve sancak Kadılarına 5 000 ganem.

Yazıldı.

Orduy-ı Hümâyûnuma göndere.

Pehlivan Ahmed Çavuş'a virildi.

Küs sancağı begi Mehmed Beg'e ve sancak kadılarına 10 000 ganem.

Yazıldı

Ulama Beg ademisi Şâh'ali'ye virildi Böğürdelen'e götürüle³³⁶

Mısır Beylerbeyine: (İstanbul'a pirinç gönderilmesi hakkında.)

Yazıldı.

Dervîş Kethudâ'ya virildi.

Fî 11 Şa'bân sene 967.

Mısır Beglerbegisine hüküm ki:

Hâliyâ mahrûse-i İstanbul'da pirinç babında müzayaka olmağın buyurdum ki:

³³⁶ M.D, H.N, 5/374.

Vusul buldukda bu bâbda mukayyed olup ticâret üzre varanlara mümkün oldukça gayrı metâdan pirinci artuk aldurup vâfir ü müstevfâ pirinç gönderesin ve pirincin her nev'inün narh-ı rûzîsi ne mikdâr ise anı da hufyeten tefahhuz eyleyüp arz eylesin.³³⁷

Gümülcine Kadısına: (Dersaadet'e gönderilecek zahireye mâni olunamayıp, hilekârlara verilmemesi hakkında.)

Gümülcine Kadısına hüküm ki:

Mektûb gönderüp taht-ı kazandan mahrûse-i İstanbul zahîresiyçün tereke virilmekle ahâlî-i vilâyete müzayaka lâzım geldüğün bildürmişsin. Andan gayrı Südde-i sa'âdetüme gelen kimesneler dahi ba'zı madrabazlar tereke alup der anbâr idüp anlar da müzayaka virdüklerin bildürdiler. İmdi, mahrûse-i mezbûrenün dahi zahîre husûsi ehemmi mühimmâtdandır, buyurdum ki:

Hükm-i şerîf-i vâcibü'l-ittibâum vusul buldukda, mahrûse-i mezbûre zahîresiyçün olan terekeye kimesne mâni' olmaya. Amma madrabâzlara tereke aldurmayup der anbâr itdürüp müzayaka itdürmeyesin. Temerrüd ideni segidüp muhtâc-ı arz olanı yazup bildüresin. Ve baede'n-nazar bu hükmi re'âyâ ellerinde ibka idüp alâmet-i şerîfe itimâd kılasın.³³⁸

Rumeli Kadılarına: (Mevsim koyunlarının toplanıp gönderilmesi hakkında.)

Yazıldı.

Koyun emîni âdemi Ali'ye virildi.

Fî 25 Cemâziye'l-âhir sene 967.

Rûmeli Kadılarına hüküm ki:

Koyun emîni mektûb gönderüp taht-ı kazânuzda bahar için tayîn olunan celeblerün mevsim koyunları sürilmesi babında hükm-i şerîfüm taleb itmeğün buyurdum ki:

Müşârün ileyh vardukda, siz ki Kadîlarsız bi'zzât mukayyed olup mübaşeret idüp yazılı celeblerün mevsim koyunların mu'accelen cem' idüp üzerlerine mukayyed olan koyunların kendüleri ve yâhûd vekilleri ile mahrûse-i İstanbul'a irsal eylesin. Koyun husûsi mühimdür. Gereği gibi ikdam ü ihtimam idüp taht-ı kazânuzda olan ağnâmı sâl be-sâl defter idüp mühürleyüp koyun emîni âdemleri ile gönderesin ve bir suretin dahi celebkeşe viresin ki bunda geldükde ana göre yoklanup ahnup zâyic u telef olmak ihtimâli olmaya. Koyun husûsında ihmâl ü müsâhele itmeyüp mevsim koyunların vakti ile

³³⁷ M.D, H.N, 5/1063.

³³⁸ M.D, H.N, 5/916.

göndermek babında1 ardınca olası ve gönderdiğiniz celeblerin üzerlerine sürici ta'yîn idesiz ki koyunların getirüp defter mücebince teslim eyleyeler ve siz ki Kadîlarsız, ihmâlinüz müşahede olına, beyân idecek özrinüz makbul olmayup müstahıkk-ı itâb olursız. Ana göre tedârük idesiz ve celeblerin üzerlerine takdîr olınan koyun dâ'imâ vakti ile irsal eylemek babında dakika fevt itmeyesiz.³³⁹

Kavala'dan İstanbul'a kadar Kadılara ve koyun eminine: (İstanbul'a gönderilen koyunlara müdahale olunmaması hakkında.)

Yazıldı.

Muhtesib Kethüdası Ferruh'a virildi.

Fî 17 Cemâziye'l-âhir sene 967.

Kavala'dan mahrûse-i İstanbul'a gelince yol üzerinde vakı' olan Kadılara ve koyun eminine hüküm ki:

Sen ki koyun eminisin, mahmiyye-i mezbûre zahîresiyçün cem' idüp irsal itdüğün koyunların kassablannun sayıcılan karşılayup sayup bu sebeb ile zikr olınan koyun mahrûse-i mezbûreye gelmeden zâyî olur imiş. İmdi, mahrûse-i mezbûre zahîresiyçün gelen koyunlara vech-i meşrûh üzre dahi mani olınmak câ'iz değıldür, buyurdum ki:

Mahmiyye-i mezbûre kadısı muhızlılarından Cafer ve Muhtesib oğlanı Mustafa varduklarında, min baad yollarda mahrûse-i mezbûre zahîresiyçün gelen koyunları yollarda mezkûrlara karşılatmayup ve saydurmayup aynı ile irsal idesin ki ol sebeb ile yollarda zâyî olmak ihtimâli olmaya.

Yevmü's-sebt fî 22 Şa'bân sene 967 (18.05.1560)³⁴⁰

Akkirman sancağı Beyine ve Kadısına: (İstanbul'a koyun gönderilmesi ve koyun ihraç etmek istemeyenlerin bildirilmesi hakkında.)

Yazıldı.

Koyun emîninün âdemi Pervâne'ye virildi.

Fî yevm-i mezbûr.

Akkirman sancağı Beyine ve Kadılarına hüküm ki:

³³⁹ M.D, H.N, 3/872.

³⁴⁰ M.D, H.N, 3/855.

Hâliyâ koyun emîni âdem gönderüp vilâyet-i mezbûrede Defter-i Hâkanî'de mahrûse-i İstanbul'a yazılı olan celebler, defterde üzerine mukayyed olan koyunları ihrâc eyle diyü tenbîh itdükde itâ'at itmeyüp kimi dizdar ve kimi hisâr eriyüz diyü mücerred ta'allül ü bahane idüp ol ecilden her mevsimün koyun vakti ile ihrâc olunmaduğın bildürdi. İmdi, koyun husûsı, ehemmi-i mühimmât dandır.

Buyurdum ki:

Vusul buldukda, her biriniz bi'zzât mukayyed olup anun gibi taht-ı hükûmetinizde vâki' olan yazılı celeblerden defterde üzerlerine mukayyed olan koyun bilâ tevakkuf ve bilâ kusûr tedârik idüp her koyun vakti ve mevsimi ile ihrâc idüp mahrûse-i mezbûreye göndermek babında gereği gibi ikdam ü ihtimam eyleyüp müşârün ileyh emîne olan veçhile mu'âvenet ü müzaheret idüp anun gibi defterde yazılan celebeler vech-i meşrûh üzre ta'allül ü bâhâne iderlerse itdürmeyüp, defter mûcebince koyunların ihrâc idüp gönderesin. Temmerrüd ü inâd idenleri her kim olursa olsun isimleriyle ve resimleriyle yazup bildüresin. Bir veçhile haklarından geline ki, sâ'irlerine mûcib-i ibret ola. Bu bâbda ihmâl ü müsâheleden ziyâde hazer idesin. Sonra kimesnenün özrü makbul olmaz. Ana göre mukayyed olasın.

Anadolu Kadısına: (İstanbul'a zahire getirecek Mustafa oğlu Mehmed Reis'e müdahale ettirilmemesi hakkında.)

Yazıldı.

Anadolu Kâdîsına hüküm ki:

Taht-ı kazânuzda Mustafa oğlu Mehmed nâm re'îs, gemisiyle mahrûse-i İstanbul zahîresiyçün Anadolu müstahfızlanndan Hamza oğlu Mehmed ve Ali Mora nâm kimesne ile irsal olunan iki yüz müd buğdayı mahrûse-i İstanbul'da olan Unkapanı'na getirüp teslîm itdüklerine mahmiyye-i mezbûre muhtesibi ellerine temessük virüp hüküm-i şerîfüm taleb itdüklerin arz itmeğın, mezbûrlar teslîm itdükleri buğday için hilâf-ı Şer' kimesneyi dahil ü ta'arruz itdürmeyesin.³⁴¹

İstanbul Kadısına: (İstanbul'da kesilen koyun ve kuzu başlarının başhanelerden başka yere sattırılmaması hakkında.)

Yazıldı.

Aya Sofya mütevellisine virildi.

Fî 25 Şa'bân, sene 967

İstanbul Kâdîsına hüküm ki:

Sabıka Üsküb Kadısı olan Mevlânâ Muslihuddîn mühürlü tezkire gönderüp Aya-Sofya evkafına tâbi baş hâneler tasarruf iden kimesnelerün talepleri ve şekvâları ile emr-i şerîf mücebince nefs-i selhhâneye varup kassâblar kethüdası Sefer ve sâir kassâblar ihzar olunup selhhânelerde boğazlanan koyunların ve kuzuların başları zikr olunan başhânelere bi't-tamâm vâsıl olmaduğının sebebi sü'âl olundukda bizüm selhhânemüzde boğazlanan koyunların ve kuzuların başları mezbûr başhânelere bi't-tamâm vâsıl olur iken, Silivri Kapısı'nda ve Yenikapu'da ve Yenibağçe'de dahi vakıf dükkânlarında boğazlanup girü ol mevzı'da salur ve andan gayrı Yahûdlar içinde beş dükkânda boğazlanan dahi girü ol arada satılır; zâyi olan etlerin başlardur diyü cevâb virdüklerinde mezbûrün başçılar dahi vech-i meşrûh üzredür diyü tasdik itdüklerin arz eyledüğü ecilden,

Buyurdum ki:

Vardukda, zikr olunan başları girü başçılara ve başhânelere virdürüp emr-i şerîfüme mugayir hârice beyc itdürmeyesin.³⁴²

Rumeli'nin sağ kolundaki Kadılara: (Dersaadet'e acele koyun gönderilmesi hakkında.)

Yazıldı. Husrev Beg'e gönderildi.

H. 9 Şevval sene 967. Ba'dehû Abdî Çavuş'a virildi. Fî yevm-i mezbûr.

Rûmili'nün sağ kolunda vâkı olan Kâdılara hüküm ki:

Mahrûse-i İstanbul'a ta'yin olunan vakit, koyun gelüp irişmeyüp et babında müzayaka olup mevsim koyum defter mücebince mucacelen gelüp irişmesin emr idüp, Buyurdum ki:

Her birimiz taht-ı kazânuзда olan celeb tâ'ifesine defter mücebince ta'yîn olunan mevsim koyunun asla te'hîr itdürmeyüp mucacelen bî kusûr ihrâc itdürüp mahrûse-i mezbûreye gönderüp teslim itdüresin. Husûs-ı mezbûr mahall-i ihtimâmdur. Ana göre

³⁴¹ M.D, H.N, 3/768.

³⁴² M.D, H.N, 3/1151.

mukayyed olup giç veya eksük göndermekden ziyâde hazer idesiz. Şöyle ki, emr olunan mevsim koyunun mucaccelen vaktiyle gönderüp bî kusûr teslîm itmeyesiz, asla özrinüz makbul olmayup mu'akab u mucâteb olmanuzı mukarrer bilüp ihmâl ü müsâheleden hazer idesiz.

Yazıldı.

Bu dahi bir sureti sol kol kadıları. (...) ³⁴³

Sivas'a kadar olan Kadılara: (Satılmak üzere Bursaya getirilmekte olan koyunların İstanbul'a sevk edilmesi hakkında.)

Yazıldı.

Bu hüküm gitmeyüp Bolı Begine yazılmışdur. Anun gibi ol canibe gelürse İstanbul'a gönderesin diyü çavuş oğlanlarından Mehmed'e virildi.

Fî 29 Zi'1-ka'de sene 967

Mahrûse-i İstanbul'dan Sivas'a varınca yol üzerinde vâkı' olan Kadılara hüküm ki:

Hâliyâ Diyârbekr Beglerbegisi (dâme ikbâluhû) mektûb gönderüp Alos kethüdalarından Divâne oğlan oğlu ve ba'zı kethüdalar kendü ihtiyârlariyle Burusa câniblerine bey' eylemek için on beş binden ziyâde koyun ile gönderilüp henüz Sivas'a ve Çorum'a ancak varmışlardur diyü bildürmeğin, imdi, mahrûse-i İstanbul'da et babında müzayaka olup zikr olınan koyun mahrûse-i mezbureye gelmesin emr idüp buyurdum ki:

Vusul buldukda, bu bâbda her birinüz mukayyed olup zikr olınan koyun her birinüzün taht-ı kazasına dâhil olur ise mahrûse-i mezbureye göndermeyüp tenbîh ü te'kîd idesin ki doğru mahrûse-i İstanbul'a getüresin. ³⁴⁴

İstanbul Kadısına: (İstanbul'a gelen yaş yemişlerin halka ve pazarcılara adalet ve kanun üzere sattırılması hakkında.)

Yazıldı.

Muhtesibe virildi. Fî 8 Muharrem sene 968.

İstanbul Kadısına hüküm ki:

³⁴³ M.D, H.N, 3/1297.

Hâliyâ Südde-i sa'âdet'üme şöyle arz olındı ki; yaş meyve ile mahrûse-i mezbûreye gelen gemileri ba'zı kimesneler karşılayup iskeleye gelmedin, getürdükleri yemişi kendüleri satun alup âdet ü kanun üzre halka ve bâzârcılara adalet ile taksîm ve tevzî itdürmezlerimiş. İmdi,

Buyurdum ki:

Vardukda, min-baed yaş yemiş ile mahrûse-i mezbûreye gelen gemileri kimesneye karşılatmayup iskeleye gelüp iskele urup dahi getürdükleri yaş meyveyi halka ve bâzârcılara âdet ü kanun üzre satdurasın ve gemi reislerine dahi muhkem tenbîh ü tehdîd eylesin ki iskeleye gelüp, iskele urmadın kimesneye yemiş satmayalar. Bu hususlarda gereği gibi mukayyed olup emr-i şerîfûme mugayir yaş meyve ile gelen gemileri kimesneye karşılatmayup ve gemiciler iskeleye gelmedin, getürdükleri yemişi satmak isterlerse men u def eylesin; eslemezler ise âdem koyup anun gibi emr-i şerîfûme mugayir yemiş alanların aldıkları yemişlerin girift idüp hemân fermân-ı hümâyûnuma mugayir vaz' idenleri yazup arz idesin. Ve, bu hükm-i şerîfûmi sicill-i mahfuza kayd itdürüp dâ'imâ mazmûn-ı hümâyûnumla âmil olup hilâfına cevaz göstermeyesin.³⁴⁵

Kocaili sancağında Karadeniz yalılarında olan Kadılara: (İstanbul'a zahire gönderilmesine dair.)

Yazıldı.

Mezbûra virildi. R. yevm-i mezbûrî.

Kocaili sancağında Karadeniz yalılarında vakı' olan Kadılara hüküm ki:

Hâliyâ tereke babında müzayaka olmağın Dergâh-ı mu'allâ'm çavuşlarından kıdvetü'l-emâsil Mehmed (zîde kadruhü) vardukda, te'hîr itmeyüp her biriniz bi'z-zât mukayyed olup taht-ı kazânuzda ve eğer madrabâzlarda ve eğer re'âyâda eğer buğday ve eğer undur, her kimde deranbâr olmuş tereke var ise çıkardup kendü maişetleri ve zirâ'atleri için kifayet mikdâr koyup dahi narh-ı rûzî üzre mahrûse-i mezbûre zahîresiyçün varan gemilere bey' idüp gemilerine tahmil idüp ber-vech-i isti'câl irsal idesiz. Husûs-ı mezbûr mahall-i ihtimâmdur, ana göre mukayyed olup kimesneye himâyet için emrüm üzre her kimde tereke var ise çıkardup gemilere bey' idüp gönderesiz ve her biriniz taht-ı

³⁴⁴ M.D, H.N, 3/1491.

³⁴⁵ M.D, H.N, 5/1574.

kazamızdan ne mikdâr tereke ihrâc idüp ve kimün gemisiyle gönderdiğiniz ve ne sicil üzre bey' olunduğunu yazup bildüresiz.³⁴⁶

Kili, Abyolu, Aydos, İbrail, Yanbol, Tuzla ve Varna Kadılarına: (İstanbul zahiresi için emirle gelen gemilerden maada mahsul verdirilmemesi hakkında.)

Yazıldı.

Ramazân Çavuş'a virildi.

Fî 24 Muharrem sene 968.

Yazıldı.

Kilârcılardan Nasuh'a virildi.

Edirne'den İstanbul'a varınca yol üzerinde vâki' olan Kadılara bir hüküm ki:

Şimdiki hâlde matbah-ı 'âmirem için piliç hacet olmağın hükm-i şerifle kulum Süleyman varıcak herbiriniz taht-ı kazânuzda olan yerlerden ihtiyarıyla satanlardan narh-ı rûzî üzere kifayet mikdarı piliç alıviresiz amma ihtiyarıyla satmayanlardan cebirle satmağa teklif etdirmeyub nesnelere aldirmayasın, şöyle bilesin...³⁴⁷

İstanbul'un sosyal hayatı ve mahkemelerle ilgili hükümler:

İstanbul Kadısına:

İstanbul'da oturan Yahudilerin, mahallelerinde koyun ve sığır keserek şehri kirlettikleri bildirildiğinden bunun önlenmesi için kendilerine Yedikule Salhânesi'nde bir dükkân tahsis edilip hayvanlarını burada kesmelerinin sağlanması.³⁴⁸

İbrahim b. Abdullah'ın İstanbul'da Ayasofya çarşısında mor çuhasını çalan Alagöz b. Abdullah hakkındaki hırsızlık davası.

Sebeb-i tahrîr-i kitâb budur ki: İbrahim b. Abdullah Meclis-i Şer'de şöyle takrir-i da'vâ edip dedi kim benim bir mor çuhamı İstanbul'da Ayasofya çarşısında Alagöz b. Abdullah benden sirkat eyledi el hâletü hâzihî işbu Hasan b. Hızır'da buldum satmadım bağışlamadım el'ân mülkümdür dedikte, mezkûr Hasan inkâr ettikte mezkûr müdde'î İbrahim'in da'vâsına muvafık beyyine taleb olundukda udûl-i müslimînden Pervane b. Abdullah ve Şirmerd b. Abdullah mezkûr müdde'înin da'vâsına muvafık şehâdet-i sahîha-i şer'iyeye eylediler ba'de't-tezkiyeti'ş-şer'iyeye şehâdetleri kabul olundukdan sonra mezkûr

³⁴⁶ M.D, H.N, 5/1652.

³⁴⁷ M.D, H.N, 5/417.

³⁴⁸ M.D, H.N, 5/156.

çuha mezbûr İbrahim'in didiği sabit olup hükm olundu öyle olsa talepleri ile deftere sebt olundu.

Tahiren fi evâhiri Safer sene 921.

Şuhûdü'l-maznûn Şükrullâh b. Şeyh Sevindik ve emin Sinan Bey b. Abdullah ve Şaban b. Ramazan ve Demirhan b. İsmail ve Ramazan b. Ahmed ve gayrum mine'l-hâzırîn³⁴⁹

İçki içip sarhoş olduğu sabit olan Kuzu b. Işık'a icrâ'-ı şer' olunduğu.

Sebeb-i tahrir-i kitâb budur ki:

Kuzu Işık meclis-i şer'a geldikde süci içip sarhoş idiği âmil Mehmed b. İsa taleb edicek Seyyid Ahmed b. Ali ve Osman Kadı b. Zekeriya ve Abdi b. Ahmed ve Çalabverdi b. Hasan Cüllâh şehâdetleri ile sabit oldukdan sonra icra-i şer' olunup deftere sebt olundu.

Tahiren fi evâhiri Şa'bani'l-mu'azzam sene 921.³⁵⁰

Aralarında kavga eden Dimitri, Sadak ve Yorgi b. Lenarda'ya tazir cezası verildiğine dair.

Sebeb-i tahrîr-i kitâb budur ki:

Dimitri ve Sadak Yorgi b. Lenarda'yı vurduğu ve mezkûr Yorgi mezbûr Dimitri'yi vurduğu ikrarları ile sabit oldukda ta'zîr olunup deftere sebt olundu.

Tahiren fi evâhiri Şa'bani'l-mu'azzam, sene 922.

Şuhûdü'l-mazmûn

Halil b. (...) ve Nikola b. Lenarda ve Dimitri b. Mihâl ve Yorgi b. Mihâl ve Demirhan b. İsmail³⁵¹

Hamza b. Abdullah'ın terekesi.

Der-beyân-ı Muhallefât-ı Hamza b. Abdullah mâte fi Üsküdar fi 18 Şevval sene 925 ve'l-vasiyyetü mine's-sülüs³⁵² İçki içtiğini ikrar eden İsmail b. Abdullah'a had cezası verildiği.

³⁴⁹ M.D, H.N, 5/210.

³⁵⁰ M.D, H.N, 3/286.

³⁵¹ M.D, H.N, 3/389.

³⁵² M.D, H.N, 3/719.

Tezkireti'l-hurûf oldur ki nefsi Üsküdar'da mütemekkin olan İsmail b. Abdullah meclis-i şer' de hamr içdim deyu ikrar edicek şer'an mu'teber görölüp mezbûr İsmail'e had olup Üsküdar âmili Osman b. Gevherdaş ale'l-kânûn cerime alınıp deftere sebt olundu.

Cerâ zâlik fî evâsıtı Zilhicce sene 925.

Şuhûdü'l-maznûn Hacı Kınmî, Musa Cüllâh ve Bekir b. Mustafa ve Sinan Yeniçeri b. Abdullah ve gayruhum mine'l-müslimîn³⁵³

Çengelköy'de Rus asıllı bir kaçak kölenin yakalanıp âmile teslim edildiği.

Sebeb-i tahrîr-i hurûf oldur ki:

Karye-i Çengel'den Kefaleoğlu nâm kimesne asferu'l-levn eftahu'l-hâcibeyn eşhelü'l-ayn tavîlul kâme er-Rûsiyyul asl sâbibü'l-libye Balaban nâm abd-i âbık tutup iş eri olan Mehmed b. Beldr'e teslim edip yevmî ikişer akçe nafaka takdir olunup deftere ketb olundu.

Tahiren fî yevmi'l-hâmis min şuhûr-ı Cemâziyelâhir sene 920.³⁵⁴

Marya ve Panayot'a küfreden Sosora'ya tazir cezası verildiği ve sonradan davadan feragat edildiği.

Sebeb-i tahrîr-i kitâb oldur ki

Marya ve Panayot meclis-i şer'a gelip hilelerine Sosana'yı ihzar edip takrîr-i da'vâ kılıp dediler ki mezbûreler beni muhkem sebb ettiler dedikde mezkûreler dahi mezbûreler beni darb ettiler ben dahi onları sebb etdim deyu-ikrâr ettikten sonra mezbûre zimmîlerin talebleriyle ta'zîr hükm olundu.

Şuhûdü'l-hâl.

Ali b. Abdullah, Hasan b. Abdullah, Yunus b. Abdullah.

Mezbûrân Panayot ve Sosora mezkûre ve Marya birbiriyle cemî' da'vâlarından ve nizâ'larından feragat edip şöyle dediler ki cemî'mizin birbirimizde bi-vechin mine'l-vücûh ve sebeb-i esbâb da'vâmız kalmadı dediklerinde mezbûre Sosora'nın talebiyle vâki hâl deftere ketb olundu.

Şuhûdü'l-mezkûr.

Ali b. Abdullah, Hasan, Yunus³⁵⁵

³⁵³ M.D, H.N, 3/764.

³⁵⁴ M.D, H.N, 3/128.

³⁵⁵ M.D, H.N, 3/100.

Yazıldı.

Kiseye mühürleyüb Ali Voyvoda'ya virildi.

Mora Begine bir hüküm ki:

Hâliyen mahrûse-i İstanbul'un yazılı kassâbları az kalub ol eelden et hususunda müzayaka çekilüb yeniden kassâblar yazılmak lâzım olmağın livâ-i Mora'dan beş nefer yarar kassâb yazılmasın emridüb buyurdum ki:

Vusul bulıcak kat'an te'hir ve terâhi eylemeyüb bu hususu onat vechle ihtimam ve tettebbu' idüb vilâyet-i Mora'da mütemevvil ve muna'am kimesnelerden ki beş kerre yüz binden aşğa mâlı olmaya andan yukaru ne kadar mâla kadir olur ise olsun ol asıl ribâhor muna'am kimesnelerden emrim üzere beş nefer kassâb yazub dahi eğlendirmeyüb âdemlerine koşub ta'cilen İstanbul'a irsal eylesin ki hizmetlerinde olalar ve her birinin isimlerini yazub ne mikdar akçeye ve ne kadar emlâk ve esbâb ve davara güci yeter ise tafsili ile 'arz eylesin senün kemâl-i emânet ve istikametine i'timâd-ı hümâyûnum olduğu ecilden bu hususu sana emreyledim bu bâbda gayet ile ihtimam ve hüsn-i basiret üzere olub kimesne söziyle yazmayub vech-i meşrûh üzere muna'am kassâblığa yarar olduğuna tamâm senün 'ilmin ola, Yahudi olmaya, sefer ehli olmaya, pîr ve malûl olmayub inub binmeğe kudreüeri ola, Müslümân olsun zimmî olsun, ol asıl kassâblığa yararları yazub bir vechle tedârik eylesin ki sonra nizâ'a mü'eddi olmalu olmaya. Tamâm emr-i hümâyûnum, hakk üzere ri'âyet eylesin, şöyle bilesin.

Yevmü'l-erbiâ fi 25 Ramazân sene 967 (19.06.1560).³⁵⁶

Der-beyân-ı

Muhallefât-ı Hamza b. Abdullah mâte fî Üsküdar fî 18 Şevval sene 925 ve'l-vasiyyetü mine's-sülüs³⁵⁷

İstanbul'un Mimari Yapısı ile İlgili Hükümler:

İstanbul kadısına

Mihrimah Sultan'a, Edirnekapı'da yaptırdığı caminin yanına bir de hamam yaptırma izni verildiğinden, bu konuda kimsenin kendisine Şer'-i şerife aykırı bir müdahalede bulunmasına müsaade edilmemesi.³⁵⁸

İstanbul Kadısına ve Mimarına: (İstanbul hisarlarının dış ve içlerine ev ve dükkân yapılmaması hakkında.)

³⁵⁶ M.D, H.N, 3/415.

³⁵⁷ M.D, H.N, 3/719.

³⁵⁸ M.D, H.N, 3/2.

Yazıldı.

İstanbul Kadısına ve Mimarına hüküm ki:

Mahrûse-i mezbûrenün hisarının taşrasından ve içerüsünden evler ve dükkânlar yapılmasun diyü emrüm olup, ol cânibde olan evler ve dükkânlar dahi yıkdurılmış idi. Ol emr-i şerîfüm kemâkân mukarrerdür.

Buyurdum ki:

Vusul buldukda, te'hîr ü terâhî eylemeyüp bu hususa bi'z-zât mübaşeret eyleyüp şehrün etraf ü cevânibinde anun gibi emr-i şerîfüme mugayir kimesne hedm olan yirlere nesne bina itmîşler ise hedm idüp fermân-ı şerîfüme mugayir bir kimesneye iş itdürmeyesin³⁵⁹

İstanbul Kadısıyla Sübaşısına:(İstanbul hisarları dibine ev yapılmaması ve yapılacak evlerin nasıl yapılması lâzım geleceği hakkında İstanbul Kadısı'na ve Sübaşısına hüküm ki:)

Bundan akdem sene sitte ve erbain ve tis'a-mi'e tarihinde hüküm-i şeriftim virilüp mahrûse-i İstanbul hisârının iç yüzünde dîvâra muttasıl ve dîvâr üzerinde bazı kimesnelerin evleri ve şehnişînleri olup husûşâ Yehûdâ tâ'ifesi tabakatla âlî evler ve çârtâklar ihdas eyleyüp ve dîvârun taşra yüzine dahi hisara muttasıl dükkânlar olup ve ağaçılar dîvâra muttasıl ve dîvâra karîb mahallere ağaçlar ve tahta yığmağla her gâh harka kabiliyyet gelüp Müslimânlarla eksüksüz mazarrat ü hasâret olduğu ecilden minba'd bu hususları ref idüp bi'z-zât mübaşeret idüp ol yirlerün üzerine varup göresin; mahrûse-i mezbûrede hisar dîvârının iç yüzünden hisara muttasıl ve hisar dîvârı üzerinde yapılmış eğer evlerdür ve eğer şehnişînlerdür, bi'l-cümle her neyse ve her kimün ise külliyyen ref idüp getürdüp, hisar dîvârı üzerinde asla anun gibilerden bina eseri komayasın ve dîvârun iç yüzünden dahi bennâ arşuniyle dört arşun mikdârı hisara karîb yirde evler olmağa emrüm yokdur. Ol bâbda dahi tamam ihtimam üzre olup, şol kimesnelerin ki bi'l-fiil yapılmış evleri hisar dîvârından iraklığı dört arşun veya dört arşundan irak ola, ana müta'âriz olmayup hâli üzre koyasın. Amma mâbeyni dört arşundan eksük olan eğer evlerdür ve eğer dükkânlardur, her ne mikdârsa cümlesin vech ü münâsib olduğu üzre tedârük idüp her veçhile tenbîh eylesin ki hisar dîvârıyla külliyyen evlerin mâbeyninde emrüm üzre dört arşun mikdârı hâli ve açuk yir kalup tarik-ı âmm ola ve bi'l-fil yanan yirlerden dahi anun gibi yapılmış oldukda kezâlik hisar dîvârına muttasıl ve dîvâr üzerinde kat'â bir ferde cüzî ve küllî nesne

yapdurmayup hisarla mâ-beynleri yine emrüm üzre dört arşun mikdâr yir olup mühim tabakarla âlî evler ve çardaklar yapdurılmak câ'iz değıldür. İki tabakadan ziyâde bina itdürmeyüp yukaru tabakada aşığıdan çıkan dîvârdan zâ'id sokak üzerine nesne uzatdurmayup aşığının ve yukarunun dîvârının beraber itdüresin ve evleri saçaklı yapdurmayup âdet üzre tûladan kerpiç itdürüp buna muhalif bir ferde iş itdürmeyesin ve dükkânlar dahi yapılmış oldukda dükkânun kadîmî sınuru ve haddi neyse ana göre yapdurup dükkânlar öninde suffalar ve pîşhûnlar itdürmeyesin ve dîvârın taşra derya tarafında dahi emrüm bunun üzerinedür ki, dîvâra muttasıl minba'd dükkânlar olmayup ve hisar dîvârına karîb mahallerde ağaç ve tahta cinsinden bir nesne konılmaya; ol bâbda dahi tamâm ihtimam üzre olasin. Bi'l-fi'l hisar dîvârına muttasıl her ne mikdâr dükkân var ise ref idüp ve hisara karîb yıkılmış ağaçlar ve tahtaları giderdüp ve gereğı gibi tenbîh idesin ki yanan yirlerden yapılmış oldukda dahi hisara karîb yirde bir ferde dükkân yapdurmayup ve ağaç ve tahta bindürmeyüp her ne mikdâr tevsî itdürmek mümkün ise itdürüp bir veçhile tedârük eylesin ki, nâgâh âteş oldukda dahi dîvâra ulaşmağa kabiliyyet kalmayup tamâm emr-i şeriftim yirine vara. Bu bâbda benüm ziyâde ihtimâmum vardur. Şöyle ki, minba'd emrüme muhalif hisar dîvârının iç yüzünde ve taşrasında ve yâhûd dîvâr üzerinde cüzi ve küllî evler ve şehnişinler ve dükkânlar olduğı istimâ' olına, asla kimesnenün özri makbul olmak ihtimâli yokdur. Emr-i şerîfüme muhalefet idenler her kimler ise siyâset olınmak mukarrerdür, bilmiş olasin ve bu hükm-i şerîfimün suretin sicillâtına kayd itdüresin ki senden sonra gelen kudât dahi dâ'imâ mazmûn-ı hümâyûniyle âmil olup asla vü katâ hilâfına cevaz göstermeyeler diyü emrüm olmuş idi. Hâliyâ ol emr-i hümâyûnuma mugayir ba'zı yirlere girü bina yapılup ve kapular olup ve bu hükm-i hümâyûnumun sureti, sicilde mukayyed olduğı bulunmağın tekrar yazılup buyurdum ki:

Vusul buldukda, suretin sicill-i mahfuza kayd eyleyüp dahi bi'z-zât bu hususa mübaşeret idüp emr-i şerîfüme mugayir olan yirleri men u def idüp hâliyâ fermân-ı celîlü'l-kadrüm ile âmil olasin.³⁶⁰

Ferhad Paşa'ya: (İstanbul surları içine ve dışına bina inşa ettirilmemesi ve yapılmış binaların yıktırılması hakkında.)

Yazıldı.

³⁵⁹ M.D, H.N, 3/68.

³⁶⁰ M.D, H.N, 3/72.

Ferhâd Paşa'ya hüküm ki:

Bundan akdem mahrûse-i İstanbul hisârının taşrasında ve içerüsünde kimesne dört arşun yirde evler ve dükkânlar bina itmeyüp ve kimesne kereste yıkmayup tarîk-ı âmm olmak emr olunup ve anlardan gayrı dahi her ne emr olmuş ise mufassal hükm-i şerif virilmiş idi. Hâliyâ ol emr-i şerife mugayir ba'zı yirde kuyular ve dükkânlar ve evler ihdas olinup ve tûfenghâne olan yirde bir çârtâk ihdas olup kal'a üzerine karîb olup ve Odun İskelesi'nden Unkapamı'na varınca şehre muttasıl ba'zı kereste yıkılıp ve dükkânlar ihdas olduğu istimâ olınmağın ol emr-i hümâyûnum mukarrer olup sureti tekrar yazılıp Mahrûse-i İstanbul Kadîsı'na ve Mi'mârbaşı'na gönderilüp buyurdum ki:

Vusul buldukda, asla te'hîr ü terâhî itmeyüp bu husûsi müşârün ileyhimâ ile görüp anun gibi eğer hisârın taşrasında ve içerüsünde hisara muttasıl eğer evlerdür ve eğer dükkânlardır ve eğer sâ'ir kerestedür, giderüp minba'd emr-i hümâyûna mugayir bir ferde iş itdürmeyüp ve emre mugayir ne mikdâr dükkân ve ev ve sâ'ir kereste bulunup ref olduğun ve kimler ihdas itdüklerin yazup bildüresin. Bu bâbda tamâm mukayyed olup asla vü kat'â eğer hisar içerüsünde ve eğer taşrasında hisara muttasıl eser-i binadan ve sâ'ir keresteden bir nesne komayup emr-i celîlü'l-kadrümün icrasında dakika fevt itmeyesin ve eğer hisârın taşrası ve içerüsü husûsunda ve anlardan gayrı yerlerde her nerede olinmiş ise yarar mu'temedün aleyh âdemün ta'yîn eyleyüp müşârün-ileyhimâ ile görüp emre muğayir olanları ref idüp emr üzre hisârın eğer içerüsidür, eğer taşrasından tarîk-ı âmm olup mürur olmaya.

Yev mü'l erbiâ fî selb-i Ramazân sene 966 (06.07.1559).³⁶¹

³⁶¹ M.D, H.N, 3/82.

SONUÇ

Kanûnî Sultan Süleyman (1520-1566) devrinde İstanbul halkının hayatını kuşatan temel unsur; İslâmiyettir. Bir başka ifadeyle Kanûnî devri İstanbul’unda toplumun gündelik hayatının her safhasında dinin damgasını görmek mümkündür. Kanûnî devrindeki bütün ilmi, siyasi, ekonomik ve askeri başarıların, ilerlemelerin temelinde, Osmanlı toplumunun bu güçlü, sağlıklı, içtimâî yapısı ve İslâmi dünya görüşüyle, teşebbüs gücü vardır.

Osmanlı Devleti’nin payitahtı olan İstanbul’un başta et ihtiyacı olmak üzere pek çok gıda maddesi İstanbul dışından temin edilmekteydi. Gönderilmesi taahhüt edilen koyun ve zahirenin Dersaadet’e ulaştırılmasında meydana gelen aksaklıklar şehrin iaşesinde sıkıntılara sebep olmaktaydı. Bu aksaklıkların önlenmesi için beylerbeyi, kadı ve diğer ilgililere sık sık hükümler gönderilmiştir.

Nitekim Rumeli, Niğbolu, Diyarbekir Beylerbeyliğine bağlı kadılıklara gönderilen hükümlerde Dersaadet’te et sıkıntısı yaşandığından celeplerin üzerlerine takdir edilen ve zimmetlerinde bulunan koyunları eksiksiz ve zamanında Dersaadet’e göndermeleri, aksi takdirde cezalandırılacakları ifade edilmektedir. Yine Eskişehir ve Bolu’dan 50’şer bin Hırsova’dan 40 bin koyunun İstanbul’a gönderilmesi istenmektedir. Aynı zamanda ordu için de koyun tedarik edilmesi istendiğini bu sebeple gönderilecek koyunların miktarı ile ilgili Bosna Beyi’ne hüküm yazıldığını görmekteyiz.

İstanbul’a gönderilen koyunların yollarda zayi olması ve satılması sık rastlanan olaylardan olduğu anlaşılmaktadır. Zira incelediğimiz Mühimme Defterleri’nde, sevkiyat sırasında koyunların yol üzerindeki kasaba ve köylerde satılmaması için tedbirler alınmasını tembih eden birçok hüküm bulunmaktadır. Nitekim Eflak ve Boğdan’dan gönderilen ve satıldığı haber alınan koyunların bulunup İstanbul’a gönderilmesi, 1800 keçiyi satın aldığı ifade edilen Rodoscuk’ta sakin İskender Çavuş’un da söz konusu keçileri İstanbul’a göndermesi istenmektedir. Emre uymayanların da cezalandırılacağı ifade edilmektedir. Aynı zamanda İstanbul’a gönderilen koyunların yollarda zayi olmaması

için güvenilir müsellemler tayin edilmesi, çavuş ve sipahiler görevlendirilmesi istenmekte, koyunların zayi ve telef olması durumunda özür kabul edilmeyeceği bildirilmektedir.

Diğer taraftan Rum Beylerbeyi'ne, Akkirman, Kili ve Edirne'ye kadar olan kaza kadılarına yazılan bir hükümde İstanbul'a gönderilen koyun ve piliçlerin kesilecek evsafi haiz olması, kendi isteği ile satanlardan değeri üzerinden satın alınarak gönderilmesi istenmektedir. Ayrıca İstanbul kadısından da, İstanbul'a gelen ve kasaplara verilen koyunların miktarları ile nereden geldiklerine dair kayıtları tutması istenmektedir.

İstanbul'un ihtiyacı olan zahirenin de muhtelif yerlerden tedarik edilerek ve gemilerle taşındığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Mısır Beylerbeyi'nden İstanbul'a prinç göndermesi istenmektedir. Yine Ahyolu, Varna, Balçık, Bursa ve Canik kadılarına gönderilen bir hükümde buğday tedarik ederek gemilerle İstanbul'a göndermeleri istenmektedir.

İstanbul'a gönderilmesi gereken zahirenin başka yerlere gönderilmesi veya sevkiyat sırasında gemilerin başka limanlara uğrayarak zahirenin satılmasının da sıkça rastlanan hadiselerden olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu konuda önlemler alınmasını isteyen hükümlerin defterlerde sıkça tekrar edildiği görülmektedir. Bu sebeple, gönderilen zahirenin kaydının tutulması ve deftere kaydedilmesi, gemilere güvenilir adamlar konulması istenmektedir. Emrin hilafına hareket edenler hakkında cezalar uygulanacağı açıkça ifade edilmektedir. Nitekim Cezayir Beylerbeyi'ne gönderilen hükümde Mirali Adası'nın Hızır İlyas Köyü'nde bulunan Hıristiyan reislerden bazılarının İstanbul'a göndermeleri gereken buğdayı başka yerlere satmaları üzerine bunların yakalanarak cezalandırılmak üzere İstanbul'a gönderilmeleri talep edilmektedir.

İstanbul'a koyun ve zahire gönderilmesinin yanında gerek İstabl-ı Amire'de, bulunan hayvanlar gerekse seferde kullanılacak bargirler için saman, arpa, alef ve ot sevk edildiği de Mühime Defterleri'ndeki hükümlerden anlaşılmaktadır.

Savaş hali sözkonusu olduğunda Orduyu Hümayun'un zahire ihtiyacının karşılanması amacıyla Boğdan Voyvodası'dan 100.000 kile arpanın tedarik edilerek, Orduyu Hümayun'a ulaştırılması emredilmektedir.

Şehrin sosyal dokusunu bozacak, olumsuz yönde ve etkileyecek fiil ve davranışlara müsaade edilmediğini görmekteyiz. Nitekim şehirlerde ikamet eden Yahudilerden

bazılarının koyun ve sığır keserek şehri kirlettikleri tespit edildiğinden, Yedikule Salhanesinde kendilerine bir kesim yerinin tahsis edildiğini görmekteyiz.

İçki içerek halkın asayiş ve huzurunu bozucu davranışta bulunanlara müsamaha gösterilmemiş ve bu fiili işleyenlere had cezası uygulanmıştır. Halkın huzurunu bozan şahıslar arasında anlaşmazlık sebebi olan, sosyal düzeni zedeleyen, küçük veya büyük her hadise mahkemelerde görülmekteydi.

Nitekim karı-koca arasında boşanmayla sonuçlanan bir dava neticesinde kadına nafaka olarak günlük bir akçe takdir edildiği görülmektedir.

Gerek hırsızlık, gerek kavga ve küfür sebebiyle meydana gelen olaylarla ilgili davalar mahkemelerde görülerek karara bağlanmıştır. Sahibinden kaçarak başıboş dolaşan kaçak kölelerin de yakalanarak sahiplerine teslim edildiğini görüyoruz. Şehirde kasaplık mesleğini icra eden kişilerin azalması sebebiyle, Mora'dan kasaplar getirilmiştir.

16. yüzyılda Osmanlı Devletinin dünyanın en büyük gücü ve İstanbul'un da yarım milyonluk nüfusuna rağmen dünyanın en müreffeh, en güzel en temiz ve en huzurlu kenti olmasını, yüce İslâm dini ve medeniyetinin göz kamaştırıcı ve mükemmel bir ürünü olan Vakıf müessesesinde, sisteminde ve âlimlerle âmirlerin elele vererek uyum içerisinde çalışmasında aramak gerekir. Zira Kanûnî devrinde İstanbul'daki Vakıflar'ın sayısında büyük artış olmuş, Vakıf sayısı 1594'e ulaşmıştır. Kanûnî devrinde imar ve ihya edilen, nüfusu 500.000'i geçen İstanbul; İslâm medeniyetinin birbirinden güzel eserleriyle donatılarak, dünyanın en büyük ilim, kültür, ekonomi, sanat ve siyaset merkezi haline getirilmiştir.

Kanûnî, yetmiş yaşında sefere çıkacak kadar cesaret sahibi, âdil ve dindar bir Padişah'tır. Kanûnî devrinde; İstanbul her bakımdan altın çağını yaşamıştır. Eyüp'süz, Fatih'siz, Süleymaniye'siz, Sultanahmet'siz ve Topkapı'sız bir İstanbul düşünmek, düşlemek mümkün değildir. Ancak Kanûnî'lerin, Sinan'ların, bizlere miras bıraktığı Cennet şehir İstanbul, bugün bir problemler yumağı haline gelmiştir. Kanûnî devri İstanbul'u ile günümüz İstanbul'u arasında her bakımdan büyük farklılıklar vardır.

Bugün, Unesco tarafından "2010 Avrupa Kültür Başkenti" olarak ilan edilen, Türkiye nüfusunun beşte birini, ekonomik faaliyetlerin üçte birini bünyesinde barındıran, İslâm âleminin gözbebeği ecdad yadigârı İstanbul hepimizindir. Ona sahip çıkmak ve korumak

ise en asli görevimiz olmalıdır. Bu mütevazı çalışmamızla yeni yetişen nesillerimize biraz tarih şuurı ve İstanbul sevgisi aşılayabilirsek kendimizi bahtiyar hissedeceğiz.

BİBLİYOGRAFYA

I-ARŞİV VESİKALARI

I-Başbakanlık Osmanlı Arşivi.

a-*Mühimme Defterleri*.

Mühimme Defteri Nr. III, (968/1558- 1560), Ankara 1993.

Mühimme Defteri, Nr. V, (973/ 1565- 1566) Ankara 1994.

Mühimme Defteri, Nr. VI, (972/ 1564- 1565) Ankara 1995.

II-Şer'iyeye Mahkemeleri Sicilleri

a- *Balat Mahkemesi*, Sicil Nr. I, Hucec, (H.964,965) s.12.

----- Nr. I. Hucec, (H.964,965) s. 9.

II-KAYNAK ESERLER

ABDURRAHMAN Şeref Efendi , *Osmanlı Devleti Tarihi*, I, İzmir 1995.

----- Şeref, *Osmanlı Devleti Tarihi*, İstanbul 2005.

AHMED BİN HANBEL (Ebu Abdillâh Ahmed bin Muhammed bin Hanbel), *Müsned*,
IV,335, Kahire 1313.

AHMED, Refik, *Eski İstanbul*, İstanbul 1931.

----- *Sokullu Mehmed Paşa*, İstanbul 1931.

----- *TOEM 7,37* (1 Nisan 1332) İstanbul.

----- *Osmanlı Âlimleri ve Sanatkârları*, İstanbul 1997.

AHTERÎ Mustafa (Mustafa Muslihuddîn el- Karahisârî), *Ahterî Kebir*, Hrz. Ahmet
Kırkkılıç, Yusuf Sancak, Ankara 2007.

ALÎ, *Künhül- Ahbar*, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi Bl. C. 4, İkinci Kısım.

ALÎ EMÎRÎ EFENDİ, *Osmanlı Şeyhülislamlarının Terâcim-i Ahvâli*, İstanbul h.1272.

EVLİYA ÇELEBİ, *Tam Metin Seyahatname*, İstanbul 1993.

HÂKİM, Müstedrek, Ebu Abdillâh Muhammed bin Abdillâh en-Nisâbûrî, *el- Müstedrek
ale's- Sahihayn* I-IV, Haydarabâd 1334-1342.

KAL'A, Ahmet, *İstanbulda Sosyal Hayat* (I-II), İstanbul 1997.

KANUNÎ Sultan Süleyman, *Muhibbi Divanı*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, Manzum Kısım, Nr: 393,394.

----- *İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları I*, İstanbul 1997.

KÜKÇÜOĞLU, K.Edip, *Süleymaniye Vakfiyesi*, Ankara 1962.

LÜTFİ PAŞA *Tevarih-i Ali Osman*, (Hrz. M.Serhan Tayşi), İstanbul 1990.

----- *Âsafnâme (Devlet Adamlarına Öğütler)*, (Hrz. Ahmet Uğur), Kültür Bakanlığı Y. Ankara 1977.

MEHMET Mecdi Efendi, *Şakaik-ı Numaniyye ve Zeyilleri*, I-V (Hrz. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989.

MEHMET NEŞRÎ, *Kitab-ı Cihannüma Neşri Tarihi* I-II, Yayınlayanlar: Faik Reşit Unat, Mehmet A.Köymen, Ankara 1957.

MÜSTAKİMZÂDE Süleyman Saadeddin, *Devhatü'l- Meşâyih Osmanlı Şeyhülislamları'nın Biyografileri*, (Hrz. Ziya Kazıcı), İstanbul 1978.

MUSTAFA Nuri Paşa, *Netayicü'l- Vukuât (Osmanlı Tarihi)*, I-II (2. Bsk.), Ankara 1987.

-----, *Netayicü'l- Vukuât Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, Ankara 1979.

NİŞANCIZADE, Muhammed bin Ahmed, *Mir'at-ı Kâinat*, II, İstanbul 1266 (h.).

SÂÎ Mustafa Çelebi, *Tezkiretü'l- Bünyân*, Dersaadet 1310 (h.).

SÂMÎ Şemseddin, *Kâmûsu'l- A'lâm* (Tarih ve Coğrafya Lügati) I-VI, İstanbul 1306.

-----, *Kâmûsu'l- A'lâm* I-VI, İstanbul, Ankara 1996.

MEHMED Solakzâde, *Solakzade Tarihi*, I-II, İstanbul 1297.

III- ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

ADIVAR, Abdulhak Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1991.

AKGÜNDÜZ Ahmed, Öztürk Said, *Bilinmeyen Osmanlı*, İstanbul 1999.

AKGÜNDÜZ, Murat, *Osmanlı Devletinde Şeyhülislâmlık*, İstanbul 2002.

AKSUN, Ziya Nur, *Osmanlı Tarihi*, Ötüken Yayınları, I, İstanbul 1994.

- AKŞİN, Sina, *Osmanlı Devleti (1300-1600)*, II, İstanbul 1993.
- ALAKESE, Hasan, *Mutasavvıf Hükümdarlar*, İstanbul 2004.
- AMİCİS, Edmondo, *İstanbul*, (Çvr. Beynun Akyavaş), İstanbul 1987.
- ARSLAN, Hüseyin, *16.Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*, İstanbul 2001.
- ASLANAPA, Oktay, “Sinan” İ.A. (M.E.B. *İslâm Ansiklopedisi*) I-XIII, İstanbul 1988, X, 655-661.
- ASRAR, N. Ahmed, *Kanûnî Devrinde Osmalı Devletinin Dini Siyaseti ve İslâm Âlemi*, İstanbul 1972.
- AYVAZOĞLU, Beşir, *Şehir Fotoğrafları*, İstanbul 1997.
- AYVERDİ, Samiha, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, I, İstanbul 1975.
- BALTACI, Câhid, *XV-XVI Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976.
- BANARLI, Nihad Sami, *Metinlerle Türk ve Batı Edebiyatı*, Lise 1, İstanbul 1991.
- BARKAN, Ömer Lütfi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*, İstanbul 1970.
- BAYRAK, M.Orhan, *İstanbul Tarihi*, İstanbul 1996.
- BELGE, Murat, *İstabil Gezi Rehberi*, İstanbul 2002.
- BEYATLI, Yahya Kemal, *Aziz İstanbul*, İstanbul,1985.
- BİNARK, İsmet, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Nr.5, Ankara 1992.
- BRAYER, A. *Constantinople*, İstanbul, 1959.
- BULAÇ, Ali, *Din ve Modernizm*, İstanbul, 1990.
- BUSBECG, Ogier Ghiselin, *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, (Hzr. A. Kurutluoğlu),Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, ty.
- CANSEVER, Turgut, *Mimar Sinan*, İstanbul 2005.
- , ‘Mimarimizin Mes’eleleri’, Zaman Gazetesi, 28 Haziran 1996.
- CEZAR, Mustafa, *Resimli, Haritalı Mufassal. Osmanlı Tarihi*, I-V, İstanbul 1958.
- COLES, Paul, *Avrupa’da OsmanlıTesirleri*, (Çvr. Vecdi Bürün), İstanbul 1975.
- AK, Coşkun, *Süleyman I*, Diyanet İslâm Ansiklopedisi,38, İstanbul 2010.

- ÇAĞATAY, Ulusoy, *Tarih Ansiklopedisi*, İstanbul 1967.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed, “Baki”, *DİA (İslâm Ansiklopedisi)* I-XLII, İstanbul 1991, IV, 537-540.
- ÇETİN, Osman, “Vakıf”, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, IV, İstanbul 1991.
- ÇULPAN, Cevdet, “İstanbul Süleymaniye Camii Kitabesi”, *Kanûnî Armağanı*, Ankara, 1970, 291-299.
- DANIŞMAN, Zuhûrî, *Osmanlı İmparatorluğu*, VII; İstanbul 1965.
- DANIŞMEND, İsmail Hami, *Garb Membalarına Göre Eski Türk Seciyye ve Ahlâkı*, İstanbul 1961.
- *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, II, İstanbul 1971.
- *Tarihî Hakikatler* (I-II), İstanbul 1979.
- DEVELİOĞLU, Abdullah, *Büyük İnsanlar Üçbin Türk ve İslam Müellifi*, İstanbul 1973.
- DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1996.
- DOWNEY, Fairfax, *Kanûnî Sultan Süleyman*, (Çvr. E. Behiç Koryürek), İstanbul 1975.
- DÖĞEN, Şaban, *Müslüman İlim Öncüleri Ansiklopedisi*, İstanbul 1996.
- DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları*, İstanbul 1983.
- EMECEN, Feridun, “İstanbul”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXIII, İstanbul 2001.
- ERGİN, Osman, “İstanbul’un Eski Adları”, *Tarih Dünyası*, 1,S.7, İstanbul 1950.
- ERSOY, Mehmed Akif, *Safahât*, Ankara 1990.
- EVLIYA ÇELEBİ, Mehmed Zillîoğlu, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* I-II, İstanbul 1986.
- , *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* 1-12, (Türkçeleştiren: Zuhuri Danişman), İstanbul 1969.
- EZGÜ, Fuad, “Piri Reis”, İ.A. (*M.E.B. İslâm Ansiklopedisi*) I-XIII, İstanbul, 1993, IX.
- GÜRKAN, Kâzım İsmail, “Süleymaniye Darüşşifâsi”, *Kanuni Armağanı*, TTK y.Ankara 1970, s.259-260.

- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “*Süleyman I*”, İ.A. (M.E.B. *İslâm Ansiklopedisi*) I-XIII, İstanbul, 1993. III,
- HAMİDULLAH, Muhammed, *İslâma Giriş*, İ.İ.F.S.O. 1984.
- , Muhammed, *Aziz Kur’an-Çeviri ve açıklama-*, Âl-i İmran Sûresi, 3, 96, İstanbul, 2003.
- HAMMER, *Osmanlı Devleti Tarihi* (Trc. Muhammed Âtâ) I-V, İstanbul 1330 h.
- HARP, Muhammed, *Tarih ve Medeniyette Osmanlılar*, İstanbul 2006.
- HASKAN, Mehmet Nermi, *Eyüp Tarihi*,(I-II), İstanbul 1993.
- HODGSON, M.G. S, *İslâm ’in Serüveni*, (I-III.), (Trc. İzzet Akyol), İstanbul 1993.
- IŞIN, Ekrem, “*Osmanlı Döneminde Tasavvufî Hayat*, Yeni Türkiye Dergisi, Ankara, 2000, s.496-503.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, *Osmanlı Devleti Tarihi*, I-II, İstanbul1999.
- İNALCIK, Halil, ‘*Mufassal Tarih Konuşmaları*’, Zaman Gazetesi, İstanbul 1996.
- “*İstanbul*”, TDV *İslâm Ansiklopedisi*, XXIII, İstanbul 2001.
- “*İstanbul: Bir İslâm Şehri*”, Fetih ve Fâtih, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 1995.
- İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1994.
- KABAKLI, Ahmed, *Türk Edebiyatı*, II, İstanbul 1990.
- KARATEPE, Şükrü, *Osmanlı Siyasi Kurumları -Klasik Dönem-* İstanbul 1999.
- KAZICI, Ziya, *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi Ekonomik, Dini ve Sosyal Hayat*, İstanbul 1987.
- *İslâmi ve Sosyal Açından Vakıflar*, İstanbul 1985.
- *İslâm Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1982.
- “*XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı Devletinde İlmî Hayat*”, Türk Asrı, İSAV, Ensar Neşriyat, İstanbul 1999.
- KESKİOĞLU, Osman, *Müslümanların İlim ve Medeniyete Hizmetleri*, Ankara 1971.
- KOMAN, M.Mesut, *Eyüp Sultan, Loti Kahvesi ve Çevresi*, İstanbul 1986.

- KÖPRÜLÜ, M.Fuad, “Bâki” *İ.A. (M.E.B. İslâm Ansiklopedisi)* I-XIII, İstanbul 1993, II, 243-253.
- KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, *Piri Mehmed Paşa*, Konya 1994.
- LATİFİ, *Evsaf-ı İstanbul*, (Hzr. Nermin Suner), İstanbul 1977.
- LEVEND, Agâh Sırrı, *Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Şehrengizlerde İstanbul*, İstanbul 1958.
- LEWİS, Bernard, *İstanbul ve Osmanlı Uygarlığı*, (Çvr. N.Önol) İstanbul 1975.
- MANTRAN, Robert, *İstanbul’da Gündelik Hayat*, (Çvr. M.Ali Kılıçbay), İstanbul 1991.
- MEHMED TAHİR BEY, *Osmanlı Müellifleri*, III, İstanbul 1975.
- MENTEŞ, Ahmed, *Topkapı Sarayı*, (1990-1991), İstanbul 1992.
- MÜFTÜOĞLU, Mustafa, *Yalan Söyleyen Tarih Utansın*, IV, İstanbul 1981.
- MÜFTÜOĞLU, Ferruh, “İstanbul’un Perişan Hali” *Nehir Dergisi*, Mart, İstanbul 1995.
- MÜNECCİMBAŞI, Ahmet Dede, *Müneccimbaşı Tarihi*, (Sahaifu’l-Ahbâr), Çvr. İsmail Erünsal, II, İstanbul Tarihi yok.
- OKTAY, Ayşe Sıdika, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlak-ı Alâi*, İstanbul 2005.
- ÖNDER, Mehmet, “Fuzuli’nin Kerbelâdaki Mezarı”, *Kanûnî Armağanı*, Ankara 1970.
- ÖZCAN, Tahsin, “Hasköy Vakıfları”, 2010 Vakıf Medeniyeti İstanbul, Ankara 2011.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, IV, İstanbul 1983.
- “Kanuni’nin Türk ve Dünya Tarihindeki Yeri”, *Kanûnî Armağanı*, Ankara 1970.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, “Vakıf”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü (I-III)*, İstanbul 1993.
- POROY, Nazım, *İstanbul’da Gömülü Paşalar*, İstanbul Belediye Matbaası, İstanbul 1947.
- SARAÇ, M.A. Yekta, *Şeyhülislâm Kemal Paşazade*, İstanbul 1995.
- SEVİNÇ, Necdet, *Osmanlılarda Sosyo-Ekonomik Yapı*, İstanbul 1978.
- SOSYAL BİLİMLER ANSİKLOPEDİSİ*, I, İstanbul 1991.

- SUBAŞI, M.İlyas, “İşçi Ücretleri Meselesi ve Sinan”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*,18, 1988.
- SÜMER, Faruk, “*Barbaros Hayreddin Paşa*”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Eylül, c. 21, İstanbul,1988, s. 3-7.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan, *Osmanlı Sultanları Tarihi*, İstanbul 1961.
- ŞENER, Sami, *Osmanlı’da Siyasi Çözülme*, İstanbul 1990.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, *Beş Şehir*, İstanbul 1985.
- TURAN, Şerafettin, “*İbn-i Kemal’in Tarihçiliği*” Şeyhülislâm İbn-i Kemal, Ankara 1989.
- TURSON BEY’İN KALEMİNDEN, *Cihan Fatih*, İstanbul, 2003.
- ULUÇAY, Çağatay, *Kanuni Sultan Süleyman ve Ailesi ile İlgili Bazı Notlar ve Vesikalar*, Kanuni Armağanı, Ankara 1970.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1984.
- *Osmanlı Tarihi (I-VIII)*, II, Ankara 1983.
- ÜNLÜ, Nuri, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi*, İstanbul 1984.
- ÜNVER, A. Süheyl, *İstanbul’da Sahâbe Kabirleri*, İstanbul 1953.
- YAVUZ, Hulûsi, *Osmanlı Devleti ve İslâmiyet*, İstanbul 1991.
- YILDIZ, Hakkı Dursun, *Büyük İslâm Tarihi(I- X)*, İstanbul 1990.
- Y.SANZ, Manuel Serrano, *Türkiye’nin Dört Yılı (1552-1556)*, (Trc. A. Kurutluoğlu), Tarihi yok.
- *Kanuni Devrinde İstanbul*, İstanbul,1964.
- YÜCEL, Yaşar, *Kanûnî ile 46 Yıl*, Ankara 1991.